
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

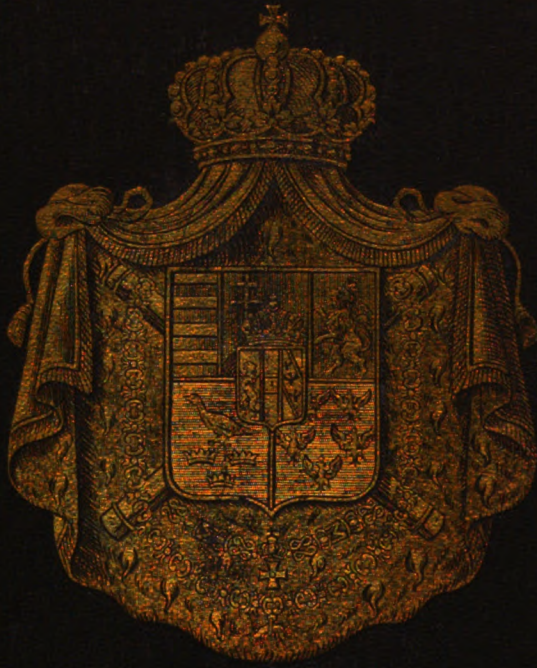

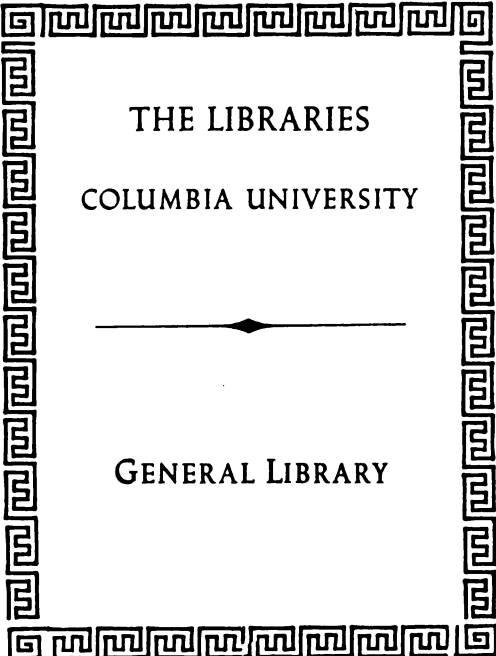
COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

1002403331

Mádon-Emlék.

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

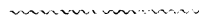

GENERAL LIBRARY

J

NÁDOR-EMLÉK.

13.

NÁDOR-EMLÉK.

J Ó Z S E F

CS. K. FŐHERCZEG

MAGYARORSZÁG

FÉLSZÁZADOS NÁDORÁNAK ÉLETE.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

PÁLYAKÉPEK

FŐHERCZEG

J Ó Z S E F N Á D O R

ÉLETÉBŐL.

ÍRTA

G A R A Y J Á N O S.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1865.

DB
80.8
.56
H6

54992T

Pest, 1865. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

Ezen Emlékkönyv közzétételét alulírt kiadó még 1847-ben készítette elő oly szándékkal, hogy vele azon fejedelmi államférfiu emlékezetének áldozzon, ki mint Magyarország Nádora, fél századon keresztül, nem csak a haza kormányrúdját igazgatá, hanem nevét, több irányú működéseivel, a nemzet történetébe is a legbensőbbben beszötte.

A nagy férfiu élete rajzát híres történetészünk, HORVÁTH MIHÁLY úr, vállalta fel; az akkor még élt koszorús költő, GARAY JÁNOS, pedig népszerű lantját ragadta meg a közszeretettü Nádor tetteit lelkesedten dicsőíteni.

Ezer nyolczszáz negyvennyolczban kelle épen a munkának közzététetni, midön a közbirodalomban

támadt nagy politikai mozgalom öszves államéletünket fenéig megrendítette.

A köz forradalom idején s a reá következett évek sanyarai közt az aggódó figyelem egyedül a jövőnek lehető fejleményei felé volt fordúlva, s így a munka kiadatlanul várta az időt, mikor a nemzet örömet és fájdalom nélkül tekinthetend ismét vissza múltjába, melyben annyi méltó remények közt ringathatá magát.

Ez óhajtott idő íme valahára megjött. A hosszas borút a kiengesztelődés szürkülete kezdé deríteni; a felséges Úr szólt a nemzethez, s ez a fejlődmi szavak által felköltött bizodalommal készül a politikai élet alapjai újjá-alakításához, hogy a közbirodalom minden népei közös érdeke és jólléte feltételeit a történeti hagyományok erős talpkövén megszilárdítva, a jövő nemzedékekre is biztosítva átszállíthassa.

A felébredt közös bizodalom perczeiben, azon perczekben, midön az élő ivadék egy fél-embernyomnyi végzetteljes epizódját emlékezetéből kitörteni, s élete fonalát a szomorú időt megelőzött szép napokéhoz kötni kész: a hazafiúi tettekben dús Nádor képe is annál tiszteletesb és magasztosabb vonásokban kél fel tekinteteink előtt, mennél világosban lép az a történet keretéből előnkbe. S mennél elevenebben int felénk a szép múltból a bölcs Nádor fenséges alakja: annál erősben biztat egy a Józseftéren álló üres gránitoszlopra vetett tekintet, hogy itt az idő, melyben arról a köztiszteletű államférfiú ércszobra emelkedni fog; s int bennünket is, hogy itt az idő, ez évek óta pihent emléklapokat általadni a nemzetnek, melynek korosabb része az ősz Nádor személyisége emlékezetét szívében híven megörzötte; ifjabb sarjadéka pedig a történetíró, a költő, s a művész által nyújtott képre a kegyeletes tisztelet azon érzésével tekintend,

mely az ifjuság szívét eltölti, valahányszor a történet évlapjaiból egy nevezetes férfiú nagy tulajdonait kimagaslani látja.

HECKENAST GUSZTÁV.

TARTALOM.

	Lap
JÓZSEF cs. kir. főherczeg, Magyarország félszázados Nádorá- nak Élete. Írta <i>Horváth Mihály</i>	1
Pályaképek, cs. kir. főherczeg JÓZSEF NÁDOR életéből. Írta <i>Garay János</i>	135

JÓZSEF NÁDOR

ÉLETE.

I.

nagy tömegeből minden korban látunk kiemelkedni férfiakat, kik egyéniségök ereje s hatása és polgári helyzetök fontossága által egyaránt nagy befolyást gyakoroltak hazájok s polgártársaik viszonyainak alakulására. E férfiak, ha áldást terjesztettek maguk körül, ha híven ápolták a műveltség, jólét és szabadság érdekeit: teljes mértékben megérdemlik, hogy emlékezetüket az utókor hálájának is fentartsa a történelem; ha gyarlóságuk botlásai vagy eltökélt szándék által a baj, nyomor, szolgaság magvait hintették el s érlelték meg pályájokon : szükség, hogy óvó példaként jussanak az unokák ismeretébe; és a kiket életökben a méltó büntetéstől megmentett magas helyzetök, a

történelem haláluk után terhelje szigorú, de igazságos ítéletével.

E vázolatok oly férfiú életének s jellemének tüntetik elő főbb vonásait, kinek sirját egy nemzet áztatta bánatkönyűvel, kit az még azután is, midőn a fátyolt már félretette, őszintén gyászola szívében.

Czélja ez életrajznak az, hogy tanúja legyen az unokák előtt az élő nemzedék hálás tiszteletének azon férfiú iránt, ki magas polczán félszázados erenyedetlen munkálkodása által gyarapította erőben, műveltségben és szabadságban nemzetünket. Nem emléke akar lenni e történeti rajz a nagy férfiúnak : ő maga maradandóbb emléket emelt áldásdús működése által önmagának. De nem is képes még a történetírás neki teljes igazságot szolgáltatni; mert a legfontosabb adatok, melyekből leginkább kitünhetnék, mit tett ő e honért, nyilvánosságra még nem jutottak. S azért nem is egyéb czélja e vázolatnak, mint hogy a jövő nemzedékek, midőn hálaérzelemmel élvezendik azon áldásokat, melyeknek e nagyférfiú hintette el magvait : emlékezzenek meg arról is, hogy az ő kortársai, küzdelmeik közt unokáik jobbléteért, elég igazságosak voltak méltányolni az ő hatását már életében is, midőn még nem kelt ki minden elvetett mag, nem fejlett ki minden irány és czélzat, s a pártok külön színezetében a szenvedélyek hánykódásai közt a szem elfogulatlanul nem mindig láthatott.

II.

József Antal János, cs. kir. örökös herceg, austriai főherceg, aranygyapjas, sz. István ap. magyar király gyémántékü s a brazíliai cs. déli keresztrendének nagy keresztese, Magyarország nádorispánja, főkapitánya s királyi helytartója, a jászok s kunok grófja s birája, cs. kir. tábornagy, két magyar huszárezred tulajdonosa, Pest vármegye örökös és valóságos főispánja stb., — Leopold toscanai nagyherceg, utóbb német császár és magyar király és a spanyol Mária Ludovica fia, született Florenzben, az 1776-ki mart. 9-kén. A gyermek azon áldások közt növekedett fel, melyeket atyja, a bölcs Leopold, a Medicisek elhanyagolt, elszegényedett hazájára árasztott. Első ifjúsága oly családi körben folyt le, melyből az üres pompa számkivetve volt, hol a kedély és szívélyesség mindent megnemesített. Az első benyomások a fogékony gyermek szellemére és szívére oly körből származtak, mely a tudomány legnemesebb kérdései felett vitatkozott, s a szépérezet kimívelésében lelkesen fáradozott. A bölcs atya többször akként nyilatkozott Spanocchi grófnak, kire gyermekei neveltetésének fővezérletét bizta, miszerint „kivánsága az, hogy fiaiból nemeslelkü emberek váljanak; mert hercegekké már születtek, s a viszonyok által is leendenek.“ Az atya e kivánságának az ifju főherceg minden tanítói s nevelői közt a szelíd, nemeslelkü gróf

*

Hohenwart Zsigmond, utóbb bécsi érsek, felelt meg leginkább. Ő a növendékben szunyadó képességeket korán fölfedezvén, nemes hajlamait s erkölcsi természetének romlatlan tiszta földét atyai gonddal mívelte, mire, mint vallástanítónak, alkalma is elég volt.

József főherczeg kedélye, gyermekkorában, közepszerű elevenségünek mutatkozott; elméje azonban a tanulásban korán oly fogékonnyá fejlett, hogy kilencz éves korában németül, olaszul, francziául s latinul értett, irt és beszélt; a tudományok közül pedig a földírásban, történetben és a természetrajzban meglepő jártassággal birt. Az exacttudományok, névszerint az algebra, mathematica, kevésbbé vonzák őt magukhoz; miért ezekben nem is mutathatott fel annyi előmenetelt. Legkedvesebb tanulmányai változatlanul a már elébb említett tudományok voltak; s tizenkettedik életévétől kezdve a történelemmel a régiségtant, a természettudományokkal az utleírásokat szerette összekötni. Szenvedélyes hajlama a természetrajzra, kivált a fűvészetre, korán kedvet ébresztett benne egy házi kertecske mívelésére, melynek szorgalmas ápolása közben a fűvészet ismeretét oly magas fokra vitte, hogy hatezernél több növényt tudott megnevezni. Élemedett korában egy alkalommal enyelegve mondá, hogy korához képest e tudományban, valamint a történetben is valóságos kis tanár volt. Szellemének ezen iránya legkésőbb vénségeig változatlan maradt. Gyakorlati életének ötven éves viszontagságai közt is, egész halálaig, e tudományokban talált legnagyobb élvezetet.

III.

Tizenötödik évében a politicalai s jogtudományok elméletét kezdé tanulni, mi, igen czélszerűleg, az álladalmak oknyomozó történetével kapcsolattott össze. E tanulmányok jogi ágában a, mint tanár, író s a polgári törvénykönyv szerkesztője egyaránt nagy hirre jutott Zeiller udvari tanácsost nyerte vezetöül, ki sajátságos, érdekes előadási modora által nagy befolyással volt arra, hogy az ifju herczeg nemcsak e tanulmányokban, melyeket egész 18-dik életéveiglen folytatott, tön szép előmenetelt, hanem némileg már a jövő, akkor még nem is sejtett pályájára is elkészült. Zeiller természetjoga, az akkor uralkodó Kant-féle bölcészet ráájába foglalva, nagy világossággal és szabatossággal birt, s igen hasznos bevezetésül szolgált a jogtudományok tömkelegeibe. Még szebb, a főherczeg szellemi kifejlésére még elhatározóbb sükere volt a nagy jogász azon előadási modorának, miszerint ő következetes logicájával s azon alapult kellemes ékesszólásával a jogtudományok egész szakait röviden, csak főbb tételeiben terjeszté elő; s e rövid jegyzeteket tanítványának átadván, őt arra ösztönzé, hogy azokat önereje által fejtvé ki s dolgozván fel, tanár módjára adja vissza. E módszer, melynél fogva a növendéknek a legnehezebb tárgyakat is hosszabb előkészület nélkül kellett előadnia, nemcsak a tudományt megkedveltette

a lelkes tanítvánnyal, hanem annak ítélő erejét s előadó tehetségét is szakadatlan gyakorlatban tartá. Ezen években, e jeles tanár befolyása alatt fejlődött ki a megdicsőült főherczegben azon nagy könnyűség, miszerint a legbonyolodottabb tárgyakat is világosan fogván fel, oly nagy biztossággal fejtegette; valamint ama czikornyátlan, de mégis ékes, szabatos, mondhatni, classicaei latin előadása, mely később az országgyűléseken a hallgatókat annyiszor bámulatra ragadta, s igen gyakran a vitatkozások hevében feltüzelt kedélyeket is lecsillapította.

IV.

A főherczeg már 10 éves korában emeltetett ezredesi rangra; de hajlama a hadi pályára nem lévén, a hadi tudományokat nem igen művelte, s egész 18-dik életéveig az említett tudományokban s pedig oly sikerrel képezte ki magát, hogy egy kis kezelési gyakorlat hozzájárultával az igazgatás bármely ágában már akkor is egészen betöltötte volna állását. Egy váratlan, szomorú esemény nemsokára adott is neki egy fényes pályát a polgári életben. József testvérbátyja, Sándor főherczeg s Magyarország nádorispánja, az 1795-ki jul. 10-kén Laxenburgban egy tüzmű véletlen felgyulása által szenvedett sérelmek következtében megszűnt élni.

V.

A tapasztalás, melyet a kormány Sándor főherceg nádori pályájából merített, világosan kitüntette, mily hasznos befolyásu a kormány s nemzet közt fenállani kellő bizodalom szilárdítására, s egyáltalában a kormányzat könnyítésére, ha az ország legfőbb tisztségét, a nádori méltóságot, az uralkodó család egy tagja foglalja el. Megegyezett ez a nemzet kívánataival is, mely, mióta királyai, a német birodalomnak is császárai levén, az országban nem laktak, mindig azt kívánta, hogy a bel kormányügyek igazgatására a király, helytartójául, családjá valamely tagját adja a nemzetnek. Azon sajátságos viszonyok közt, melyek hazánknak a többi örökös tartományokkal való kapcsolatából s a külön tartományok különböző kormányzati modorából fejlettek ki, nem is lehetett volna akár a kormányzat könnyítésére, akár az ország javára nézve üdvösebbet tenni, mint egy főherceget választani azon nagy fontosságú tisztségre, mely valamint páratlan vala a maga nemében, azonkép mindig szemfénye, féltékenyen őrzött, s a kegyelet egy nemével becsült s fentartott intézménye volt a magyarnak; — azon tisztségre, mely a királyi felség után első méltóság a hazában, s mint kapocs a korona és nép, mint közbenjáró a nemzet s kormány között, mint a törvényalkotó és végrehajtó hatalom első rugonya, mint az alkotmány

öre, s a nemzeti had vezére, — az alkotmánynak mindenha lényeges elemét képezé.

Ha pedig ezen okok minden körülmények közt kívánatosnak tüntetheték fel, hogy e magas tiszti polczot főherczeg foglalja el : ama körülmények, melyekben az ország, sőt az egész monarchia Sándor főherczeg szerencsétlen halálakor forgott, azt épen szükségessé tették.

Az összes birodalom súlyos háboruba volt bonyolódva a francia republicával, mely valamint a trón romjain emelte fel hatalmát, ugy a trónoknak egyátalában, de kivált a felséges Habsburg-Lorrain házénak élethalálra izent háborút. A szerencse ugyan még nem hagyta el Ferencz császár zászlait annyira, mint a következő években; sőt némely bal kimenetelű harcok után Wurmser, Gvaszdanovics és Clairfait tábornagyok némi előnyöket is nyertek az ellenségén. A hosszú háboru mindazáltal a diadalog daczára is mind súlyosbbá lön. Ferencz császárt előbbi szövetségesei mindnyájan elhagyták; a többi hatalmak is, melyek a republica erejét eddig megosztották, azzal békét kötöttek; minek következtében a köztársaság egész hatalmát Ferencz ellen fordította. Magyarországbán is oly férfiura volt tehát szükség a kormány élén, ki, a nemzet szivét birván, azt fejedelme hűséges gyámolítására sükeresen buzdithassa.

Benn az országban csönd uralkodott ugyan. Martinovics és társainak terve vérbe fült, s az egész merény nyomtalanul fordult le az idők kerekén, mint a mezön átvonuló fellegárnyak.

A küleseményekről, a nyilvánosság közlönyeinek nagy szükében igen hiányosan s így is jobbára fél-szegezen, egyoldalúlag értesült nemzet, mig egy rész-ről iszonyattal fordult el a forradalom szellemétől, — melyről alig tudott egyebet, mint hogy a törvényes uralkodó kezéből kivett hatalmat elébb egy vérszomjas néptömeg, utóbb rettentő zsarnokok bitorolják; más részről őszinte szeretettel ragaszkodott ifju királyához, ki a koronáztatásakor tartott első országgyűlés alatt a nemzetbe helyezett bizodal-mával minden szívet meghódított.

De az átvonult, s más körülmények közt veszélyessé válhatott Martinovics-féle mozgalomnak még csak az imént enyésztek el utóhangjai; s azóta rövidebb idő mult el, mintsem hogy a kormány meg is győződhetett volna, hogy a Franciaország-ból átszi-várgott új eszméket már teljesen elfojtotta a kifejtett szigor.

E körülmények közt Ferencz király nem vélt üdvösebbet tehetni, mint hogy megelőzve a nemzet kívánatának nyilatkozását, addig is, mig erre alkalom nyílnék, József főherceget, az őszintén gyászolt Sándor nádorispánnak már is nagy reményekre jogosító öcscsét, helyezze a magyar kormány élére, őt az 1795-ki jul. 19-kén kir. helytartóvá nevezvén ki. A főherceg a tiszti esküt aug. 5-kén tette le királyi bátyja előtt; s ugyanazon napon diszesítették fel a szokott ünnepélyes szertartások közt szent István magyar király nagykeresztjével is.

VI.

E kinevezésnek az országban híre futván, a kir. helytartótanács, Pest vármegye, Buda és Pest városok 20 tagból álló küldöttsége Bécsben sept. 5-kén üdvözölte s hívta meg a főherceget az országba jövetelre. A főherczeg sept. 18-kán indult útnak, s a következő napon, a gróf Károlyi József vezérlete alatt elébe ment nemesi banderiumtól kísértetve, és számos uraktól s hatóságok választmányaitól fogadtatva, érkezett meg a nép zajos örömnnyilatkozatai közt az ünnepélyesen kivilágított Buda várába.

Két nappal később Pest vármegye közgyűlést tartott; melyben a főherczeg Batthyányi József herczeg-főérsek s kir. biztos által igtattatott be főispáni tisztébe. Az új főispán, miután ősi szokás szerint a megye négy főbirájától, a gyülekezeti hangos üdvözletei közt székében háromszor fölemeltetett, egy szívet nyerő latin beszéddel kezdte meg nyilvános életét. Kiemelvén mindennek előtt a főérsek ősei és személyes érdemeit, a rendekhez fordítá beszédét: „Nektek, — ugymond — e vármegye tek. KK. és RR., kik ez ünnepélyre oly számosan s készséggel összegyűltetek, s miként egykor hasonló alkalommal fens. Albert szász herczeg, az időben kir. helytartó, azután pedig fens. Sándor Leopold főherczeg nádorispán, az én elfeledhetetlen bátyám iránt, ugy most irántam is a köz-öröm oly nyilvános jeleivel bizo-

nyítjátok különös hajlandóságtokat, ezen őszinte érzelmeitekért kellő köszönetet mondok, s kijelentem, hogy semmi kedvesebb s ohajtottabb nem lesz előttem, mint ha a tek. KK. és RR. bizodalját és szeretetét megnyernem, s a haza és király iránt érdemdús férfiak tanácsa által gyámolítva, az ország boldogításához hozzájárulnom sikerülend.“ — Következő napon, sept. 22-kén, a helytartótanács kebelében is elfoglalta elnöki székét.

VII.

E nagyfontosságú pálya váratlanul jutott a főherczegnek osztályrészül. Testvérbátyja, Sándor főherczeg, életének csak 23-dik évét töltve, az ifjuság teljes virágában ült még a nádori székben, midőn a végzet váratlan csapása reménydús életének fonalát megszakasztá. Ez okból József főherczeg, kinek a gondos nevelés nem kevésbé, mint a buzgó önszorgalom kitünő világműveltséget adott ugyan, de jövő pályája bizonytalanságában szak-képzettsége hiányzott, az első évet köztünk inkább ernyedetlen tanulással töltötte el, mint kormánylattal, — miben szerényen engedett eleinte tért az érett tapasztalás embereinek. Egyrésről a hazai törvény, s az alkotmány és közjog alapos ismeretére vezérlő történelem, másról a nemzeti nyelv és a közigazgatás kezelésének ismerete volt mindenek előtt a főherczeg töre-

*

kedésének célja. A magyar törvény- és közjogban e készülleti év alatt Lakics Zsigmond, előbb egyetemi törvénytanár, akkor tanulmány-bizottmányi tag, lön vezetője, s a főherczeg, a Zeillertől nyert alapokon, rövid idő alatt ebben is nagy haladást tön. Későbbi éveiben, mint tudjuk, Magyarország első törvénytudósának tartatott. De egyebekben is a fáradhatlan szorgalom, a mindenre kiterjedő figyelem, a véleményeknek köz és magán fogadásokon szives kihallgatása, s megragadása minden alkalomnak, mely őt az országos dolgok helyes felfogásában s a viszonyok ismeretében elősegítheté, az ifjunak korát meghaladó érettsége s belátása mellett, már ezen első év alatt is mindenkit csodálatra gerjesztő gyümölcsöket termett.

De nemcsak képzettséget ügyekezett a magas tisztségre szerezni és szerzett is magának a főherczeg hivatalkodása első éveiben; hanem e mellett egyszersmind azon hűség és lelkismeretes ragaszkodás is erős gyökereket vert szívében, melyet utóbb, fél-százados pályája folytában, annyiszor tanusított a magyar nemzet alkotmányos jogai iránt. Ennek ő mindjárt a kezdetben is adta bizonyítványait.

VIII.

Ferencz király a háboru sulyos gondjai közt az országgyűlést, bár annak törvényiszabta ideje már rég elmúlt, még továbbra, boldogabb idökre szán-

dékozott halasztani. Hogy az mindazáltal az 1796-ki nov. 6-kára elvégre kihirdettetett, leginkább József főherczeg közbenjárásának lehetett köszönni.

A gyűlésnek céljául, valamint a meghívó kir. levél, ugy utóbb a cancellárnak a kir. előadások átnyújtásakor mondott beszéde s maguk az előadások által is egyedül a trónnak s vallásnak, az alkotmány-nak s nemesi jogoknak a francia forradalmi eszmék és fegyverek elleni biztosítása volt kitűzve. A nádorválasztás sem a meghívó levélben, sem az előadásokban nem említettett; a főherczeg közbenjárásának mindazáltal sikerült kieszközölnie, hogy a király, nov. 8-kán kelt külön rendeletében, nov. 12-re nádorválasztást tűzzön ki.

E hűség az alkotmány iránt, egyesülve ama meglepő készséggel s az országos ügyekbeni jártassággal, melyet József az előleges tanácskozmányok alatt kifejtett, nem különben mint ama komoly higgadtság, melyet a 20 éves ifjutól várni is alig lehetett, mindjárt az első napokban kivívta neki ama köztiszteletet és szeretetet, melylyel nov. 9-kén, midőn a főrendi tábla elnöki székét elfoglalta, maga is méltán dicsekedhetett. Ez volt oka, hogy nov. 12-kén, a kir. előadások átvétele után, Batthyányi József bíbornok s főérsek indítványára, — melyben előadá, hogy a jelen körülmények közt, midőn a külviszonyokra nézve az erőfeszítés, a belső állapotokat tekintve pedig a trón és nemzet közötti bizodalmas egyetértés és a törvények pontos végrehajtása mindennek fölött szükséges, oly nádort válaszszon magá-

nak a nemzet, ki mind a trón előtt, mind a nemzet kebelében elegendő bizodalommal, erélylyel és tekintélylyel bir, — az ország rendei, mellözvén a választás szokott szertartásait, a köz öröm zajos kitörésének közepette, egy szívvel lélekkel József főherczeget kiáltották ki az ország nádorává. A rendek ezután ismét a trón elébe siettek, kikérniök a választás megerősítését. A szónokló főérsek kiemelte beszédében, hogy „bár ő felsége a nádorispánságra kijelöltek neveit rejtő lezárt levélnek a rendek kezébe szolgáltatását ministereinek már meghagyta: a rendek mindazáltal, a király iránti bizodalomnak s a főherczeg iránti szeretetöknek bizonyítványát adandók, őt, a közkedvességü főherczeget, s nem is más módon, hanem a kijelölést felbontatlanul visszaadva, kívánják köz akarattal nádorrá választani, a nélkül, hogy innen akár a felségnek kijelölési, akár a nemzetnek szabadválasztási jogára legkisebb rövidség és sérelem háromolhassék.“

A rendek megnyervén a trón megegyeztet, valamennyien az új nádorhoz mentek, választásukat neki tudtára adandók s őt új méltóságában üdvözlendők. Rövid volt a főherczeg válasza. „A KK. és R.Rnek ezen irántam kimutatott bizodalomát, ugymond, a legbensőbb hálaérzettel veszem. Én bizonyára minden gondjaimat és ügyekezeteimet oda fordítandom, hogy a nádori hivatalban, melyet a KK. és RR. szabad szavazataik által reám ruháztak, mindig akkép járjak el, hogy a RR. várakozásának megfelelhessenek, és ő cs. kir. felségének a haza javával szoros kap-

csolatban álló érdekeit tehetségem szerint előmozdithassam.“ Egyszerűek és keresetlenek voltak e szavak, de mennyire a szív mélyéből s az erős akarat megfontolt elhatározásából eredtek, ötven éves pályája folytában eléggé bebizonyította.

A RR. ezután az új nádorral együtt gyülekeztek ismét össze a trón előtt, hogy választottukat fölesküdtessék örüül a törvénynek és alkotmánynak. Mielőtt ez végrehajtatott volna, a király ama szavaira, melyekben kijelenté, hogy „atyai indulatának újabb bizonyítványát akarja adni az által, midőn az ország RRnek közkivánatára hajólván, József főherceget, kinek a magyar nemzet iránti különös hajlamairól eléggé meg van győződve, a nádori hivatalban megerősíti,“ — a nádor akként válaszolt, miszerint „hiszi, hogy nagyobb bizonyosságát nem adhatja örök hálájának ő felsége iránt e megerősítéseért, mintha mind azt, mire kegyelmes királya s a KK. és RR. iránt hivatala által köteleztetik, pontosan teljesítendi, mit szentül ígér is a trón zsámolyánál.“ Vége levén a fölesküvésnek, ő felsége, mint egykor boldog emlékezetü atyja a korán elhunyt Sándor főherceghez, eme nevezetes szavakat intézte az új nádorhoz : „A nádor jogkörét, nem különben mint kötelességeit, elég világosan meghatározzák az ország törvényei : hogy ezeket Kedveltséged pontosan teljesítse s mindig szentül tartsa meg, nemcsak tanácsoljuk mint testvér, hanem akarjuk is mint király, kijelentvén a KK. és RR. előtt, hogy testvéri indulatát, szeretetét és tiszteletét nádorispáni tisztének mikénti teljesítése szerint méltánylandjuk.“

IX.

Az ünnepélyek végeztével az ifju nádor vezérlete alatt nagy buzgalommal kezdettek meg a kir. előadások feletti tanácskozások. Az előadásokban reményét fejezte a király, hogy „a magyar nemzet azon harczias szelleme, mely nagyanyja koronáit annyi ellenség daczára megmentette, ismét fölbredvén, mind ő felsége reményeit, mind Európa várakozását kielégítendi.“ Az ország, rendei nem kevésbbé indítatván e bizodalom, mint azon új gyöngéd kapocs által, melylyel a szeretett ifju nádor az országot királyával összeköté, nov. 23-kán teljes készséggel válaszolták a királynak, miszerint, lelkesítve azon harczias szellemtől, mely eleiket hevitette, ők is készek életüket s vérüket ontani a trón és haza védelmében; s e célra 50 ezer újonczot, 10 ezer lovat s a 340 ezernyi cs. kir. had. és 80 ezer ló élelmezésére 20 ezer ökröt, két millió 400 ezer mérő rozstot és három millio 760 ezer mérő zabot, sőt, ha a szükség úgy kívánja, személyes fegyverrekelést is ajánlanak.

A kormány ezen ajánlatban célját érvén, mint-hogy gondjait az Olaszországban szerencsétlenül folyt háboru teljes mértékben igénybe vette, az országgyűlést dec. 10-kén befejezte. Az ország RR. a legnagyobb reményekre gerjedve váltak meg szeretett nádoruktól, ki oly rövid gyakorlat után is a közdolgokban annyi jártasságot bizonyított, s ifju

éveivel annyi higgadtságot, a trón iránti hűséggel nemzetéhez oly őszinte ragaszkodást kapcsolt össze, hogy, miként a főérsek-bíbornok búcsubeszédében kijelentette, „a gyors és kívánt végzet sikere nagy részben a főherceg segedelmének, értelme barátságos, őszinte nyilvánításának s hatályos közbenjárásának volt eredménye; miáltal hitelét mind a király, mind a nemzet előtt megalapította, a bizodalmat trón és nemzet között megerősítette.“

X.

A veszély, melynek elhárítása végett a RR. nemzeti fegyverrekelést ajánlottak, nemsokára szükségessé tette annak kihirdetését. Míg Károly főherceg Németországot győzedelmeivel megmen-
tette, azalatt Napoleon, Olaszországban négy osztrák hadat tönkretévén, Bécs felé vette útját; s mielőtt Károly főherceg az olaszhad romjait megerősíthette volna, már Laibach táján, a fővárostól csak 35 mérföldnyire táborozott, utóbb pedig Grätzet is megvette. E veszélyben Ferencz béke-alkudozásba ereszkedett ugyan; hogy azonban magát mindenestre biztosítsa, s a békét is, ha sikerül, kedvezőbb föltételek alatt köthesse meg, a nemesi fegyverrekelést april 8-kán kihirdette, az összes hadat a nádornak, mint az ország törvényes főkapitányának vezérletére bízván.

Alig lábadozott még fel betegségéből József nádor, mely őt 1797 elején egy ideig ágyhoz köté, midőn a fegyverrekelés rendelete mindenféle hadi mozgalmakkal töltötte be az országot; és József azonnal erélyes intézkedéseket tőn, hogy mennél előbb és jobb rendben állhasson ki a nemzeti hadsereg. A vármeigyékben gyűléseket tartott, melyekben a fölkelők száma meghatározatván, azok élelmezésére fölkelési pénztár alkottassék. Pest vármeigye, hol a fegyverrekelést nem különben mint a pénztár alkotását maga József főherczeg vezérlé, valamennyi hatóságnak követésre méltó példányul szolgálhatott. Elnöklete alatt a megye rendei elhatározták, miszerint az egyháziak tizedeiktől a segedelmet szabadon ajánlhassák; a városok minden nádori kapu után 100 fttal, a birtokosok pedig jövedelmeik arányában bizonyos százalékkal, s nevezetesen 500 fttól kezdve 2000-ig menő jövedelem után egy, 2000—4000 ft. után két, 4000—6000 ft. után három, 6000—10,000 ft. után négy, 10—20 ezer ft. után öt, azonfölül nyolcz százalékkal járuljanak a fegyverrekelés költségeihez.

A fegyverszünet e közben april 18-kán megkötetett ugyan, s az alkudozások is oly sikerrel folytak, hogy az állandó béke létesülését is biztosan lelete reményleni; Ferencz mindazáltal, hogy kedvezőbb föltételeket köthessen ki, maj. 15-én kelt rendeletében buzgón folytatni parancsolta a fegyverrekelést. József nádor ennek következtében a Dunán túl több megye zászlóaljait külön-külön

megszemlélvén, a két dunai kerület nagy részének hadait aug. 4-én Szombathelyen egy táborba egyesíté. Nemsokára megjelent ott maga Ferencz király is, ki előtt aztán Józsefaug. 18-kán egy próbacsatát intézett a mintegy 15 ezernyi nemesi haddal. A király elutazta után a nádor is Bécsbe, onnan Budára vette utját. September közepén azonban ismét Kőszegre ment, s a nemesi had felett szemlét tartván, Varasdra, onnan Zágrábba utazott; s miután ott Tótországnak mintegy négyezerből álló hadát megszemlélte, a Dunán túl és innen mindazon megyéket egyenkint meglátogató, melyeknek hadai még nem voltak a középponti táborban; s ezeket szintén megszemlélvén, sept. 28-kán Bécsbe utazott.

A béke octob. 17-én Campo-Formioban végkép megkötetvén, a nemesi hadra nem volt többé szükség. József nádor tehát ugyanazon hónap 29-kén Bécsből rendeletet küldött az ország négy kerületi főkapitányához, mely által a nemesi hadakat további rendeletek vételéig megyéik kebelébe útasítá vissza. „Miután, úgymond, egyebek közt, mindnyájuktól személyesen el nem búcsuzhatom, meghagyom a kerületi kapitány uraknak, hogy nevemben köszönetet mondjanak nem csak a tiszteknek, hanem egyenkint minden fölkelte nemesnek is bebizonyított hűségökért, buzgalmokért s hazaszeretetökért, s győződjenek meg, hogy mindig emlékezetemben tartandom a nemzetnek a király és haza iránt oly világosan kimutatott hűségét; és szerencsésnek

*

hiendem magamat, ha alkalmat nyerhetek hálámat és tiszteletemet bármi úton kijelenteni.“

Bécsből visszatérvén, novemberben a tiszai kerületek megyéinek hadait indult meglátogatni, melyeket miután Jászberényben, Kassán, Ujhelyben, N.-Károlyban, Aradon és Temesváron megszemlélt, november végén Mezőhegyesen keresztül Budára tért vissza. A fölkelt nemességet a király, csak miután a békeoklevelek kölcsönösen kicseréltettek, decemb. 19-kén kelt rendeletében bocsátotta végkép haza. E szemlei utazások József nádornak egyszersmind alkalmul szolgáltak az országot s népét is közelebről megismerni, mi utóbb a közigazgatás kezelésében sem maradt hasznos eredmények nélkül.

XI.

Megtörténvén a béke, József főherczeg 1798-ban minden buzgalmát a közigazgatásra fordította; s e célból a tél és tavasz folytában gyakran elnökölt mind a helytartótanács, mind a hétszemélyes törvénytörvényész tanácsuléseiben. A következő nyáron némi közügyek feletti tanácskozlat végett Bécsbe utazott, s azoknak végeztével a bányák állapotáról magának bővebb ismeretet szerzendő, Pozsony és Nyitra megyén keresztül a bányavárosokat látogatta meg. Visszafordultában megtekinté a gácsi posztógyárat is, mely ámbár még M. Terézia alatt kelet-

kezett, teljes virágzatra az üzlettöke csekélysege miatt még ki nem fejlődhetett. A főherceg buzdítása következtében a gyár tulajdonosa, Forgách gróf annak emelése végett ezután nemsokára részvényes társulatot alkotott, melyhez a főherceg is több részvénnyel s minden kitelhető pártfogással járulván, e gyárat mai virágzatára felvergődni tetemesen segítette.

XII.

Az év folytában azon alkalommal, midőn Ferencz császár Pál orosz czárral a szövetség felett titkon egyezkedett, s azt augustusban meg is kötötte, József főherceg a czárnál leánya, Alexandra Paulovna kezéért tett lépéseket, melyeknek következtében 1799 elején Halicson, Litvánián, Kurlandon és Liflandon keresztül Pétervárra utazott, hol aztán a czárhölgyet mart. 3-kán magának el is jegyezte. A nádor ott, kiváltképen magyar kir. herczegként jelent meg, s oly határozottan nyilvánítá magyar érzelmeit, hogy kedveért jegyese is magyar öltözetben jelent meg az estvélyeken s táncmulatásokban.

Sokáig azonban nem engedtetett élveznie kellemdús jegyese társalgását. A campo-formioi békekötés nem volt egyéb, csalékony fegyverszünetnél; s míg József a kézfogót tartá, a francia háború ismét megújult. Ennek következtében mart. végén ő is

Bécsbe sietett vissza. A háboru gondjaiban királyi bátyjával hüven osztozva, april 13-án oly értelmű felszólítást bocsátott az érsekekhez, hagynák meg az ország lelkipásztorainak : intsek, buzdítsák híveiket, hogy a megindított hadfogadásban állanak mennél többen a királyi zászlók alá, hogy a magyar ezredek pótlására szükséges 25 ezer újonczot menél elébb táborba lehessen szállítani.

A háború most mindenütt kedvező szerencsével folyt; és József juniusban időt nyert a már 1793-ban megkezdett s befejeztéhez közel álló báci csatorna munkálatait megtekinteni. Utjának azonban más czélja is volt : a csatornától Zimonyba utazván, a Duna egy szigetén a belgrádi basával tartott értekezletet egynémi ügyekben. Ez utjáról megérkezvén, ismét Oroszországba, jegycséhez utazott, s oct. 30-kán Gacsinában vele házasságra lépett. Az új párt, miután felettek a görög egyház szertartásai végrehajtottak, a lemergi érsek áldotta meg a kath. egyház szokása szerint. Nejét, Alexandra Paulovná, Bécsen keresztül, hova 1800-ki jan. 5-kén érkezett, febr. 1-jén vitte be József nagy ünnepélylyel Budára. Az ünnepélyeken, melyek ezen s a következő napokon tartattak, az ifjú kellemdús nádornét ismét magyar öltözet diszité. — József ezután nemsokára a csabai uodalmat örök joggal adománykint nyerte királyi bátyjától.

XIII.

A házassági örömeiktől s a polgári igazgatás ügyeitől nemsokára ismét a háboru gondjai vonták el Józsefünket. A rettenetes Bonaparte 1800-ban Egyiptomból visszatérván, ellenállhatatlan harcsmódorával ismét a francia sasokhoz ragadta a győzelmet. Lombardia, a mult évi diadalok gyümölcse, újra hatalmába esett. Ferencz király, a napról napra növekedő veszélytől indíttatván, Magyarországbán sept. 4-kén ismét közönséges fegyverrekelést hirdett. A magyar nemesség a nádor lelkesítő buzdításaira gyorsan ragadott fegyvert és szállott az ország nyugati határai felé; s midön a király dec. 11-kén a soproni főhadi szálláson felette szemlét tartott, nemcsak eléggé gyakorlottnak, hanem a harcias szellemtől is annyira lelkesítettnek találta azt, hogy, midön a nemesi hadat a csász. székváros védelmére Laxenburg tájára rendelte, nem mulaszt-hatá el, nyilvánosan felolvasott oklevélben magasztalni s megköszönni annak buzgalmát, reményét fejezván ki, hogy a bennevetett bizodalomnak ezután is teljesen megfelelend. Ezen eredmény nagy része kétségtelenül a mindenütt jelenlevő, mindenütt buzdító s intézkedő József főkapitány érdeme volt. Szükség azonban a harcvágytól égő sereg fegyverére ez alkalommal sem lön. A békealkudozás már octoberben megkezdett, s noha ez

egy ideig elakadt, és a háboru mind Német-, mind Olaszországban megújulni látszék, utóbb azonban ismét szerencsés folyamatot nyervén, a béke 1801-diki febr. 9-én Luneville-ben megkötöttet.

De az örömet, mely ennek hírére a birodalom határaiban elterjedt, József szívében nemsokára aggodalom, utóbb mély bánat váltotta fel. Szeretett neje, Alexandra Paulovna mart. 8-kán lebetegedvén, egy leánykával ajándékozta meg őt. De alig izlelhette az atyai öröm kéjeit, midőn a sors súlyos csapásai már is feldúlták családi boldogságát. Szerelmének záloga, születése után pár óra mulva már lelketlenül feküdt a vigasztalhatatlan anya karjaiban. A veszteség fájdalma a gyöngéd nő szívét, kinek életerejét a nehéz szülés különben is kimerítette, halálosan megsebezte; s egy kínos hét mulva, mart. 16-kán, ő is megszűnt élni. József, leroskadva a kettős veszteség súlya alatt, fájdalmától a következő napon Bécsbe, onnan a laxenburgi táborba üzetett; de enyhet ott sem találván, pár nap mulva a regényes Stájerországba rándult, az általa gyermekségétől fogva oly hő érzelemmel ölelt természet e bájos templomában keresendő enyhet megsebzett szívének.

A béke kihirdettétvén és enyhülvén szívfájdalmának első kínos rohamai, József a nemesség hadát, mielőtt elbocsáttatnék, megszemlélendő, april második hetében azt Németujhely térségein gyűjté össze, hová aztán pár nap mulva Ferencz király testvéreinek, Károly, Ferdinánd, Antal, János, Lajos és Ru-

dolf főhercegeknek kíséretében, maga is megjelent. A mintegy 50-ezernyi sereg, a hadi működésbe már oly jól bevala tanítva, hogy a király, miután felette szemlét tartott, ápril 15-én kelt elbocsátó rendeletében nyilván kijelentette, hogy jelességére nézve ez az elébbi fölkel hadat messze túlhaladta. Ugyanazon napon a nádor is bocsátott körlevelet az ország hatóságaihoz, melyben megköszönvén azoknak a nemesi had gyors felállításában tanúsított buzgalmat, kijelenté, hogy örökké kedvesen őrzendi emlékezetében, mind az ország rendének e fontos ügyben iránta bebizonyított bizodalját, mind a fölkel nemes hadnak gyöngéd ragaszkodását. Ezek-től indítatván, kérelmei által megnyerte ő felségétől hogy e példás buzgalom némi jutalmául, a nemesi had tisztjei katonai rangjokat megtartván, diszjeleikkel otthon is élhessenek; azon tisztek pedig, kik a nemesi hadból az állandó seregbe mennek által, egy fokkal magasabb rangba emeltessenek.

XIV.

E fáradozások a nemzeti had körül, s annak elbocsátása után a felhalmozott beligazgatási és közbirodalmi ügyek, melyek miatt június hónapot Bécsben tölté, szereztek ugyan némi szórakozást a bánatba merült főhercegnek; de szívének még egyre sajtó sebei távoztát kívántak a helyről, hol

minden nyom, minden tárgy emlékezetébe idézte az elvesztett drága hölgyet. Az 1801-diki jul. közepén tehát Velenczébe s onnan Istrián keresztül a magyar tengerpartra utazott. Meglátogatta Fiumét, Buccarrit, Portoret, Novit és Zenget; s e városok és kikötők állapotját s belügyeit megvizsgálván, aug. vége felé haza indult. E hónap 23-kán fogadta őt Keszthelyen a lelkes gróf Festetich György, az akkoron felvirágzani kezdett Georgicon alapítója. Az intézetet nagy figyelemmel szemlélte meg a főherczeg, s hogy a tanuló ifjúságnak és népnek nyilvános bizonyosságát adná, mily igen szívén hordja a hazai földmivelés fölvirágzatát, az intézethez tartozó szántóföldön zene s énekszó harsogása közben egy barázdát vont a szántóvassal, mely mind máig ereklyekint tartatik az uradalmi levéltárban.

XV.

A következő 1802-dik év a multaknál sokkal fontosabb volt nádorunk életében. Helyreállván a béke, Ferencz király részint a háborúban kimerült kincstárnak jobb karba állítása, részint a belügyek rendezése végett maj. 2-kára Pozsonyba országgyűlést hirdetett.

A nádornak e gyűlésen felette nehéz és kényes volt állása. A kormánynak, miként a kir. előadásokból is kitűnt, czélja kettő volt : a békeidőre is kiter-

jedő állandó hadpótlási törvényt alkotni, s az adót két millióval fölebb emeltetni. A nemzet képviselői ellenben oly utasításokkal jelentek meg a gyűlésen, hogy a szenvedőleges állású magyar kereskedelmet a vámrendszer nyomasztó súlya alól felszabadítsák; másrészt pedig a kormányt reábirják, hogy a pénzügyet, mely a papírpénz szerfeletti eláradása s a teljes értékű ércpénz rendkívüli megfogyta következtében nagy zavarba bonyolódott, s az ipar és kereskedelem mezején aggasztó pangást szült, czélszerűen rendezze. És a nádornak jutott a nehéz szerep, ezen ellenkező érdekeket kiegyenlíteni s azoknak elkerülhetlen összeütközése mellett is fenntartani a kormány s nemzet közti bizodalmat.

E békítő, egyeztető szerep jutván részül a nádornak, ő azt már az első, beköszöntő ülésben is felfogta. Előadván, hogy miután a szólás szabadsága megkivánja, miszerint véleményét a tanácskozás alá kerülendő tárgyak felett mindenki szabadon kimondhassa, mások pedig azt békével meghallgatván, ellenokaikat utóbb szintén előadhassák: bizodalmasan inté a főrendeket, hogy a közjót egyesített erővel s akarattal igyekezzenek előmozdítani. A kalocsai érsek, Kollonics László, méltán s a legvalóbb igazsággal válaszolt erre: „miként a főherczeg magas szellemi tehetségei, a legnehezebb ügyek tárgyalásában bebizonyított ügyessége, éles ítélete s az országos dolgok bámulandó ismerete, nemkülönb a felségnek iránta kitünő kegyelme, magának pedig a nemzet iránt minden alkalommal tanúsított ragasz-

kodása biztos kezességül szolgál, hogy bölcs vezérlete s hatalmas közbenjárása által az ország boldogítására fordított igyekezeteikben ohajtott sükert aratandanak.“

Oly törvény, mely a magyar ezredek állandó pótlásáról rendelkeznék, eddig nem lévén, az újonczok megajánlása egyedül a RR. kedélyhangulatától függött, mit a háborús időkben a külbátorság biztosításának igényeivel megegyeztetni nem lehetett. Mihelyt tehát a kir. előadások az országrendeinek vegyes ülésében felolvastattak, a tanácskozást a nádor egy felette nevezetes beszéddel nyitotta meg, melyben míg egyrészt a hadpótlásnak a kormány kívánata szerint czélszerű elrendezését a legsürgetőbb szükségnek bizonyította be, másrészt feltárta hazafiúi hűségtől buzgó szívét, s ünnepélyesen felhívta a rendeket, legyenek teljes bizodalommal annak rendületlen őszinteségében, midőn a körülmények az alkotmányos törvényeket némileg módosítani kívánják. „A ki csak a polgári társaság javait élvezni ohajtja, úgymond egyebek közt, szükség, hogy azoknak védelméhez is járuljon. De az országok szerkezetének különfélesége szerint ennek módja is különböző; s Magyarországnak is sajátos módja van e tárgyban. Itt ennek egy része az alkotmányos jogokhoz tartozik; és ő felsége, miként koronáztatásakor fogadta, az ország alkotmányát sértetlen épségben ohajtja fenntartani. Ha azonban mimódon megessék oly gondolatokra vezetett, melyek az ország alkotmányát megsértenék, én, mint az ország első

tisztviselője, s közbenjáró a király és nemzet közt, mikép szentül esküvém, semmit el nem mulasztanék és segedelműl hívnam a testvéri szeretetet is, hogy könyörgéseimmel minden sérelmet megelőzzek.“ És miután még fejtegette volna, hogy a kívánt adó fölemelése is megtörténhetik, ha egyrészlől az adózók állapota egyéb tekintetben megkönnyítettik; másrészlől pedig, ha a kereskedelem fölélesztetvén, a közerő gyarapólni, s az igazságszolgáltatás tökéletesbítése által a nemzeti hitel megerősödni fog, — ekként végezte beszédét : „Nagy fontosságu ügyek ezek; de ha a magánhaszon csalárd szeretete félreté-
tetik; ha a tanácskozlatokban a mérsékelt komolyság megtartatik : reménylem, hogy mind igazságosan és eszélyesen, mind, a mennyire a tárgyak természete engedi, gyorsan elvégzendjük. Én részemről semmi munka alól ki nem vonom magamat, közlendem őszinte tanácsaimat, s azon leszek, hogy megmutas-
sam, mennyire szívemen fekszik az ország java, dísze és méltósága; miszerint így azon bizodalmat, mely-
lyel a tek. KK. és RR. irántam viseltetnek, megerősítsem.“

Nem betanult üres szólásmód volt ezen ígélet a nádor ajakán. Ismervén a nemzet gondolkodásmód-
ját, s tudván, mily erős még számos kebelben az előitéletek hatalma, s megrögzött az iszony minden újítástól, midön akár a nemesi rend kiváltságai s önérdeke, akár az alkotmányos formák módosítása kerül szönyegre : nem lehetett előre nem látnia a nehézségeket, melyek a gyülés folytában ki fognak

fejlődni. És e nehézségek valóban elő is állottak, s nagyobb mértékben, mint egyelőre gyanítható vala. A rövidség, melyre törekednünk kell, nem engedi, nyomról nyomra követnünk a tanácskozlát folyamát, s kifejtenünk azon eldöntő befolyást, melyet a nádor arra gyakorlott; s azért csak némely jegyzetekre kénytelenítettünk szorítkozni.

A RR. mindjárt első feliratukban megajánlották ugyan általában a kormány kívánatait; de miután a kereskedelem gyarapítását illető kérelmeiket s ohajtaikat teljesedni nem látták, oly ingerültség fejlett ki közöttük, hogy csak a közbizodalommal dicsekedhető nádor bölcsesége, fáradhatlan közremunkálása és ismételt közbenjárása volt képes némileg lecsön-desíteni a kedélyeket. A hadpótlás, bár nem állandólag, hanem csak a következő országgyűlésig, s a kétmilliónyi adópótlék is, részben a só fölemelt árából, súlyos küzdelmek után végre határozottan megajánltatott. De újra egész a szakadásig megfeszülni látszának az idegek, midőn a kereskedelem gyarapításának eszközei részletesen kerültek szőnyegre. A RR. a vámrendszer átalakítását s az eláradt papírpénzből származó akadályok elmozdítását sürgették. A kormány ellenben, melynek finantz-ügyeire a roppant kincseket elnyelt 10-éves háború súlyai rendkívül nyomasztólag nehezettek, a birodalom fennforgó viszonyai közt átalakítást azokban lehetségesnek nem látta, s a kereskedelem felvirágoztatására hiteltörvényeket s a közlekedési eszközök javítását, e végre pedig egy országos pénztár

alkotását ajánlá a RR.-nek, kijelentvén, hogy ezek nélkül álmodni sem lehet a kereskedelem gyarapításáról.

Az idők akként megváltoztak, hogy erről ma már egy józanul gondolkodó sem kételkedik. De akkor még az előítéletek s tudatlanság ködétől elhomályosult értelem a rendi kiváltságokat bálványozta a közjólét főforrása gyanánt; a szükkeblü önzés nem volt képes átlátni, hogy beruházmány nélkül képtelenség várni gazdagodást; azt hitte, hogy minden egyes csak mások rovására nevelheti önhasznát; s a nagyobb szám a legjobb akarat mellett is esztelenségnek tartotta ama tant, miszerint az ország anyagi érdekeinek emelésére fordított pénzere nem áldozat, hanem csak kölcsön, mely kedvező körülményekben ügyesen rendezve, magát a tőkét százszorosan is meghaladó kamatokkal gyümölcsözik. József nádor értelmének egész súlyával, jó akaratának egész buzgalomával küzdött az országos pénztár felállítása mellett, mely nem csak az anyagi érdekeknek hatalmas lökést adott, hanem a terheknek arányosabb felosztására is első lépésül szolgált volna. De hasztalan, a többséget azon balvélemény tartá fogva, hogy a kereskedelem egyedül a vámrendszertől függ, s mihelyt ez kérelmek szerint módosíttatik, az ország anyagi érdekei jó hiteltörvények s könnyű közlekedési eszközök nélkül is azonnal teljes virágzatra fejlődhetnek.

A fontos tárgy tehát mondhatlan könnyelműséggel félrevettettet. De azután még egyéb tárgyaknál

is, kivált pedig a gyűlés végén, a törvényzikkelyek szerkesztése alkalmával heves ingerültségre gerjedtek az indulatok. A nádor fáradhatlan csilapítása s buzgó közbenjárása azonban végre ebben is helyreállította a kedélynyugalmat, miszerint aztán, midőn az országgyűlés oct. 31-kén befejeztetett, teljes joggal mondhatta búcsubeszédében : „hogya egy részét az e gyűlés végzeményei által annyi munka s fáradalommal szerzett eredménynek, magának tulajdoníthatja.“ Mit azonban szerénysége csak pár szóval érintett, világosabban kifejtette azt a kalocsai érsek a búcsuszóra mondott válaszában : „hogya valamit csak ezen országgyűlés a felség, hazas országlakosok javára tett, az főképen a nádor munkája.“ És hízkelés nélkül a legszigorúbb igazsággal mondhatta tovább : „hogya nem lehetett csodálkozás nélkül tekinteni, mit a főherczegben akár a gyűléseken, akár a zárt tanácskozományokban tapasztaltak : éles eszt, ügyes tapintatát a bonyodalmak megfejtésében, az ellenkező vélemények kiegyenlítésében, a kitűzött czélra vezethető eszközök megválasztásában; hatékony ékesszólását a rábeszélésben, páratlan türelmét s állhatatosságát a felhalmozott hosszas munkában. Még nagyobbak pedig ezeknél azok, — így folytatja az érsek — miket a főherczeg a fejedelem előtt a hazáért, törvényért, alkotmányért cselekedett. Súlyos nehézségek fejlődtek ki ezen országgyűlés alatt, melyek, hogya végre kiegyenlítettessenek, s a fejedelem s nemzet közti bizodalom, melyen alapul mindketjük boldogsága, újabban megerősítették, közben-

járása által mindent elkövetett stb.“ És bizonyára ezen országgyűlés próbaköve volt az ifjú nádor mind politikai tapintatának, mind hazafiúi érzetének s a nemzet iránti ragaszkodásának; alapja azon soha meg nem ingadozott bizodalomnak, melylyel iránta a nemzet mindhalálíg viseltetett.

XVI.

Eloszolván az országgyűlés, József nádor a bel-igazgatás ügyeire fordította minden gondját. Az ő eszközlése által történt, hogy az emberi nyomor enyhítésére szánt budai kórház 1803-ban tetemesen megnagyobbított. Az ő buzgó intézkedése mozdította elő a Sárvíz szabályozását. Az ő különös pártfogása alatt nyitattott meg a halhatatlan gróf Széchenyi Ferencztől alapított országos könyvtár, pénz- s régiséggyűjtemény, mikből az ő buzgalma s tudomány-szeretete az egész birodalomban a legelső nemzeti muzeumot állíttatta fel. Ő ösztönözte, segítette tekintélyével ama társaságot, mely az alvidéki közlekedés nagy hasznára a Ferenczsatornát már megépíttette, a nagyszerű Ludovicea út készítésére.

A belügyektől 1804-ben ama fontos political események s tanácskozlatok, melyek következtében Ferencz az „ausztriai császár“ czímét vette föl, egy időre Bécsbe hívták a főherczeget. De annál több emlékeit hagyta hátra a következő évben mindenre

kiterjedő gondoskodásának. Ez év nyarán ismét körútat tön az országban, Szapáry, Cziráky és Klobusiczky grófok társaságában. Nagy-Kunságon és Debreczenen keresztül, hol Tessedik virágzó gazdaszatát különös figyelemre méltatta, Mármarosba, Szigetre utazott. Utazásának tulajdonképen az volt célja, hogy a sóbányák művelésének élénkebb lendületet adván, s a sószállítás akadályait elhárítván, a kir. jövedelmeket gyarapítsa; de ezenkívül a megye és Sziget város közjavának előmozdítására is oly nagy gondot fordított, hogy egykoru tudósítások nem győzik eléggé magasztalni buzgalmát a helyviszonyok s körülmények megvizsgálásában, s a közügyek körül felfedezett hiányok pótlására, akadályok elmozdítására tett intézkedéseiben és tanácsaiban. Csaknem két egész hetet fordított József ez ügyekre, míg végre aug. 3-kán útnak indulván, Munkácson, Egeren és a Jászságon keresztül tért vissza Budára.

XVII.

E közben ismét új háborúk fellegei gyültek a birodalom egére. Ferencz császár s király az 1805-ki aug. hóban az angol- orosz szövetséghez csatlakozott; minek következtében újabb hadi segedelem eszközlése végett oct. 13-ra Pozsonyba országgyűlés hirdettetett.

A háború, mely e közben kitört, csak 90 napig, de Ausztriára nézve oly veszélyesen folyt, hogy azt

csak a győzőtől szabott nyomasztó béke mentette meg a végromlástól. Napoleon Makk vezér hadát Ulmnál bekerítvén, octob. 17-én a maga megadására kényszerítette; mi által Bécs védetlenül kitéve lön az ellenség benyomulásának.

A magyar RR. épen e napon tartották Pozsonyban első ülésöket. Ferencz, ki a nagy szerencsétlenségről értesülve még nem vala, a következő napon gyűjté trónja köré a nemzet képviselőit s buzdítá őket gyors segíélyezésre. Erre igyekezett a nádor is lelkesíteni a RR.-ket a kir. előadások felolvasása után tartott nevezetes beszédében, mely újabb oldalát ismerteté meg velünk e nagy férfiú jellemének. „Hivatalom, az országnak első tisztsége, mely a mélt. és tek. RR. szabad választásából s felséges urunk kegyelmes megegyeztével ruháztatott reám, mily súlyos idökre jutott légyen, mindenki látja, tapasztalja. Fökötelességem a nemzeti alkotmányt védelmeznem. Hazánkban ugyan ez nem okoz nagy gondot az oly igazságos és kegyelmes fejedelem kormánya alatt; . . . de az ellenségnek agyarkodó szándékai a legsúlyosabb veszélylyel fenyegetik alkotmányunkat, söt magát Magyarország politicalai fennmaradását is. A mult évek veszélyeit az ország RR.-inek bölcsesége s nagylelküsége és a nemzet bajnoki vitézsége elhárította. De most újabb erővel tér vissza az ellenség, hogy mindent megigázzon, s már az elébb tisztelni látszott magyar nemzetet sem véve többé tekintetbe. És honnan ezen elbizottság? Azt hiszi-e valjon, hogy mi — mert méltán szólhatok így, mi-

velhogy az én ereimben is foly Árpád vére, — mi, mondom, annyira megfogyatkoztunk, a jobb szerencse minden reményét annyira elvesztők, s utódainkról annyira megfélekedtünk, hogy legjobb királyunk, önmagunk, koronánk és országunk méltóságát eláruljuk? Haljunk meg inkább, mintsem hogy e gyalázat érje fejünket! Nem kétlem, hogy minden magyar ekként érez . . . . Nem akarom említeni a multakat, tudván, hogy tulajdonságunk nekünk magyaroknak nem kérkedni tetteinkkel, hanem még dicsőbb tettekkel emlékeztetnünk azokra a megfélekedezni akarókat . . . . Mi engem illet, én eltökéltem magamat, nem hagynom el a király, a nemzet és haza dicsőségét. Elmegyek, ha kell, azoknak kíséretében, kik engem követni akarnak; és ha a harcz áldozatja lennék, vígasztalásom az lesz utolsó lehetemben, hogy a királyt, a hazát és polgártársaimat tehetségem szerint védelmeztem.“

A szeretett nádor e lelkesítő beszédének nagy hatása lön a RR. kedélyére. Nem lehet tagadni, hogy a sérelmek többször sürgetett orvoslatának elmulasztása, s különösen a becsevesztett papirpénzből származott bajok, s a múlt országgyűlés óta többször megújult afféle esetek, miszerint számos tisztviselő, névtelen feladások következtében hivatalától megfosztatott, több magányos szoros vizsgálat alá vettetett, a törvényhatóságokra pedig gyakran kir. bizottmányok küldettek, a bizodalmat nemzet s kormány közt megingatták. A RR. nagyobb része ez oknál fogva nem csekély feszültséget hozott

keblében az országgyűlésre; s az első kerületi ülésekben a többség épen nem látszék hajlandónak ez alkalommal segedelmet ajánlani. Mindazáltal az ellenség gyors előhaladta, s a nádornak e fenyegető veszély hatása alatt mondott beszéde, megváltoztatta az érzelmeket, s a RR. sérelmeiket, panaszaikat egy időre félretévén, nov. 1-én oly közönséges fegyverrekelést ajánlottak, miszerint a hajdani fölkelések példájára a nemesség lovas hada mellé a jobbágyokból is alkottatnék egy gyalog sereg. A király azonban más segedelmet várt, s a RR. fölíratára adott válaszában oly módon nyilatkozott, hogy a nemesi fegyverrekelést az 1715-ki 8-dik t. cz. értelmében különben is szándékozott kihirdetni. E kir. válasz nem kevésbé fölháborította a RR. kedélyét, kik úgy vélekedtek, hogy van ugyan joga a királynak szükség esetében kivánni a személyes fölkelést, de ki csak akkor hirdetheti, miután az a RR.-től megajánlatott; e fölött ezen jog csak a személyes fölkelésre terjed, holott a rendek most közönséges fölkelést ajánlottak. Nevelték ezen ingerültséget az urbéri s más ügyekben leküldött kir. válaszok is; és aligha komolyabb következmények nem fejlettek volna ki, ha a nádor mindent jóvá nem tesz, egyrésztől közbenjárása, másrésztől csilapítása által. A nádori közbenjárás következtében a RR. az újabb leiratok által egynémiben teljesítve látták kívánataikat; az ohajtott törvények, a névtelen föladások, az urbér, Fiume bezikkelyezése s a magyar nyelv tárgyában megalkottattak; miszerint aztán a gyűlés nov. 7-kén befe-

jehtetetett. A kir. személynök méltán mondhatta búcsubeszédében, hogy József főherczeg, mióta csak a nádori hivatalt elvállalta, nemcsak az ország törvényeit, jogait, alkotmányát fenntartotta, hanem jólétében is gyarapította az országot; miért is oly bizodalommal viseltetnek iránta, hogy a mit ő bölcsesége szerint javall, azt a rendek sem kétkednek elfogadni.

XVIII.

Midőn az országgyűlés befejeztetett, Napoleon már, Linczet is megvén, egyenesen Bécsnek tartott, mely aztán ötöd napra meg is nyitotta kapuit a győzőnek. Ferencz e veszélyek közt jövődő tartózkodása helyét egyelőre nem tudhatván, nehogy ha az ellenségnek Magyarországra nyomulása esetében, attól elszakasztatnék, ennek beligazgatása hiányt szenvedjen, mielőtt Pozsonyból távozott, nov. 7-kén Magyarországot kormányát teljes hatalommal József nádorra bízta. József ennek következtében még ugyanaz napon oly értelmű rendeletet adott gróf Pálffy Leopold tábornok s Pozsony parancsnokának, hogy azon esetre, ha az ellenséges had Magyarországot határaihoz közelednék, annak az ő nevében tüstént tudtára adja, miképen az ország nyugati határainak hosszában csak polgári őrvonal van felállítva, melyhez csak egy, félrokkantakból álló lovas csapat kapcsoltatott, az osztrák had szökevényeinek

bejöttét meggátlandó; e csapat azonban semmi ellenségeskedésbe nem bocsátkozandik, hanem a francziák előnyomulta esetében visszavonúland. Továbbá, hogy minden katonai nevelő-intézet, a hadastyánok tanyái, a hadi kórházak, s a nyugdíjas tisztek a maguk helyein hagyattak oly reményben, hogy a francziák azoknak *salvagardiát* adnak. Ha az ellenség valóban előre nyomúl, úgy a tábornok hadosztályával azonnal vonúljon vissza, de csak annyira, hogy az ellenséget szem elől soha el ne veszítse, s mozgalmairól tudósítást adhasson.

A nádor ezután Budára visszatérvén, nov. 12-én egy magyar felszólítást bocsátott Budapest lakosaihoz, melyben tudtokra adja a reáruházott teljes hatalmat s inti őket, hogy e viszontagságteljes időben, midőn a hadi veszélyhez még élelemhiány, drágaság és éhség is járul, a mindenféle koholt híreknek hitelt ne adjanak, városaikban csöndesen maradjanak, s engedelmességökkel rendeleteinek sikert szerezzenek, a maga részéről szentül fogadván, minden erejét reáfordítani, hogy az édes hazát a fenyegető veszedelemtől megmentse, vagy legalább a háború inségeit megkevesbítse. Pár nap múlva értésére jutván, hogy a francziák Bécsset megvették, s Napoleon Schönbrunban tartja főhadiszállását, nov. 16-án a helytartótanács és a koronaörök jelenlétében a koronát szekrényében a többi ékszerekkel együtt megvizsgálta s báró Splényi József koronaőr és — mivel társa Almásy Pál, országos főbiztosi hivatala által gátoltatott — b. Prényi Lázár kamarai tanácsos

által Munkácsra vitette; nov. 18-kán pedig a helytartótanáctól kezelt alapítványos pénztárakat, a helytartótanács és kamara fontosabb irományait s a pesti zálogház kincseit katonai fedezet alatt a Dunán Eszékre szállíttatta.

E közben néhány francia lövész álruhában Pozsonyba menvén, a repülő hidat elfoglalta s a túlparton letartóztatta. Utóbb egy kis francia csapat jött Köpcsényből annak védelmére. Pálffy tábornok ennek hírére azt hívén, hogy a József főhercegtől vett utasítás esete előállott, a francia előhad vezérével alkudozásba ereszkedett, s ohajtását fejezte ki, vele személyesen értekezni, — mi végre helyet kívánt kijelölni az összejövetelre. Davoust francia tábornagy ennél fogva Bourg ezredest küldé Bécsből Pálffyhoz, következő tartalmu levéllel: „Tábornok úr, én ő felségének (Napoleonnak) elejébe terjesztém a levelet, melyet ön könnyű lovasságom vezéréhez intézett. Ő felsége meghagyta nekem, tudtára adnom ő csász. magasságának, a főherczeg nádornak, hogy ő felsége kész a magyar nemzetet közönyösnek tekinteni, és seregét a Magyarországba nyomulástól eltiltani, ha viszont ő csász. magassága, a főherczeg nádor s a magyar nemzet seregeiket visszavonják, fegyverrekelést nem intéznek, Bécszet eleséggel ezután is ellátják, s végre a magyar nemzet és ő csász. magassága, a főherczeg nádor ő felségével a francziák császárával a jó viszonyok fenntartása végett szerződést kötni hajlandó. Fel vagyok hatalmazva, minden tisztet szabadon átbocsátanom, kit ő

csász. magassága a főherceg nádor ő felségéhez a császárhoz küldend ez alapon alkuba bocsátkozni. Szerencsésnek tartanám magamat, ha ezáltal ön honfitársainak valamely kedves dolgot tehetnék, s javát és nyugodalmát biztosíthatnám egy nemzetnek, mely annyi tekintetből tiszteletreméltó, mint a magyar nemzet.“

A főherceg, miután e lépésekről Pálffy tábornok által tudósított, nehogy akár a maga személye gyanúba essék, akár a francziák a magyar föld közönyösségét úgy értelmezzék, mintha az ország a maga királyát e háborúban gyámolítani nem akarná: meghagyta Pálffynak, hogy Pozsonyból azonnal távozzék, s az őrvonal vezérletét Bittner őrnagyra ruházzván, további rendeletek vételéig Nyitrán tartózkodjék; Davoust hadvezérhez küldendő levelében pedig őszintén jelentse ki, miképen a tett lépésekre felhatalmazva nem volt, s a hadvezér levelében érintett tárgyak : a magyar föld közönyössége és a kötendő szerződés, egyedül ő felsége a király elhatározása alá tartoznak; minélfogva azokat a főherceg nádor ő felségének valóban fel is jelentette, s ennek elhatározása előtt a hadvezérnek semmiféle nyilatkozatot nem adhat. Pálffy e parancsot nov. 21-kén teljesítette a mareschallhoz irt levelében. Davoust azonban, oly véleményben lévén, hogy vagy a főherceg változtatta meg elébbi szándékait, vagy annak ellenére a nemzet valóban közönyös kíván maradni, nov. 26-kán Bécsből felszólítást bocsátott a magyar nemzethez, melyet utóbb, midőn

Gudin tábornok egy francia haddal Pozsonyt megszállotta, a Pálffy gróffal váltott s magyarra fordított levelekkel együtt szét is osztogattatott.

E levelezéseknek, valamint a magyar nemzethez intézett felszólításnak sem lettek következményei. A csábító felhívás sem a főherczeg, sem a magyarok hűségét nem volt képes megingatni, hanem az ország belsejében mind ezek, mind amaz lehető buzgalommal siettették a nemesi had fegyverrekelését, mig nem az, a dec. 2-kán Austerlicz mellett szenvedett nagy veszteség után kötött fegyverszünet, s még ugyanazon hónap 27-kén szerzett béke következtében fölöslegessé válván, a következő évi febr. 28-kán kelt kir. rendelet által fölözlatatott. A kormánylat teljes hatalmát Ferencz még a békeszerzés napján visszavette a nádortól; minek következtében ez mindazon rendeleteket, melyeket a reáruházott hatalomnál fogva kibocsátott, a következő év elején Bécsbe küldötte.

XIX.

Midön az 1805-ki országgyűlés befejeztetett, József nádor azt igérte volt búcsubeszédében, hogy mihelyt magáról a tábori port s izzadságot letörlendi, azonnal arra fordítja minden erejét, hogy a közjólét akadályait lehetőleg elhárítván, az ország felvirágzását előmozdítsa. A jóakaratra azonban nem kedveztek a körülmények, melyeknek a birodalomra

nehezedő súlyát a legjobb szándékkal sem lehetett elmozdítani. Mit mívelt legyen e célra József azon titkos tanácskozatokban, melyek 1806 nyarán Bécsben az ő jelenlétében tartattak, csak ha majd az erre vonatkozó irományok világot látnak, lehet megtudni. Jelenleg e tanácskozmányoknak csak két tárgya ismeretes: egyik a császári cím, másik a só ára volt. Miután a német birodalom fejedelmei Napoleont kénytelenítették uralni, a római császárság tényleg megszűnt lenni, minek következtében Ferencz is letette az üressé vált címet, helyébe a már előbb felvett ausztriai császár címét állítván. A só árát illetőleg, igyekezett ugyan József nádor a nemzetnek erre vonatkozó jogát sértetlenül fenntartani; de a mód felett eláradt papirpénzből támadt kincstári zavarok mind súlyosabbá válván, meg nem gátolhatta, hogy a só ára a papirpénz törlesztésére a jövő országgyűlésig is mázsájától 2 ft. 30 krral fölebb ne emeltessék.

E tanácskozmányból aug. 9-kén visszatérván, Szapáry és Nádasdy Leopold grófok s Vég István helytartósági tanácsos kíséretében ismét egy körutra indult, s Rimaszombaton, Tiszolczon, Murányon s Aggteleken keresztül, hol a híres Baradlát is meg nézte, Rosnyóra, onnan Krasznahorkán és Szomolnokon át Szepes vármegyébe érkezett; honnan aztán Liptó, Trencsén és Pozsony vármegyéken keresztül Bécsbe utazott, utjában a bányákat, hámorokat, az ipar s földmivelés állapotát, a népvizonyokat s intézeteket mindenütt gondosan megvizsgálván.

*

XX.

Az 1805-ki országgyűlés a háború veszélyei miatt egy hónapig sem folyhatván, Ferencz annak elosztásakor megígérte volt, hogy mihelyt a béke helyreáll, az ország rendeit a törvényes időhatár előtt is összehívandja, tanácskozniok az ország ügyeiről. Szavát a fejedelem az 1807-ki febr. 8-kán váltotta be, april. 5-kére Budára hirdetvén ki az országgyűlést. Azon nehézségek, melyek a mult országgyűlés alatt a nemesi fegyverrekelés kihirdetésének jogát illetőleg kifejtettek, s melyeket akkor a veszélyparancsolta engedékenység s a nádor közbenjárása inkább elhalasztott, mint megoldott; és azon körülmény, miszerint a nemesi fölkelés mégis hosszabb időt kíván, mintsem hogy oly rögtöni veszélyekben, mint az 1805-ki volt, céljának megfelelhessen: Ferencz király lényegesen megváltoztatni kívánta az ország védelmi rendszerét, mind a nemesi fölkelésre nézve, melyet a többi örökös tartományokban fölállított honvédelmi rendszer módjára kívánt átalakítani, mind az állandó katonaságra nézve, melyet az egyszer mindenkorra megajánlandó rendes hadpótlás által a nemzet további befolyásától függetlenné tenni ohajtott. És ez volt egyik főcélja ezen országgyűlésnek. Ama nagy fontosságú események közt, melyek a pozsonyi békekötés óta történtek, Ausztria is többféleképp megsértetvén, a békét csak fegyverszü-

net gyanánt tekinté, mely alatt több erőt szedjen a megújulandó háborúra. A birodalom azonban már roskadozott a statusadósságok és a mód felett eláradt papirpénzből támadt zavarok súlya alatt. Ennélfogva Ferencz Magyarországon is több s bővebb jövedelemforrást kívánt nyitni, s különösen az országot a statusadósságok egy részének elvállalására ohajtá rábírni. Hogy pedig az erre képezzé is váljék, az anyagi érdekeket, az ipart s kereskedelmet kívánta kifejteni a nemesség megadóztatásából alkotandó közpénztár s a felállítandó hiteltörvények által. És ez volt másik főczélja e gyűlésnek.

A nádor helyzetét e tárgyak, a kormány e szándékai fölötté súlyossá tették e gyűlésen. A birodalom és az uralkodóház érdeke, a kormány szándékainak pártolását kívánta; a nemzet ellenben az alkotmányos jogok fenntartását követelte nádori tisztétől. Az uralkodóház és a nemzet érdekei nem álltak ugyan egymással annyira ellentétben, hogy azokat megegyeztetni egyáltalában nem lehetett volna; de a létező körülmények közt a kiegyenlítés alig sikerülhetett. A helyzet nehézsége onnan származott, hogy egyrészt a még előítéletektől elfogult nemesség a maga igaz javát nem ismervén, kiváltságairól lemondani s azokon az országnak jólétet, virágzatot vásárlani nem volt hajlandó; másrészt, mivel azok is, kik az ilyféle reformok hasznait átláták, bizalmatlanok voltak a kormány iránt, mely az alkotmányos formákat örömezt felcserélte volna az osztrák tartományokban fennálló korlátlan igazga-

tással. A közpénztárt és hiteltörvényeket a főherczeg teljes meggyőződéssel hitte az ország javára válandóknak; midőn azonban azokat sürgetni és elfogadásukra a RR.-ket reábirni igyekezett, attól kellett tartania, nehogy ezek őt a nemzet kárára, igen testvérileg gondolkodónak vélvén, helyzetében oly igen szükséges bizodalomtól megfoszszák. Mindazáltal, valamint ennél nem volt még kényesebb helyzete lefolyt nádorsága alatt József főherczegnek, úgy a felség és nemzet iránt egyenlő hűsége is ez alkalommal tünt ki legfényesebben. Elhatározott, férfias egyenességgel és részrehajlatlan igazsággal fogta ő föl e fontos ügyet, s minden mellék-tekintettől függetlenül hajlott most a kormány, majd a nemzet részére, miként a fennforgott kérdések természetéé kívánta. Mily szellemben fogta ő föl e kérdéseket s szándékozott is munkálkodni azok eldöntésében, már a gyűlés elején világosan kifejezte azon érdekes beszédében, melylyel a kir. előadások fölolvassása után a tanácskozzatokat megnyitotta. A beszéd hosszú, de sokkal nevezetesb s több világot vet a nagy férfiúra, mintsemhogy azt egész terjedelmében közleni nem volna szükséges.

„Világosan megértettük és érzettük, úgymond, ő felsége atyai gondoskodását, melyet kir. előadásaiban a háborúk hosszú sora által megrongált közálladalmi erő helyreállítása s a hazai ügyek és közjóllét gyarapítása iránt előnkbe terjeszteni méltóztatott. A legújabb idők eseményeiből sokkal jobban megtanultuk, mint az évkönyvek bármi hosszú elbeszéléséből, mi-

képen a győzelmek sikere a bizonytalan szerencsétől, a királyok és nemzetek sorsa a győző önkényétől függ végképen.

„Nincs béke, nincs üdv, ha az ellenséges hadak rohanásainak visszatörlesztésére szükséges erő hiányzik. Ezen nyugszik minden polgári társaság alapja; ebből ered mind a külbátorság, mind a beljőlét állandósága. Ezen anyagi hatalom mindazáltal erkölcsi erő, nemzeti jellem nélkül sehol fenn nem állhat.

„Van erre itthon századok kora által bebizonyult fényes példánk. Szabadságunkat elődeink erényei alapították meg; a szabadság alkotmányt, az alkotmány boldogságot adott; az ezekkel egybeforrt nemzeti jellem : a nagylelkűség, vitézség, szabadelműség és állhatatosság az idők mostohaságain, az ellenséges cseleken s irígységen diadalmaskodván, a nemzet jólétét megőrizte.

„A közjó szeretete lakta s lelkesítette mindig eleink nemes szíveit, akár midőn tőrniök, akár midőn tenniök kelle a hazáért. Ők a közügyet tarták nagyra, magánügyeiket csekély dolognak tekintvén. A vitézség őket vetélkedve röpité a zászlók alá, visszatörlestiök az ellenséget, melleikkel fogniök föl annak csapásait. Az állhatatosság tőrniök tanítá a fájdalmat, szükségét és viszontagságokat. Ily erények által lön boldoggá e haza, s tartá meg a szabad nép főkincset, a törvényalkotó hatalmat, mely által minden sérelmeket orvosolhatott és a közjó előmozdítására gyakorolható önkormányzati jogot, mely által a maga javát, boldogulását tetszése szerint intézheti.

„Hála a mindenható nagy Istennek, még nem veszték ki belőlünk a nagy nemzetek legfőbb erényei. Életünknel, javainknál inkább szeretjük a nemzeti szabadságot, dicsőséget és közjólétet. Követjük, sőt megelőzzük, mit a közhaszon javasol. Követjük, csodáljuk és szeretjük legjobb fejedelmünket, ki honi ügyeinknek gyarapodást, virágzatot, szilárdságot kíván szerezni.

„Legjobb királyunk gondoskodása által a béke helyreállítván, a súlyos háborúban szenvedett károk, s az ezekkel szoros kapcsolatban levő sokféle nyomorúság nagyobb gondoskodást kíván tőlünk, mint akármikor a mult időben. És mi készséggel jövünk e gyűlésre, hogy a magunk és szövetségeseink fennmaradását, hogy a királyi korona fényét, hogy hazánkat s mit abban kedvest birunk, biztonságba helyezzük. Talán nagy áldozatok kívántatnak tőlünk; de eleink mostohább körülményeikben is nagyobbakat tettek; s tettünk már mi is többször valóban nevezetéseket : most is illik tehát azokat tehetségünk szerint viselni és becsöket készségünk által nevelni; csakhogy gyümölcsözők legyenek, csakhogy azokat meghozván, sértetlen maradjon az alkotmány, ment legyen veszélytől a király, a haza, a nemzeti jólét. Méltatlan volna nemzeti jellemünkhöz, ha most, midőn alkotmányunk, dicsőségünk és jólétünk nem kisebb erőfeszítést kíván, hogy az idő mostohaságaiban megmentessék, mint minővel azt eleink megalapították, ha, mondom, most reánk azt lehetne kiáltani : „ime, királyuk, hazájok meg-

mentésében megfogyatkozott a magyarok nagylelkősége, állhatatossága.

„De helytelen ezeket említeni itt, hol a Hunyadiak, Kinizsiek, Zrinyiek nagy szellemei ihletik s hívják föl örök emlékezetre méltó tettekre a mélt. főrendek és tek. KK. és RR. kebleit.

„És ha mindaz, mi külbiztosságot szerez, gondosan és eszélyesen el lesz is intézve : akkor még csak egy részét teljesítettük a legjobb király kívánatainak és törvényalkotó kötelességünknek. A belügyekre is kell gondot fordítanunk.

„Az igazság kiszolgáltatását illető törvényeinknek megvan ugyan régiségi bélyegök : de azok, valamint a kor és körülmények változásai szerint bölcsen módosítottak, úgy ma már, midőn az ügyek és személyek megváltoztak, a kor s gondolkozásmód régi szellemét új váltotta föl, néhol hiányosak, néhol fölöslegesek, másutt egymással ellenkezők, vagy elavúltak. Innen van, hogy a bírák is gyakran kételkednek s különböző ítéletekre hajólnak, mikkel aztán az ügyészek visszaélvén, kifogásokkal, szándékosan támasztott kételyekkel s egyéb ilynemű fortélyokkal késleltetik az igazság kiszolgáltatását, károsítják a feleket.

„Hogy pedig a közigazgatás egyéb részeiben is sok eltérés történt az idők viszontagságai közt a hajdani intézményektől, nincs ki ne tudná, s ne kívánná, hogy minden hiányok pótoltságának s egyebek közt a tisztviselők szabad választásának szép joga a törvények értelme szerint fenntartassék.

„Hajdan a szüntelen háborúk zajában nem törvények, hanem a veszélyek s viszontagságok fejtették ki a nagyratörő nemzeti jellemet. De miután a békeszeretet elterjedt, vele együtt a puhaság, gyávaság és feslettség is könnyen meggyökerezhetik. Ti, a jövő nemzedék atyjai! ébredjete föl, hogy nagyságtok fő öre, a nemzeti jellem, mit őseitek szelleme rajtatok keres, újjászülessék s fenntartassék.

„— — — Én, lelkesedve a dicső honi példáktól és polgártársaim szeretetétől, kiket szinte házankint fölkeresendő, az ország egy részét minap szívem sugallatából bejártam, az alkotmány épségeért és a nemzeti jólét állandóságaért esdő hazánk oltárát szüntelen szemem előtt tartom és szívemhez szorítom. Itt áldozom fel javaimat, véretem és reményeimet, s többre becsülendem sorsomat Croesus bőségénél, a Pompejusok és Caesarok dicsőségénél, ha ezen áldozatok által a király, haza, alkotmány és nemzeti jólét fennmaradhat s polgártársaim szívét megtarthatom.“

De ezen lelkesítő beszéd után alighogy megkezdődtek a tanácskozások, azonnal súlyos nehézségek fejlettek ki a kormány és nemzet között. A kormány a rendes katonaságot illetőleg állandó hadpótlást kívánt; a nemesi fölkelést pedig, Károly főherczeg terve szerint, a német tartományokban fölállított Landwehr módjára ohajtá átalakítani, s mind a sereg tartásra, mind a status adósságok törlesztésére nagyobb adót kívánt. A RR. azonban, az állandó hadpótlást a nemzetre nézve károsnak itélvén, a

szokott hadfogadástól elállani nem akartak; Károly főherceg tervét pedig tanácskozzat tárgyává sem tették. A pénzsegedelmet általában megígérték ugyan; de csak azon föltétel alatt, hogy a nemzet kívánatai is teljesíttessenek, sérelmei orvosoltassanak. Kivánták pedig: hogy az 1791-ki országgyűlésből kiküldött országos választmányoktól készített rendszeres reform-munkálatok, melyek a haza legfontosabb ügyeire vonatkoznak, végelintezés végett fölvéttessenek; különösen pedig, hogy a papírpénz, melyből annyi baj származik, lehetőleg kevesbíttessek, a rosz ércpénz helyébe jó veressék, s általában a finantzügy a nemzet hozzájárulásával czélszerűbben rendeztessék, és a bankjegyek hitelének megcsökkenését eredményező kincstári munkálatok megszüntessenek; továbbá, miután az országból kifolyt jó pénz csak a kereskedelem útján jöhet vissza, a magyar természetnyeknek szabad kivitel engedtessék, a harminczad és a vámok az ország és Halics közt egészen eltöröltessenek, a többi örökös tartományok határain pedig a viszonyosság elve szerint újabban szabályoztassanak. Átalában, hogy a terjedelmében megcsökkent összes birodalom ereje az által pótoltsassék, hogy a Magyarország földében rejlő kincsek kifejtessenek, s e végre ez ugyanazon jóakarattal ápoltsassék, minőt a német örökös tartományok tapasztalnak. — Hosszas, élénk vitatkozások után attól végre mégis elállottak, hogy a királyi kívánatok megszavazásához a nemzet követeléseinek teljesítése egyenesen kifejezett föltételül kapcsoltsassék, s 12-ezer újonczot

*

egyszer mindenkorra s ingatlan vagyonuk egy évi jövedelmének hatod, ingó jószágaik értékének pedig század részét ajánlották segedelmül, reményöket fejezvé ki, hogy a kormány is teljesítendi kívánataikat.

Reményök azonban nem teljesedett; sőt a kormány világosan kinyilatkoztatta válaszában, hogy a kereskedelmet illetőleg, a vámokat Galiczia s az ország közt el nem törülheti, a viszonyosság elvét pedig a birodalom fennálló rendszere a német örökös tartományokra kiterjesztetni egyáltalában nem engedi. A pénzügyet továbbá, máskint most nem szabályozhatja; gondja lesz azonban reá, hogy a papirpénz kevesbedjék, s a só fölemelt árát is erre fordítandja.

E kir. leirat nagy ingerültséget okozott a RR.-ben; mit még inkább nevelt az, hogy b. Vay Miklós tábornok egy beszéde miatt tisztségétől megfosztott. A RR. ezáltal annyira megsértve látták a szólás szabadságát, hogy azt kellő orvoslat sürgetése nélkül nem vélték hagyhatni. A nádor e bajt megszüntette ugyan közbenjárása által, a bárónak tisztségét visszaszerezvén, s a szólásszabadság jogát hasonló sérelmekről a jövőben megóvni igérvén. A kedélyeket azonban a nemzet kívánatainak nem teljesülte és a só árának ügye, kivált miután a kormány azt egy újabb leiratában is a király jogaihoz tartozónak állította, sokáig nagy ingerültségben tartá. De mindezeknél hevesebb ellenhatást keltett föl azon leirat, mely szerint az országgyűlés decemb. 15-kén befejeztetni határoztatott. A RR. e miatt élénk panaszokra fakadva irtak föl a királyhoz, kívánataik teljesítését

is újabban sürgetvén. Miután pedig a kormány sem egyik, sem másik kérelmökre nem hajólt, az ingerültség oly fokra hágott, miszerint több követ ki nyilatkoztatta, hogy utasításaik szerint a már megajánlott segedelmet sem adhatják meg mindaddig, míg a nemzet kívánatai nem teljesítetnek. Az indulatok ezen ingerült hullámzásában végre a nádor szerzett némi csilapodást közbenjárásával. Az országgyűlés határidejét illetőleg ő sem volt ugyan képes megváltoztatni a kormány határozatát : a sóár tárgyában mindazáltal oly leiratot eszközölt ki, mely által a nemzet biztosított, hogy e tárgyat illető jogai ezentul sértetlenül megtartatnak. Kivánt sikerrel járt közben a nádor abban is, hogy főbb tisztekké ezután magyarok is többen neveztessenek. Szóba jött az utolsó ülésekben a magyar nyelv ki művelésére felállítandó magyar-tudós-társaság is, melynek, ha fölálland, pártfogását József teljes készséggel elvállalta. Végre minden erejét ráfordítá, hogy a törvényczikkek szerkesztésénél kifejlett nehézségek is kiegyenlíttessenek ; miken aztán nem kevés bajjal át is esvén, az országgyűlés befejeztetett.

A nádornak valamint helyzete felette súlyos és kényes, úgy érdeme is nagy volt a nemzet iránt e gyűlésen. Nem csak azt kell neki érdemül tulajdonítani, hogy, miként a gyűlés folyamának rövid rajzából láttuk, a fejedelem s nemzet közt létezni kellő kölcsönös bizodalmat, mely az érdekek összeütközésében már-már veszni indult, részrehajlatlan egyenesége, s egyrésről hatályos közbenjárása, másról

fáradhatlan előterjesztései, szelíd, leereszkedő, mondhatni barátságos közlései s rábeszélései által némileg megőrizte; s nem is csak az határozza meg érdemét, hogy ama nagy fontosságú nemzeti jogokat, melyek vitatkozás alá kerültek, sértetlenül fenntartani s megőrzeni hatályos közbelépésével segítette. Nem kisebb az ő érdeme abban is, hogy míg ő egyrészlől a szólás-szabadságot az illendőség kellő határai közt teljes épségben fenntartotta, másról tiszta, világos nézetei, helyes felfogása s értelmi súlya által az eszméket a nemzetben tisztogatván, az elöitéleteket irtogatván, az értelmet földerítvén, elnöki székét gyakran valóságos tanszékké változtatta, és szabadelvű észrevételei, a szónokok beszédeire tett megjegyzései, szelíd gáncai vagy útbaigazításai, szóval: elnöki működései által a parlamentaris szokásokat, erényeket s modorokat, az ellenkező vélemények türelmét, az indulat fékentartását, az illedelmes hangulatot kifejlődni segítvén, a nemzet politikai nevelődését hatalmasan elősegítette. És mi a nádor mindezen igyekezeteinek sikert szerzett, egyszersmind pedig legszebb éke lön polgári koszorújának, melylyel diszítve távozott a nemzet képviselőinek e gyülekezetéből, az: azon kendőzetlen hűség s őszinte ragaszkodás a nemzet iránt, melyet e gyűlésen annyiszor volt alkalma tanúsítani. Ezen erényének azonban méltó jutalmát is aratta az ország rendének azon határtalan bizodalmban, s miként végszavaiban a kalocsai érsek e bizodalmat nevezte, legtiszteletteljesb kegyeletében, melyet önmaga is méltán nagybecsülve említett bucsúbeszédében.

XXI.

József nádor a gróf Széchenyi Ferencz által az országnak ajándékozott könyv- s más gyűjtemények alapján a nemzet kijelentett kívánsága szerint egy nemzeti muzeumot föllállítandó, annak tervét a hatóságoknak megküldvén, azokat adakozásra szólította; mire az országgyűlés folytában s azután is számosan nevezetes ajánlatokat tettek. A főherczeg ennek következtében az országgyűlés után arra fordította gondjait, hogy e nemzeti intézet számára alkalmas épületet emelhessen. Helyül az egyetem fűvészkerte volt kitűzve. Mivel azonban ezt kárpótlás nélkül elfoglalni nem lehetett, rábírta herczeg Grassalkovics Antalt, engedné át Pesten a hatvani kapu előtt álló kertjét az egyetemnek. De bár a telek e módon megszereztetett, az építést mindazáltal a pénzalap elégtelensége miatt kénytelen volt elhalasztani.

XXII.

Az országgyűlés kezdetén, april. 13-án Therézia császárné s királyné meghalálozván, Ferencz az 1808-diki jan. 6-kán Mária Ludovica főherczeg-asszonyyal, Ferdinándnak, Mária Therézia fiának leányával újabb házasságra kelt. Az ünnepélyre a

nádor vezérlete alatt Magyarországból is fényes választmány küldetett Bécsbe ő felségöket üdvözleni. Megértvén pedig Ferencz az ország rendjeinek a nádor által tudtára esett kívánságát, miszerint új királynéjokat minél előbb megkoronáztatni ohajtják, e végre az 1808-ki aug. 28-kára Pozsonyba országgyűlést hirdetett. A koronázás mellett azonban más, magasabb czélok is tűzettek ki a kormány által; s a koronázás inkább csak jó alkalomként ragadtatott meg ezek valósitására.

József nádor tapasztalván, miként ama feszültség s kedvetlenség, melylyel a követek a mult országgyűlés befejeztekor szétoszlottak, általok a nemzetben is mindinkább elterjedt: oly eszközökről kezdett gondoskodni, melyek által az őszinte egyetértést a nemzet s kormány közt helyreállíthassa, a meggyöngült bizodalmat szilárdíthassa. E végre nem csak ernyedetlen buzgalommal munkálkodott az országgyűlés után mind annak végrehajtásában és gyarapításában, mi a nemzet javát a közigazgatás terén előmozdíthatta; hanem ő eszközlötte ki azt is, hogy az országgyűlés az említett határnapra kihirdetessék. Európa ügyei a tilsiti békekötés után nagy fordulaton estek át, minek következtében az osztrák birodalmat is újabb veszély fenyegette; és Ferencz, ha csak az eddig annyi áldozattal védett függetlenségéről lemondani nem akart, ismét háborúra kénytelenítettett készülni. E körülmények közt hogy a magyar nemzet segedelmére is számolhasson, meg kelle erősíteni a meggyöngült bizodalmat, mit

tapasztalás szerint egy koronázó országgyűlés eszközölhetett leginkább az efféle ünnepélyekben gyönyörködő nemzetben. József tanácsa szerint a király e végre az előadásokban is csak a királyné koronázását tűzte ki határozottan a gyűlés tárgyául, a többi teendőket pedig, különösen a külbátorság biztosítását, hogy, mint trónbeszédében mondá, tetteleg tanúsítsa, mily nagy a bizodalma a nemzetben, egészen a rendek belátására és kényére hagyta. E mód szokatlan volt, s hogy célra vezessen, a nádor feladata lön kieszközleni. A terv valóban fényesen sikerült, világosan bizonyítván egyrésről, mennyire ismeri József e nemzet jellemét s a módot, mely által az áldozatokra birható, másról pedig, mily nagy befolyása s hatalma volt már neki a rendek kedélyére.

Mindjárt beköszöntő beszédében figyelmeztette az ország rendeit ama gyöngédségre, melylyel a király irántuk viseltetik; s bár általános kifejezésekben, de elég világosan előadta a dolgok fontosságát, mik készülöben vannak, s a nemzet készséges segélyezését is nagy mértékben igénylik. Kérte aztán őket, „hogy a miket mond, ne úgy vegyék, mint az ország első tisztjének intéseit, hanem mint polgártársuktól — mely nevezetben inkább gyönyörködik — származott tanácsokat, melyeket buzgó honszeretete s a nemzet javára szentelt igyekezete sugall. Világosabban szólni tiltják a külviszonyok; de legyenek iránta polgártársai oly bizodalommal, minőt eddig már annyiszor volt szerencséje ta-

pasztalni, s melyet ő annyira becsül, hogy csak az teszi könnyükké s kedvesekké az ország javára tett súlyos fáradozásait, attól ösztönöztetve jár el közbenjárói terhes tisztében is mindenkor oly készséggel.“

Czélját a nádor tökéletesen elérte. Mihelyt Mária Ludovica ünnepélyesen megkoronáztatott, az ország rendei azonnal a honvédelem tárgyalásába fogtak, s néhány nap mulva azt már be is fejezván, a királynak három évre közönséges nemzeti fölkelést s 20-ezer újonczot ajánlottak. Ismét újabb tanúsága volt a nádor iránti bizodalomnak az, hogy a fölkelés költségeinek fedezésére szánt nemesi pénztár alkotása s kezelése egészen reábizatott s fölhatalmaztatott, hogy e terhes és fényes munkára segédeit tetszése szerint választhassa.

Megfelelvén a kormány kívánatainak, József nádor a nemzet javát is egész buzgalommal igyekezett e gyűlésen előmozdítani. Ez alkalommal alapítatott meg, a nemzet régi kívánata szerint, a hadi akademia, mely, az e célra 50-ezer forintot ajánlott királyné nevére Ludoviceának neveztetett. A hazafiak áldozatkészsége ezen intézetre azonnal mintegy másfél millió ftot gyűjtött össze. E mellett azonban ez intézet leginkább a nádor buzgalmának köszönhette megalapíttatását : miért is az által vélték a RR. hálájokat bebizonyítandónak, hogy őt, ki e pénzalapot szintén 10-ezer forinttal nevelte, az akademia főigazgatásának elvállalására is megkérték.

Az országgyűlés, a nádor ezen ügyes vezérlete által segítettvén, két hónap mulva a legszebb kölcsönös bizodalommal záratott be; mit a mult események után különben remélni alig lehetett.

XXIII.

A főherczeg Budára visszatérvén, gondjait azonnal a Ludoviceum fölállítására fordította. Már nov. 18-kán kirándult Heppe építészszel Vácra, megtekintendő a M. Theréziától hajdan nevelő-intézetnek szánt, s ő felségétől e Ludoviceumnak ajándékozott épületet. De rozszabb karban találta azt, mintsem hogy tetemes javítások nélkül használható lenne; még nagyobb akadály fejlődött ki abból, hogy az épület s telke alig lett volna elég a 120 ifjura tervezett akademia ötödrészének befogadására. A telek hiányán segített Kamánházy László, váczi püspök, ki az épülettel határos üres tért az akademia számára egész készséggel átengedte. A főherczeg e telken egy új szárnyat határozott építtetni. Mig ennek terve készült, az intézet egyéb ügyeinek elintézésében fáradozott. Nov. 23-kán kelt levelében felszólítá testvérét, Károly főherczeget, mint főhadvezért, jelölne ki a seregből oly magyar születésű tiszteket, kikből a helybeli igazgató s tanítók ő felsége által kineveztetnének. Utóbb a pénztár kezelése, az intézet számára készítendő kert, majorság és gazdasági épüle-

tek iránt is megtette a szükséges rendeleteket, miszerint az intézet a két alsó osztály számára már az 1809-ki sept. végén megnyittathassék. Ezen év elején megérkezvén Károly főhercegtől a tanárokká alkalmas egyének kijelölése, azok jan. 16-kán ő felsége elébe terjesztettek. Miután pedig ő felségétől mind a régi épület forma szerint átadatott, mind a Hepe Istvántól készített tervek visszaküldettek, a régi épület kijavitása s az új szárny építése is megkezdett. A remények azonban, miszerint az intézet még a folyó évben megnyittassék, nemsokára meghiusultak. A háború újra kiütött. Hepe építész halála is többféle bajt okozott. Ezek miatt a tél beálltaig a régi épület is csak egyrészben készült el, az újnak pedig csak egy oldala emeltetett föl alapjaiból.

E késedelemnek leginkább az volt oka, hogy az ügy elevenítő lelke, ki a kifejlett akadályokat elmozdíthatta volna, József főherceg, a háború kitörése után a nemesi had fölállításának súlyos gondjaitól egészen elfoglaltatott. Már a tél végén el volt vetve a háború koczkája, s Ferencz, ki magát s koronáit inkább, mint valaha veszélyben látá, az 1809-ki febr. 19-kén felszólítást bocsátott a nemzethez, hogy ne csak a nemesi had lehető gyorsasággal készüljön föl, hanem a hazafiak, az országgyűlésen tett ajánlatokon felül is mind katonával, mind eleséggel kitelhetőleg segíeyezék a birodalom ügyét.

E segedelmek beszédésének és a kitüzött helyre szállításának siettetése s még inkább a nemzet ragaszkodásának szilárdítása végett Károly Ambrus

főherceg s esztergami primás-érsék a dunán- és tiszáninneri kerületeket, József nádor pedig a dunán- és tiszántúli vármegyéket utazta be. A dunántúli megyékbe marczius első napjaiban indult útnak József nádor; s miután azokat pár hét alatt bejárta, rövid pihenés után, még ugyanazon hónapban a tiszántúli megyékbe utazott. Marczius 22-kén már Nagy-Károlyban volt, a szatmármegyei RR. közgyűlésen, honnan aztán Nagy-Váradra, Gyulára, Szegedre stb. ment. A segélyezésre mindenütt oly sikerrel tüzelte fel az ország lakosait, hogy bár az országgyűlésen megajánlott 20-ezer újoncz nem rég állított a zászlók alá, a nemesi fegyverrekelésre tett készületek pedig az egész országot hadi zajjal töltötték el; az önkénytes segélyezés által mégis újabban körül-belől ismét 20-ezer újoncz állított a kir. seregbe. Ezenfelül a hatóságokban roppant mennyiségű gabona gyűjtetett a sereg élelmezésére.

József e körutját bevégezvén, azonnal Bécsbe rándult, az ott tartott fontos tanácskozásokban részt veendő. Ezek egyebek közt a nemesi fölkelésre is kiterjedtek, mely aztán april 10-kén ki is hirdette-tett. József pár nappal elébb Budára visszatérvén, april 12-kén, Pest vármegye rendivel közgyűlést tartott. Megnyitó beszédében a nagy számmal megjelent nemességet a fölkelés lehető gyorsaságára s bővebb segélyezésre buzdította. „Nem arról van itt szó, tek. KK. és RR. — úgymond egyebek közt — kezdjünk-e háborút vagy tartsuk fenn a békét, hanem a körül forog a kérdés, ha ütközetre kerül a

dolog, hogy fennállunk-e tovább alkotmányunkkal, ősi szabadságunkkal, vagy talán magát a magyar név elvesztét is kénytelenek leszünk siratni.“

Egy ideig ezután a fölkelési pénztár alkotása s rendszerítése egészen igénybe vette a nádor idejét és munkásságát. Hogy e munkálat a maga távolléte alatt se szenvedjen hátramaradást, a tárnok- és lovászmesteren kívül 8 tagból álló bizottmányt nevezett ki maga mellé. E pénztári munkálatok kellő folyamatba levén indítva, a fölkeltsereg egyéb szükségéinek fedezésére fordította figyelmét. Tapasztalásból tudván, — miként maga nyilatkozik az országos rendeknek benyújtott számadó-tudósításában — „hogy a vitézek hiány nélküli pontos ellátása a had erejét a harcias szellem fölébresztése által nem kevésbé neveli, a betegek gondos ápolása pedig a ragaszkodást a vezérhez öregbíti, s a hazának a különben nyomorúltan elveszendő számos hű fiat tart meg“ : mihelyt az ellenség közeledéséről tudósítást vett, minden igyekezetét a különféle helyeken összesereglett nemesi had kellő élelmezésére, kórházak fölállítására s felszerelésére fordította, s e végre fő tábori biztossá Végh Istvánt, főorvossá pedig Eckstein Ferencz egyetemi orvostanárt nevezte ki.

Ez alatt híre érkeztén, hogy a németországi hadosztály öt napi óriási harcz után megveretett s Napoleon Bécs felé közelg, a nádor april 27-kén mind a nemzethez, mind külön a fölkeltsereghez fölszólítást intézett, buzdítván ezt, sietne mennél elébb a nyugati határok felé. „Sok akadály fejlett ki, —

úgymond egyebek közt, — melyek a fölkelőknek fegyverrel s ruhával kellő ellátását meggátolták. Most mindazáltal elérkezett azon időpont, melyben, hogy a magyar nemesség dicsősége fenntartassék, sem akadályokról, sem lehetetlenségről nem lehet szó többé. A bátorságnak, nemzeti vitézségnek, a király és hon iránti ragaszkodásnak kell kipótolni azt, mi a kellékekben s gyakorlatban hiányzik. A haza veszélyben forog. Jelszavunk legyen tehát : azt megmentenünk vagy meghalunk!“ Az ellenség valóban sebes menetekben közelgett Bécs felé; minek következtében maj. 1-én Ferdinánd főherczeg s koronaörökös, 5-kén pedig Mária Ludovica királyné is családostul Budára jött. A nádor értesülvén, hogy a fölkelő nemesség már mindenfelé gyülekezik, a maj. 9-kén tartott tanácskozmányban meghatározta, hogy a sereg Győr mellett gyülekezzék s pontosúljon össze egy főtáborban.

Néhány nap mulva híre érkezett, hogy Napoleon győzedelmes hadaival Bécset maj. 13-kán megvette, minek következtében, míg Károly főherczeg serege romjaival Csehország felé vonulni kényszerítettett, János főherczeg, ki eddig Olaszországban Eugen nápolyi király ellen némi szerencsével harczolt, hadát sietve visszavezetni s Károly főherczegével egyesíteni utasított. József nádor, mihelyt Bécs elestéről tudósítást vett, némely közdolgok miatt azonnal Budára sietvén, maj. 16-kán a következő magyar felszólítást bocsátotta a magyar nemzethez :

„Magyarok! néhány nappal ezelőtt, nyilvánossá

tettem állapotunk viszonyait. Megmondottam akkor, mit kelljen tenni, hogy továbbra is szabad, boldog nemzet maradhassatok. Megmondtam, hogy én mindent a ti nemeslelkűségteektől várok, s hogy a király állhatatosan bízik a magyar nemzet hűségében s vitézségében.

„Ezen bizodalomnak most szembetűnő bizonyosságát látjuk. Ő felsége a királyné s az egész királyi ház kebelünkben van. Oltalmunk alá bízta szeretett királyunk mindazt, mi neki saját életénél is kedvesebb.

„Érezzük ezen bizodalom felséges becsét s érzelmünket cselekedettel mutassuk meg. Magyarok vagyunk! kik, mennél nagyobb bennünk a bizodalom, annál többet teszünk.

„Seregenkint gyülekeznek már össze vitézeink a királyi széknak s a hazának oltalmára. A ki magát hivatala, vagy más törvényes akadály miatt ezekhez nem kapcsolhatja, az a haza nemes oltalmazóit segítse eleséggel, lóval, fegyverrel, öltözettel, s egy szóval: minden lehető módokon. Ezáltal kiki részt vehet a csata mezején kívül is a nagy viadal szerencsés kimenetelében.

„Dicső dolog és szent kötelesség a hazáért vért ontani; de e mellett szükséges annak segélésére más áldozatokat is tenni.

„Ezeken kívül azoknak, kik a harciba nem indulnak, van egy más kötelességök. A fölkelő nemesség kiállittatván, a belső csöndesség fenntartása kettőzött gondot kíván. Ez iránt én a törvény értelméhez képest a szükséges rendeleteket minden várme-

gyénél, királyi, szabad és bányavárosoknál megtettem, meghagyván azoknak, hogy fegyverkezzenek, magukat szorgalommal gyakorolják, s az említett fontos czélnak elérésére mindeneket elkövessenek. Ezen czélt egyedül köz erőfeszítés által lehet elérni.

„Tudjátok tehát mindnyájan, hogy kiki mi módon segítheti ezen nehéz pillanatokban a hazát a nélkül, hogy tulajdon kötelessége határát meghaladná. Fogjatok kezét egymással! Munkáljatok közre egy szívvel-lélekkel s eltökéléssel mint hív testvérek, kiket kedvelt örökségetektől akarnak megfosztani.

„Mindenek felett állhatatosak legyetek! Valamely mostoha események miatt, melyek bennünket mind eddig közvetlen nem érdekeltek, el ne csüggedjete.

„Magyarok! ha édes honotok szép birtokában s a mostani kegyes igazgatás alatt akartok megmaradni, ha a maradék háladatosságára s a világ bámulására számot kívántok tartani, egy lélek lelkesítsen benneteket, — egyedül a haza szózatára figyelmezzetek; a mire ez int benneteket, egyedül ahhoz fogjatok készséggel s azt végezzétek állhatatosan. Budán, pünköst havának 16-dik napján 1809.

Főherczeg József, nádorispán.“

Másnap hírét vette József, hogy Napoleon máj. 15-kén a nemzethez lázadásra készítő kiáltványt intézett, felszólítván a magyarokat, szakadnának el a Habsburg-Lorrain uralkodó háztól, gyülnének össze öseik szokása szerint a Rákoson, s választanának maguknak nemzeti királyt, igérvén, hogy a nemzetet

akarátának e nyilvánításában pártolni fogja. Hirét vette továbbá annak is, hogy Eugen alkirály seregei János főherczeg hadát nyomban követvén, a magyar földre is betörték. Ennek következtében, azon esetre, ha az ellenség Buda felé fordulna s azt elfoglalná, nehogy az ország védelem nélkül maradjon, s addig is mig, a fölkelte nemesség hada egy testbe gyülekeztvén, az ellenség a hazából kiverethetik, annak a Duna balpartjára átmenete meggátoltassék, máj. 18-kán oly rendeletet bocsátott ki József, miszerint a nemesség azon része, mely eddig föl nem kelt, az 1808-ki 3-dik t. cz. 15-dik pontja szerint azonnal fegyvert ragadjon, s a Duna vidékén gyűljön egybe. Ezen rögtönzött hadesapatok fegyverzése, gyakorlata, élelmezése stb. iránt a szükséges rendeleteket megtevén, jun. 1-jén a győri táborba utazott, hol jobbára a két dunai kerület megyéinek hadai voltak összpontosítva. Roppant munka várakozott itt a főherczegre, nemcsak, hogy az annyi elemekből alkotott táborban egységet teremtsen, s azt begyakorolja; hanem hogy a sereget, melynek számos részei a sietség miatt minden szükségeseiben hiányt szenvedve gyűltek oda megyéikből, kellőleg föl is szerelje.

Ezalatt a fölkelte had néhány zászlóaljai, melyek a francia hadtól nyomban követett János főherczeg seregének fedezésére küldettek, a Rába táján, utóbb a Marczal folyam mocsárai mellett, Jánosházánál és Karakónál, több heves csatázatokba eredtek, s az ellenség előhaladását késleltetvén, János seregének

egyesülését a nádor hadával megkönnyítették, mi jun. 13-kán meg is történt. A következő napon vívatott Győr síkjain az elhatározó ütközet, mely azonban egyebek közt azon oknál fogva, hogy János főherczeg, a vett rendeletek szerint, Károly főherczeg seregével egyesülni sietvén, elég időt seregének kifejtésére nem nyerhetett, s a két hadsereg vezérletében az egység hiányzott, részünkre szerencsétlenül ütött ki. A nádor, ki az ütközet alatt a nemesi haddal vitézül gyámolítá János főherczeg seregét, a harc után Komárom tájára vonult, hol pár nap mulva a király is megjelenvén, a nemes hadat szemle alá vette. Az ütközet elvesztének oka csak koholt, hamis hírek szerint rovatott a nemesi hadra.

Néhány nap mulva a király újabb felszólítást bocsátott a nemzethez. Megemlítvén az asperni szerencsés ütközetet, melyben Károly főherczeg némi csorbát ejtett az eddig győzhetetlen Napoleon dicsőségén, kijelenté, hogy bízik a magyarokban, miképen alkotmányuk s királyukért tenni mindent készek, a francia izgatásokra pedig nem figyelnek; és 40-ezer újonczot kére, felét azonnal, felét octob. végeig. Ezenkívül a lovasság szaporítása végett kíváná, hogy minden megye állítson kebelében nemesek és nem-nemesekből egy lovas csapatot, akár az insurrectio módjára, akár önkénytesekből. Igéri, hogy azokat, kik magukat megkülönböztetik, ha nemesek, jószággal, ha nem, nemességgel, mindnyájokat pedig diszjelekkel jutalmazandja.

A szerencse, mely máj. 21- és 22-kén Aspernnél

*

Károly főhercegnek kedvezett, jul. 5- és 6-kán Wagram mellett ismét elpártolt az osztrák sástól. Ennek következtében Károly néhány nap mulva fegyverszünetre lépett. József nádor, miután július 18-án a királylyal János, Reiner, Antal és Károly-Ambrus főherczegek jelenlétében Komáromban tanácskozmányt tartott, következő napon Pápára, a nemesség táborába rándult, s azt a Rába folyam mentében helyhezvén el, Budára utazott. De igen hosszúra nyulnék elbeszélésünk, ha mindazt el akar-nók mondani, mit a béke beállásaig csak az előttünk fekvő, bár elég szűk forrásokban is találunk József nádor tetteiről. Fáradhatlan volt ő mindazokban, mik a körülmények szerint a hadi vagy közigazgatási ügyekben teendők valának; s majd Budán, majd a nemesség különféle helyeken szállásoló főtáborában, különösen a sebesültek ápolását illetőleg intézkedve, majd ismét Tatán találjuk őt, tanácskozva a királylyal, ki oda több főherczeg kíséretében aug. 27-kén tette át szállását.

Octob. 14-ke végre ismét visszahozta a birodalomnak s Magyarországnak békességét. József nádor ez időtájban hosszabban tanácskozott Tatán a királylyal az ország ügyei fölött. A nov. 4-kén tartott tanácskozmányban a tárnokmester, a kamaraelnök, a kir. személynök, a főcanczellár és Petkovics udv. tanácsos is jelenvoltak az ország részéről. S ezt említvén, csak sajnálkozásunkat jelenthetjük, hogy e tanácskozlat tárgyait, menetét s végzéseit illető irományok mindeddig nem láttak világot.

Pár hét mulva, mialatt a fölkelte nemesség Székesfehérvár táján ütött tábort, Ferencz király azt szemle alá vette, s vitézsége és hűsége iránt megelégedését jelentvén, Pozsonyból nov. 24-kén kelt rendeletében hazabocsátotta. József nádor ezután, megtévén a sereg szétoztlását illető szükséges rendeleteket, az ország hatóságaihoz Budáról, decemb. 18-kán intézett magyar levelében méltó dicsérettel magasztalá a nemes vitézeket s ajánlá őket honosaik szívességébe; egyszersmind háláját is kifejezvén a nemzet iránt a veszély idején tanúsított hűségeért. Helyén látjuk e levél némely pontjait szóról szóra közölnünk.

„A tek. KK. és RR. — úgymond — ő felségének febr. 22-kén kelt kegyes leveléből megértvén a haza veszedelmének nagyságát, ótalmának szükségét s fogyatkozásait, annak eltávolítására, ezeknek pedig pótlására a király és haza iránt égő szeretetből törvényes kötelességeiken felül oly lovasságot állítottak föl, melynek száma és minősége minden várakozást felülhaladott . . . A magyar nemes fölkelő seregnek én törvényes fővezére levén, és fölállásának első napjától kezdve közöttte forogván, látó, halló tanúja valék képességének, szorgalmának, készségének és bajnoki erkölcsének; láttam, minő serénységgel tanulták és gyakorolták a fegyverforgatást, minő elszántsággal és resignatioval türték a szükséges fegyver és ruha fogyatkozását; láttam, minő tüzzel és bátorsággal rohantak a közlégő ellenség csapatjaira; láttam a győri ütközetben miként

estek el sokan, miként sebesültek meg többen a hazáért; csodáltam, minő állhatatossággal fogadták s verték el többször az ellenségnek ostromait, s miként pótolták azt vitézséggel, a mi nekik még újonez korokban a hadi tapasztalásokból s tudományból egészen hiányzott; mint állották ki a viadalt, valameddig a visszavonulás nem parancsoltatott; láttam és örömem és kedvem telt a vitézekben . . . .“ Megemlítvén s dicsérettel halmozván ezután Keglevich és Meskó vezéreket s csapatjaikat, kik a derék seregtől elszakasztatván, hősi elszántsággal vágják magukat keresztül az ellenségen, így folytatja : „Midőn a fölkelő nemesség nagyobb része Böös és Komárom körül táborozott, naponkint közötté forogtam, és bajnoki lelkét, a hadi gyakorlatban tett előmenetelét, nemes tüzét és jó fenyítékét soha eléggé nem magasztalhatom, noha törvényes tisztem szerint most már harmadszor esett alkalmam a magyar nemességet táborba vezetnem és bajnoki tulajdonságaival megismerkednem . . . Most — úgymond tovább — visszatérnek házaikhoz . . . s kísérijök a király meglegedése s kegyelme, . . . kísérijök törvényes fővezéröknek szíves hajlandósága, melyre annyiszor megmutatott teljes bizodalnok, szeretetök és engedelmességök által méltók valának.

„Ezekből észre fogják venni a tek. KK. és RR., mely nehezen eshetik szívemnek a nemes fölkelő seregtől való elválás épen azon időben, midőn az a sok iparkodás és fáradság által már-már tökéletes állapotra jutott : miután hat hónap alatt naponkint

társaságában élvén, ez nekem mintegy elmulhatlan szükségemmé vált. Ezen elválásból eredő szívfájdalmamat egyedül az enyhíti, hogy a jövő két esztendő alatt a törvényes hadi gyakorlatok által ezen nemes sereg még mintegy állandóvá tétetik; és még inkább az, hogy kedves bajnoktársaimat a tek. KK. és RR. kezébe adom, kik azokat, kiket a törvény a hazának védelmére rendelt, különös szeretettel és hajlandósággal fogják ölelni.

„Fogadják tehát a tek. KK. és RR. polgártársaimat az őket hazakisérő vezérektől testvéri hajlandósággal és azon háladással, melyet érdemelnek azok, kik a hazáért véreket onták, vagy ontani képesek valának : fogadják őket, mint az én nevemben általadandókat és hozzám különös köteléssel kapcsolatakat. Azon legyenek a tek. KK. és RR., hogy midőn a fölkelők a megye kebelébe érnek, őket ott azon tisztelet és becsület érje, melyet fáradságaik és vitézségök által megérdemlének; azon legyenek, hogy a bajuoki lélek, a királyhoz és hazához velök született buzgó szeretet azokban, kiket a törvény az ország védelmére állít, soha ki ne aludjék; sőt még inkább elhatalmazzék, mert ezen kell a haza boldogságának épülni . . . Mindazokat, miket a tek. KK. és RR. bajnoktársaim javáért és kedvéért tesznek, úgy fogom tekinteni, mintha magam személyét illetnék; jelentsék meg otthon levő polgártársaiknak, hogy a szivesség és hajlandóság, melylyel bajuok atyjokfiához viseltetni fognak, legkedvesebb indulatok előttem; . . . a fölkelőket pedig intsék meg,

hogy soha el ne felejtsek, hogy királyuknak személyes kormánya alatt vitézkedtek, — hogy én, a ki őket szivemből szeretem, fővezérek és bajnoktársok voltam és leszek, valamikor a hazának java kívánni fogja.“

XXIV

Letörülván magáról a tábori port, s kipihenvén a roppant fáradalmakat, a fölkelő nemesség pénztárának számadásait igyekezett rendbehozni. E számadások befejeztetvén, a következő 1811-ki országgyűlésnek is benyújtattak; s a rendektől, mint a pontos, tiszta kezelés példányai, hálanyilatkozattal fogadtattak. Kitűnik ezekből, hogy a fölkelési költségek fedezése végett a nemességre kivetett összeg 7-millió-500-ezer váltó forintra emelkedett; ide számítván a helyettesítésből befolyt 827-ezer ftnyi összeget, s a kincstárnak azokra, kik a törvényes nemesi fölkelésen felül fegyvert ragadtak, 6-millió-300-ezer fttal tett költségeit, a nemzeti hadra összesen 14-millió-495-ezer forintnyi roppant összeg költetett. A nemesi pénztárba fölöslegül maradt 300-ezer forintból az emberszerető nádor indítványára a harczban elesettek özvegyeinek s árváinak nyugdíj rendeltetett.

XXV.

E közben a Ludoviceum is nem kevésbé igényelte a nádor figyelmét. Mig öt 1809 folytában a tábori munkálatok tarták elfoglalva, oly módon folyt az építés, hogy azt utóbb sem az év végén helybeli igazgatóvá kinevezett Petrik András vezér-örnagy, sem a munkálatot megtekintő Amann bécsi építész helyben nem hagyhatta. Hogy tehát az intézet mind belsőleg czéljának, mind külsőleg a nemzet méltóságának megfeleljen, újabb tervek kelle készíteni. Részint az innen származott késedelem, részint azon ok miatt is tehát, mivel a főherczeg nádor az alapítványi összeget, melynek kamatai még különben sem fedezték az intézetnek 150 ezer ftra számított évi költségeit, az építésre elkölteni nem akarta; más pénzforrás pedig, a papirpénz eláradta miatt mind nagyobb zavarba bonyolódott pénzügyi viszonyok közt nem nyílt meg, az építést elhalasztani kényszerítettetett.

XXVI.

A főherczeg figyelmének másik kedvencz tárgyára, a nemzeti muzeumra nézve sem voltak ez évek alatt kedvezők a körülmények. Közeledvén az

ellenség, a könyvtárt s egyéb drágább kincseket, nehogy a veszélynek kitéve maradjanak, a főherceg Nagy-Váradra szállíttatá, homnan azokat csak 1810 elején lehetett visszahozatni. Ez évben mindazáltal semmit el nem mulasztott a főherceg, miáltal e nemzeti intézetet gyarapíthatta. Felszólítván a törvényhatóságokat, gondoskodnának, hogy a kebeleikben találtató, vagy magánosoktól birt ritkaságok az intézet számára engedtessenek át. Kovachich Györgynek pedig, kit az 1808-diki 4-dik t. cz. értelmében a végre küldött ki, hogy a banderiumok tárgyát felvilágosító okleveleket az ország nyilvános és magányos levéltáraiban felkutassa, oly utasítást adott, hogy a mit e körutjában a muzeumba illőt találánd, mindazt, ha eredetiben meg nem szerezhető, másolatban gyűjtse össze az intézet számára. E módok által rövid idő alatt annyira gyarapodott okiratokban, ásványokban és más ritkaságokban az intézet, hogy annak helyes elrendezhetése szükségkép új, nagyobb szerű s a nemzet méltóságához is illő épületet kívánt; mit azonban mind azért, mivel pénzalapja még csak 400-ezer ftot tön, miből építésre csak háromnegyedet lehetett volna fordítani, mind az uralkodó drágaság s bonyolodott pénzvisszonyok miatt boldogabb időre kellett halasztani.

XXVII.

Az 1810-ki sept. 5-ke gyásznapkint áll följegyezve Budaváros évlapjain. Az alváros nagyobb része egy iszonyu tüzvésznek esett martalékul. A tűzár, nagy déli széltől felszítva, rémületes gyorsasággal járta be a Rác-, Krisztina- és Vizi-várost, s rövid idő alatt 600-nál több házat hamvasztott el a pusztító elem. A főherczeg nádor épen tanácsban ült, midőn a harangok szomorú kongása hírül adta a veszedelmet. Ennek hallatára tehát azonnal lóra kapván, a tűzártól elborított utcákba vágatott, czélszerű intézkedéseket teendő a vész haladásának meggátlására. De a heves széltől hatalmasan felszított rettentő elem daczolt minden emberi segedelemmel. Maga a főherczeg is, ki, hol a vész legnagyobb vala, oda ugratott, megsebesült. Ez azonban nem rettenté vissza emberszerető szívének segélynyújtásra készítő indulatát. Sebét bekötöztetvén, azonnal ismét a vész helyére sietett; intézkedék, bátorita, tanácsla, s az egész napot késő estig, midőn az iszonyu elemnek valahára határt szabni sikerült, étlen tölté a hamvakba borult város utczáin. A következő napokban nem csekélyebb munka várt reá, hogy a nyomort némikép enyhíthesse, s az e végre kiadott rendeletei pontosan teljesíttessenek.

*

XXVIII.

A következő év felette fontos volt az osztrák birodalom s Magyarország népei életében. A háborúk szükségében mind nagyobb mennyiségben kibocsátott s mód felett eláradt papírpénz becsét mindinkább, s végtére annyira elveszté, hogy 100 ft. helyett 1200 ftot s többet is kelle fizetni, s ekként a bankjegyek névszerinti becsök tizenkettedrészére süllyedtek. Ferencz császár az e miatt elveszett közhitelt helyreállítani szándékozván, gróf Wallis pénzügyi miniszter tanácsára s terve szerint febr. 20-kán kelt rendeletében a régi bankjegyeket értékök egyötödére szállította le s újabb törlesztő bankjegyekkel rendelte beváltatni. Kijelentette továbbá, hogy valamint a kincstárból az 1811-ki mart. 15-től kezdve minden az új váltójegyekben, vagy a régiek névszerinti értékének ötszörös mennyiségével fog fizettetni: úgy az adó is, vagy az új váltójegyekben, vagy az ezeknek megfelelő ötszörte több régi bankjegyekkel fiztessék; 1812-ki jan. 1-jén pedig ezek a folyamatból egészen kivétnek. Ezen leszállítás kiterjesztetett a 30, 15, 3 és 1 kros rézpénzre is, a 6 és $\frac{1}{2}$ kr. darabok a folyamatból egészen kiesvén. Megigérte végre, hogy az új váltójegyek is, melyek ezentúl az ezüstpénzzel egyértékűek lesznek, lassankint beváltatnak s eltörlesztetnek. Miként történjék ez, s a magányosok pénzviszonyai is mi

módon szabályoztassanak, arról a nemsokára tartandó országgyűlésen tanácskozandik az ország rendivel.

Mennyi részt s mi módon vett legyen e rendeletben József nádor, mely miatt 1811 elején több ideig Bécsben időzött : meghatározni nem vagyunk képesek. Annyi bizonyos, hogy midőn e rendelet mart. 15-kén az egész országban egyszerre kihirdtetett, a nemzet egyhangulag feljajdult fájdalmában, nemcsak mivel általa vagyonának négyötödét egyszerre elvesztette, hanem még inkább azért, hogy e nagy fontosságú tárgy az ország rendinek hozzájárulta nélkül, egyedül udvari parancs által intéztetett el. A megyék azonnal föliratokban nyilatkoztatták ellenzésüket s kérték a fejedelmet, hirdetne mennél előbb országgyűlést, addig pedig függesztené fel a pénzügyi munkálat végrehajtását. A kormány azonban erre már azért sem hajóllhatott, mivel ugyanazon rendeletet az említett napon a német örökös tartományokban is kihirdette s azonnal végre is hajtotta. Válaszában tehát kijelenté, miképen ezen, az egész birodalmat illető s megmásolhatatlan ügyet országgyűlésre nem bocsáthatja; kész mindazáltal a végre, mint már ígérte is, hogy az új váltójegyek lassankint eltörlesztessenek, s a magányosok pénzvizonyai szabályoztassanak, országgyűlést hirdetni, valaminthogy azt jun. 22-kén kelt rendeletében ugyanazon évi aug. 25-kére Pozsonyba ki is hirdette.

XXIX.

Eléggé kitűnik ezekből, miket csak a nádor helyzetének felfoghatása végett kelle megérinteni, mily rendkívül súlyos volt József állása ezen országgyűlés alatt, s mily gondosan meg kellett latolnia a kényes ügyben minden szavát, hogy sem azoktól, kik a financzmunkálatot tanácsolták s végrehajtották, igen magyarosan, se az ország rendeitől igen testvéreleg, udvarilag gondolkodónak ne tartassék, s a helyzetében nélkülözhetlen bizodalmat maga iránt sem egy, sem más részről ne koczkáztassa. A dolgok ily helyzetében nem is lehetett szokott országgyűlési udvariasságnak venni a főherczegnek most mély jelentésű eme beköszöntő szavait, melyeket az országgyűlés czéljának rövid megemlítése után a főrendekhez intézett :

„Csak az van még hátra, hogy azon határtalan bizodalmat, melyet irántam a főrendek mindenkor tanúsítottak, magamnak továbbra is kikérjem, s őket buzgón föl hívjam, hogy a jelen országgyűlés oly nagy fontosságú tárgyainak elintézésében ítéletökkel s érett tanácsaikkal engemet támogassanak. Különös örömemre szolgálend, ha azoknak gyorsabb és szerencsésebb elintézésére némileg magam is hozzájárulhatok.“

Fischer István egri érsek válaszában sem voltak jelentéstelenek eme szavak : „Nem tudom, honnan

ered bennünk ama minden kétséget kirekesztő reménység, hogy a legjobb fejedelem s őszinte kegyeletű gyermekeinek igyekezete a te hatékony közbenjárásod által a kir. trón méltóságának helyreállítására s alkotmányunk megerősítésére a legsikeresebb intézkedéseket fogjuk hazavinni honosainknak. Remélnünk engedi ezt felséges fejedelmünk kegyessége s a te férfias buzgalmad s ernyedetlen törekvésed felséges testvéred trónjának s alkotmányunknak fenntartásában.“

De legmélyebb jelentésűek voltak, s a főherczeg elveinek s a fennforgó fontos tárgyak körüli gondolkodásmódjának tükrei gyanánt tekinthetők eme szavai, melyeket az előadások átvételekor a felséghez intézett: „Teljesen meg levén győződve, hogy felséged veleszületett s annyiszor tanúsított királyi kegyelme szerint az ország rendeitől semmit sem kíván, mit az ősi alkotmánynyal megegyeztetni nem lehet, s mi az ország erejét fölülmulná, egész készséggel fogják meghallgatni a kir. előadásokat, s felettök tanácskozáván, minden erejököt megfeszítendik, hogy felséged várakozásának megfeleljenek, s legfelsőbb kegyelmét továbbra is megérdemeljék. Hogy ez az országlakosok közönséges értelme, már akkor bátorkodtam állítani, s felségedet róla biztosítani, midőn felséged a váltójegyek számára szerzendő pénzalapról s azáltal helyreállítandó közhitelről és a közszükségek fedezésének módjáról szándékait nekem kinyilatkoztatni, s véleményemet tudakozni méltóztatott; miszerint t. i. az ország

rendei törvényesen felszólíttatván, semmit sem mulasztanak el, mit a hon java, az ősi alkotmány s a legjobb fejedelem fenntartása tőlök kívánand. Nem kételkedhetik felséged, hogy a trónját körülálló rendeknek most is ez értelme. Méltóztassék felséged hű rendei iránt továbbra is teljes bizodalommal viseltetni; s az álladalom közszükségeit nekik fölfedezni; azon kívánataikat pedig, melyeket ők fiui őszinteséggel felséged atyai keblébe leteendnek, kegyelmesen fogadni.“

Az előadásokban kijelentette ő felsége, hogy miután a súlyos háborúk által okozott pénzzavart rendes uton megorvosolni s az 1060-millióra szaporodott papirpénzt sem a rendes statusjövödelmekből, sem alattvalói önkénytes áldozatai által eltörlni nem lehet, a febr. 20-ki rendelet által azt egy ötödére, 212-millióra szállította. Kivánta ennek következtében az országtól : 1. hogy az újdön kibocsátott és soha nem szaporítandó váltójegyek hitelnek megerősítésére s időnkénti törlesztésére szükséges pénzalapról tanácskozzanak. 2. A hadi adó jelen körülmények közt elégtelen levén, mennyire az adózók terhelése nélkül lehet, nagyobbíttassék. E két pont iránt azonban egy kiküldendő választmány előtt bővebben előadandja szándékait ő felsége. 3. A magányosok pénzügyi viszonyai egy e végett készített lépcsözet szerint szabályoztassanak. 4. Ezeknek elvégezte után az ország egyéb szükségeiről tanácskozzanak.

A nádornak a trón előtt mondott beszédéből

elég világosan kitünt, miképen ő azon véleményben van, hogy a RR. meghajólván a vasszükség előtt, a febr. 20-ki financzmunkálatban megnyugszanak, s az annak következtében teendő intézkedésekben is teljesítendik a kormány kívánatait. Ezt vagy abból magyarázhatni meg, hogy a nádor a nép közt azóta nem sokat forogván, nem gondolta oly mélynek a sebet, melyet a pénzügyi munkálat az ország lakosai vagyonán ejtett; vagy az őt környező főrendek által nem tudósíttatott híven a rendek érzelmeiről. Eléggé átlátta azonban tévedését a RR. azon első határozatából, mely szerint fölíratukban mindaddig felfüggesztetni kívánták a pénzügyi munkálatot, míg arról a törvényalkotó hatalom bővebben határozand. Ez volt oka, hogy ama választmányban, mely a pénzügyi állapotok s a kormány kívánatainak részletesb megértése végett kiküldetett, nehogy jelenléte a kényszerítésnek csak színét is viselje, az elnökletet el nem fogadta. Még inkább meggyőződött arról a nádor, midőn látta, hogy a rendek semmi módon sem hajlandók teljesíteni a kormánynak a kiküldött választmány előtt kijelentett ama kívánatát, miszerint az ország az új váltójegyek hitelének megalapítása végett 100-millió forintot magára vállaljon, s törlesztésére évenként 2-milliót, a közszükségek fedezésére pedig az eddigi adón felül 12-millió ftot szavazzon, s e végre közvetett adózási módokat is rendeljen.

A hely szüke nem engedi, hogy nyomról nyomra kövessük az országgyűlés menetét, s a nádornak

arra több ízben elhatározó befolyását; s kénytelenek vagyunk röviden elmondani, miképen József főherczeg a rendektől többször közbenjárásra kéretvén, minden lehetőt megtett, hogy a nemzet és kormánynak egymástól annyira elütő szándékait s kívánatait megegyeztesse. Több ízben húzamosabb időt töltött Bécsben, hogy közbenjárói tiszte szerint a fejedelmet s tanácsosait a nemzet kívánatai teljesítésére reábirja. A rendeknél pedig mind a nyilvános tanácskozlatokban, mind magányosan is mindent megkísértett, hogy méltányolván a parancsoló szükségét s a veszélyteljes körülményeket, melyek a kormányt a vissza már semmi módon nem vonható rendszabályok kibocsátására kényszerítették, legalább valamennyire simúljanak a változhatlan viszonyokhoz, s mennyire az alkotmányos törvényekkel összeférhet, hüven segélyezzék fejedelmöket, kinek vállaira különben is annyi terheket rakott a 20-éves háború. Sikerült is neki reábirni a rendeket, hogy a közálladalom szükségeinek némi fedezésére egy millió mérő gabonát s másfél millió mérő zabot ajánljanak, mi az akkori árak szerint mintegy 8—9 millió váltó ftot tett.

De különben is több ízben szívreható példáit tapasztalta József az ország rendei szeretetének s bizodalmanak. Midőn például, az említett segedelem tárgyában felküldendő föliratba a RR. oly értelmű cikkelyt akartak iktatni, miszerint, ha a kormány a közerő gyarapultának akadályait el nem mozdítja, az alkotmány és ősi szabadság sebeit nem orvosolja,

az ország igazgatását régi lábra nem állítja, ilyféle segedelmet, mi úgy is csak pillanatnyi hasznot nyújt, a jövőben többé nem ajánlhatnak; — és a két tábla közt e cikk miatt a legingerültebb hangulat állott be: a nádor végre az egy hónapnál tovább tartott heves viták után átízente a RR.-nek, „miképen öt igen fontos okok indítják, sőt azon buzgalmánál fogva, melylyel a nemzet java s becsülete iránt viseltetik, minden kellemetlen következményt pedig meggátolni szokott, kötelességének is érzi, miszerint necsak kívánja, hanem javasolja is a RR.-nek, hogy miután az alkotmányos jogok fenntartásáról más feliratban már úgy is elég mondatott, a kérdéses cikkben azt egészen kihagyni szíveskedjenek. Emlékeztetni kívánja a rendeket arra, hogy midőn a KK. és RR. jogai forogtak szóban, akarattal soha sem ellenkezett, méltán kívánja tehát, hogy az iránta annyiszor kifejezett bizodalmat most bebizonyítván, hajóljanak kívánságára.“ Hoszszú csend váltotta föl az előadást, s mély fontolgatásba süllyedtek látszék a RR. gyülekezete; utóbb pedig rövid vitatás után csaknem mindnyájan egyező hangon felkiáltva kijelentették, hogy készséggel hajólnak szeretett nádoruk kívánságára, nem kételkedvén, hogy mit e cikkelyben ő felségének kijelenteni akartak, azt a főherczeg még sikeresebben tudtára adandja közbenjárása alkalmával.

A kir. előadások főbb pontjaira nézve azonban a nádor s RR. közt fennálló bizodalom mellett sem hajóltak az ország rendei. Miután tehát több fel-

*

leiratok sikertelenül váltattak, s a megegyezésnek reménye is eltűnt, a kormány april 21-kén kelt leiratában a kir. előadások 1-ső és 2-dik pontját végkép letette, kijelentvén, hogy azokra nézve oly intézkedéseket teend, melyek által a közhitel lehetőleg fenntartassék; s végre még csak a magányosok pénzügyi viszonyait kívánta szabályoztatni. E kérdés sokáig, nem ritkán heves viták között, máj. 14-ke óta pedig vegyes ülésekben tárgyalatott. Nehogy a nemzet e fontos ügyben szabályozó törvény nélkül maradjon, mi nagy zavart okozna, vagy a kormány utóbb udvari parancs által lépjen közbe, mi az országban nagy kedvetlenséget szülne: József nádor a kormány s a RR. ellenkező értelmének összeegyeztetése végett sokszor felszólalt, s mit csak az ékesszólás hatalma, a rábeszélés ereje, az ész éle s találékonysága tenni képes, mindent megkísértett számos beszédeiben. De mind hasztalan; a kormány részéről tervezett szabályok homlokegyenest ellenkezően a RR. akaratával; megegyezésnek helye nem lehetett. Máj. 22-kén szembeötlő szomorúság s levertséggel közölt a nádor egy királyi leiratot, melyben megparancsoltatott, hogy vagy a kormány értelmében alkossanak törvényt a RR., vagy a célra nem vezető vitatkozásoknak vége szakasztatván, az országgyűlés zárassék be. A RR. ezután még egy feliratban tettek kísérletet a kormánynál; mely azonban erre többé választ sem adván, az országgyűlést jun. 1-jén testvére, Antal főherceg, mint kir. biztos által bezáratta.

Bucsúbeszédében József kijelenté az ország RR.-nek, hogy mióta nádori székét tartja, ez volt a legsúlyosabb országgyűlés. Megismerte, hogy a RR.-ben nem hiányzott a jóakarát megfelelni a király várakozásának, s maguk is eléggé aggódtak, hogy azt nem teheték. — Az egri érsek, ki a főherczegnek az ország rendei nevében válaszolt, különösen azt köszönte meg neki, hogy a szabad szólást a tanácskozlatokban oly erélyesen fenntartotta. A nádor ezután a szeretet és bizalom lehangosabb nyilatkozatai közt távozott a gyűlésből.

XXX.

A pénzügy s ezen országgyűlés eredménytelen szétozlása nem csekély feszültséget okozott a nemzet s kormánya közt. A nádornak azonban utóbb mégis sikerült némileg kiengesztelni a kedélyeket. Ferencz király Napoleonnak oroszországi veszedelme után Európa egyéb nagy hatalmaival ismét ellene szövetkezvén, élethalál-harczra készült, s a magyar nemzet segélyezését is igénybe vette. Országgyűlést tartania nemcsak ideje nem volt, de félni is lehetett, hogy a még elintézve nem levő pénzügy, kivált a magányosok viszonyai miatt, az ingerültség ujabban felébred. József nádor lépett tehát ismét közbe s 1813. jul. 13-dikán kelt körlevelében bizodalomteljesen szólítá fel a megyéket : „vennének ök is részt

a béke állandó megalapításának, — vagy ha az nem sikerül, a birodalom megmentésének dicsőségében. Kivánta volna ugyan ő felsége, hogy e czél elérésére vezető eszközökről országgyűlésen tanácskozzék hű magyarjaival : de a körülmények oly sürgetők s halasztást annyira nem tűrök, hogy kénytelen egyenesen fordulni hű magyarjaihoz, s a király és haza iránti szeretetöktől a legnagyobb fontosságú időpontban megvárni, hogy mind a hiányos magyar ezredeket kiegészítsék, mind a nemesség fegyverrekelése által hazafiúilag előmozdítsák a béke megalapítását. A szükség oly nagy, miszerint hinnie kell, hogy a magyar nemzet sem tagadja meg újabb áldozatait. A nemzet nagylelkiségének s hazafiúi buzgalmának azonban semmi határt sem vet, a segedelem megajánlására elégnek tartván a dolgok helyzetét s a szükségét bejelenteni.“

És a nemzetben ezuttal sem hangzott el sikertelenül szeretett nádorának szava. A mult országgyűlésen megajánlott gabonán kívül számos ezer újoncz küldetett a magyar ezredékbe, kiknek aztán szinte részök volt ama négy napi óriási harcban, mely Lipcse mellett valahára megtörte a harcok rettentő mesterének világrendítő hatalmát. Midőn pedig ezen iszonyú harc után a meggyöngült hadaknak újabb erősítése lett szükségessé, újonczokban, lovakban s élelemszerekben ismét bőséges segedelemmel járult a nemzet a béke állandó megalapításához.

Mily öröme gerjeszté a béke a nemzetet, tanúja azon választmány kiküldetése, mely József nádor

eszközlése következtében a diadalairól fővárosába visszatért király s az orosz és porosz fejedelem üdvözlésére sietett. A legsúlyosabb időkben tapasztalt ennyi hűségért Ferencz azáltal kívánta megjutalmazni a magyar nemzetet, hogy még ugyanazon (1815) évi octob. 24-kén Budára utazott. Esti 10 órakor érkezett meg minden pompa nélkül. Másnap b. Perényi püspök szónoklata mellett választmány üdvözölte ő felségét, ki válaszában azt ígérte a nemzetnek, hogy fölmentetvén a háború gondjaitól arra fordítandja gondoskodását, hogy a béke gyümölcseit a magyar nemzettel is lehetőleg éreztesse. Ezen nap érkezett meg a porosz király Vilmos testvérével, az orosz czár pedig József nádor kíséretében; ki aztán a következő napon fényes mulatságot készíttetett magas vendégeinek. A béke és szövetségek fölött folytatott pár napi tanácskozások után a magas vendégek 28-kán hagyták el fővárosunkat.

Ezen év más tekintetben is új viszonyokba helyezte József főherceget. A bánatos visszaemlékezés szeretett első nejére mindaddig tiltá őt a családi örömeiktől. Végre 1815-ben letette a gyászt, mely tizenmégy évig lakott szívében s Hermina hercegnővel, Viktor Károly, Anhalt-Bernburg-Schaumburgi herceg leányával aug. 30-kán második házasságra lépett. Két évig élte József e kedélyes nővel az élet örömeit; azoknak tetőpontja azonban ismét a legmélyebb bánattal lön határos. Az óra, mely őt szerelme kettős zálogával, Hermina és István iker

gyermekkel megajándékozta, ismét megfosztá őt szíve asszonyától : a szeretett nő kettőnek adván életet, maga az 1817-ki sept. 14-kén a halál karjaiba hajólt.

XXXI.

A kincstári bajokat lehetetlen volt a háború megszüntével rögtön orvosolni. Sőt az utolsó erőfeszítés, melybe a béke helyreállítása került, azokat még inkább szaporítá, s gróf Stadion pénzügyminiszter legújabb financia munkálatában, a papírpénz értékét az 1816-ki jun. 1-jén kétszázötvenről százra szállította. Az udvari rendelet, mely ezen újabb pénzválságot nyilvánossá tette, biztosítá ugyan az országot, hogy ezentúl új papírpénz egyáltalában nem fog kibocsáttatni s a még folyamatban levő is beváltatik; az új bankjegyek pedig arányos mennyiségű érczalappal lesznek fedve, miszerint a jövőben hasonló értékleszállításnak helye többé nem leend. De a gyökerében megingatott közbizodalmat ezen ígérek annál kevésbé lehettek képesek helyreállítani, minthogy még az 1811-ki értékcsökkenésből eredt válság következményei sem voltak elhárítva, kiegyenlítve : a magányosok pénzviszonyait illetleg még mindig hiányzott a törvény; az udvari rendeletek iránt pedig, melyek e viszonyokban támadt bonyodalmak szabályozása végett kibocsáttattak, még folyton nagy volt az idegenség. Az ország

rendei e pénzviszonyok rendezése végett, kivált mióta a béke Európában helyreállott, nem szüntenek meg sürgetni az országgyűlés kihirdetését, minek törvényszabta ideje már különben is régen elmúlt. De bár a vármegyéknek e végett a királyhoz intézett kérelmező fölratait a maga közbenjárása által a főherczeg nádor is támogatta, az ország e törvényes kívánata nem teljesített. Azon ellenzék miatt, mely a finantzrendeletek következtében az 1811-ki országgyűlésen kifejlett, miként a nemzet egyes tagjai több alkalommal tapasztalták a magyarok és alkotmányos intézeteik iránt bizonyos keserűség fejlett ki a király szívében, melyet a nádornak többször megkisértett engesztelő közbenjárása sem lön képes elosztatni. Ennek tulajdonított az is, hogy Ferencz a megyék számtalan fölratai után sem lön hajlandó kihirdetni az országgyűlést; s több fontos ügyet, minek elintézése különben a törvényalkotó hatalom körébe tartozott, egyszerű kormányrendeletek által határozta el. Ezen eljárás viszont a nemzetben öregbíté a bizalmatlanságot s elégtelenséget. Tetőpontjára hágott ez, midőn a fejedelem, némelyek tanácsára, inkább szigor által félelmet, mint szelídség s engedékenység által szeretetet akarván kelteni kormánya iránt a nemzetben, újabb udvari rendeleteket bocsátott ki, melyek által parancsolta, hogy az eddig papirpénzben fizetett adó annak névszerinti mennyisége szerint ezüstpénzben hajtassék be, a magyar ezredek kiegészítése végett pedig 35-ezer újoncz szedessék a megyékben. Az

ország rendei feljajdultak az alkotmány veszedelmén, s újra meg újra sürgették az országgyűlés megtartását; a kormányrendeletek végrehajtását pedig annak reményében elhalasztották. De hasztalan: a kinevezett királyi biztosok karhatalommal kezdék azokat végrehajtani. Számos vármegye ennek következtében lázongó mozgalmaknak lőn színhelyévé. Bars-megyében az egész tisztikar leköszönt; az igazgatás végkép megakadt; s midőn a királyi biztos annak kebelében megjelent, nem vala, ki rendeleteit végrehajtaná. Ferencz király végre meggyőződött, hogy e rendszer, a fölött, hogy őt hű magyar nemzetének szeretetétől megfosztja, még célra sem vezet. Leginkább József nádor tanácsainak engedve tehát, avval végkép felhagyott; s az 1825-ki július 3-kán Bergamóból kelt oklevelében sept. 11-kére Pozsonyba országgyűlést hirdetett.

XXXII.

A nádor, ki e súlyos idők alatt, melyeket legjobb igyekezete mellett sem volt képes egyhamar megváltoztatni, az igazság gyors kiszolgáltatása s a közigazgatás pontos kezelése által igyekezett gyéríteni s csilapítani az elégtelenség s ingerültség panaszait, az országgyűlés kihirdetése óta, s annak kezdetén is mindent elkövetett, hogy a nemzet s királya közti kölcsönös bizodalom s egyetértés meg-

szakadozott szálait összefonja, s a tanácskozásoknak kivánatos sikert szerezzen. E gyűléssel kezdődik a magyar nemzet újjászületésének s előrehaladásának korszaka : s a siker, melyet az felmutathatott, nagyrésztben József nádor érdemei közé számítandó.

A mult évek eseményei által felizgatott nemzet képviselőinek nagyobb része ellenzéki állásba helyezte magát a kormány irányában, s mindenek előtt a sérelmek orvoslatát sürgette, míg ez meg nem történék, tárgyalni sem akarván a kir. előadásokat. Az ebből kifejlett nehézségeket sem a két tábla közt váltott számos üzenetek, sem a RR. ügyes elnökének engesztelő szónoklatai nem voltak képesek elhárítani. Közbelépett végre József nádor, s azon közbizodalom és szeretet, mely e nagy férfiúhoz 30 évi tiszti pályáján csatlakozott, ez alkalommal is igazolta magát. Tudtára adta a RR.-nek, hogy mihelyt az ellenzéssel tágítanak, ő felsége is megvigasztalni kívánja a nemzetet sérelmeinek orvoslása által, mire a RR. azonnal elhatározták a kir. előadások tárgyalását.

De az oly hevesen forrongó indulatok rögtön le nem csilapodhattak. A kir. előadásokra tett első válaszfölriratban a RR. élénk színekkel festették az alkotmányos szabadságnak a mult évek alatt szenvedett sérelmeit. A kormány ellenben azon okokat fejtegette válaszában, melyek őt ama politica követésére s a megrótt rendeletek kibocsátására indították. A rendekben e leirat új aggodalmakat támasztott. Azt vélték, a kormány azért adja elő okait,

*

mintha azokat elegendőknek tartaná arra, hogy általok az alkotmányos törvények erejét veszítsék; vagy azért említi azon eseményeket, mintha azokat a jövőre például akarná felállítani, s némi jogot keresne bennök egykori ismétlésökre; vagy végre a multakhoz hasonló rendkívüli körülmények esetében ismét följosítotttnak hinné magát, az újonczállítást és adót elvonni a törvényalkotó testület tárgyalásától.

A nádor a kedélyek lecsilapítása s megnyugtataása végett az előkelőbb urakat s követeket tanácskozmányra hitta magához. A gyülekezet tagjai a nádor közbenjárását kívánták megkérni a kir. leirat azon cikkének megváltoztatása végett, melyben a kir. jogok a nemzet jogainak sérelmére korlátlanul kiterjesztetni látszanak. A közbenjárást azután a KK. és RR. összege is szükségesnek látván, a nádor azt egész készséggel elvállalta. Midőn azonban némelyek azt kívánták volna, hogy ő felsége a kerületi ülésben meghatározandó elvek szerint járjon el, a nádor biztosítá a RR.-ket, hogy 30 évi tisztviselése alatt jobban megtanulta a király és a nemzet jogait, mintsem hogy ezeknek védelmében utasításra volna szüksége, — s egyébiránt minden erejéből igyekezni fog, kedvező leiratot eszközölni. Az eredmény teljesen megfelelt az ígéretnek : ő felsége nemcsak megszüntette a RR. aggodalmát, hanem némi egyebekre nézve is teljesítette újabb leiratában a nemzet kívánságát.

De e nehézség legyőzése után sem szünt meg

zajos lenni az országgyűlés. A lefolyt 13 év alatt sok történt, mit az alkotmányos jogokkal nem lehetett megegyeztetni, s miket a RR. most orvosoltatni kívántak. A tárgyalások leginkább az alkotmányos elvek fölött folytak, s csaknem minden tárgynál újabb nehézség fejtett ki. A RR. határozottan kikeltek a kormány elébbi eljárása ellen, s tágitás nélkül sürgették az alkotmányos elvek elismertetését s biztosítását a király által. Az indulatok e forrongásában Józsefnek szüntelenül a kiengesztelés nehéz munkájában kelle fáradoznia. Ő nem kevésbé kívánta ugyan szilárdítani az alkotmányos elveket, még sem szünt meg befolyásának egész hatalmával mérsékelni a RR. hevét, nehogy a heves ellenzés, a kiméletlen gáncs a kormánynak, mely ama törvénytelen térről már lelépett, bizodalját s jóakarátát megcsökkentse. Másrészről pedig fennt sem szünt meg használni befolyásának egész súlyát, hogy a nemzet kívánatainak elismerést szerezzen. Mily ügyesen vitte ő e nehéz szerepet, az ország RR. hálásan elismerték 1826-ban a főherceg neve ünnepén, midőn gróf Brunszvik József országbíró által egyebek közt ekként nyilatkoztak előtte: „Valóban a legnehezebb és szövevényesebb tárgyakban is, midőn magunkat már felakadni véljük, cs. kir. főherczegséged a maga sajátságos elmeélével, a közügyek kimerítő ismeretével, kellemes és világos előadásával akként oldja meg a kérdéseket, hogy mi azonnal mintegy ragadtatunk ítéletéhez s véleményéhez, s öröm és csodálkozás fog el bennünket édes szónok-

latánál, mely által bármi bonyolodott ügyet oly nagy könnyűséggel fejt meg.“

Hogy e hódolat a nádor szellemi felsősége s hazafiúi buzgalma iránt nem volt üres szó, hanem minden alkalommal tettben is nyilatkozott, egyebek közt fényes bizonyágát adta az 1826-ki decemb. 5-kén tartott ülés. Az adó tárgyában több hónap óta heves viták folytak. A RR. kívánták, hogy a kormány azon összeg iránt, melylyel, mióta az adót országgyűlési határozat nélkül ezüstpénzre emelvén, az elébbi adóösszegeknél többet szedett be, a beszámítást a jövő évi adóba fogadja el. A kormány azonban nemcsak hogy erre nem hajólt, hanem még szaporíttatni is kívánta az adót legalább annyira, mint az 1790-ben megállapított. Miután a több rendű fel- s leiratok eredményre nem vezettek, a nádor végre közbenjárni kéretett. A RR. nov. 20-ki ülésökben azt végezték, hogy ha a nádornak sikerül a kormányt reábirni, hogy a beszámítás igazságát törvény által elismerje, s ennek következtében a még be nem szedhetett adórészletet eltörölje, a RR. is elállnak a számszerinti tényleges beszámítás követelésétől; az adót azonban nem nagyobbíthatják. József a közbenjárást elvégezvén, a dec. 5-ki ülésben jelenté, miképen azt ő felsége kedvesen fogadta s erre nézve tovább nem ellenzi, hogy a beszámítás egy törvényczikkben illőleg megemlíttessék, a beszédetlen adórész pedig eltöröltessék. Az adó fölemelésétől azonban el nem állhat ő felsége, s ha a RR. ebben kívánságára hajólnak, ők is várhatnak

egynémi vigasztalást a felségtől. Beszédét a nádor ekként végzé : „Nem csak azon szoros kötelességnél fogva tehát, melylyel mint első tisztviselő tartozom, s nem is csak a király s nemzet közti közbenjárói tisztemnél fogva, hanem még inkább azon őszinte szeretetből, melyet a kedves haza iránt jó és mostoha időkben egyaránt bebizonyítottam, s a jövődő feletti aggodalomból javaslom a RR.-nek, s intem őket, hogy az adómegajánlás e fontos ügyében, mely már oly rég tárgyaltatik, annál inkább igyekezzenek megfelelni ő felsége kívánatának, minthogy az adózó nép iránti atyai indulata szerint el van határozva, megragadni minden alkalmat, melyben a nemzeti ipart emelheti s a népet a teherviselésre képesebbé teheti.“

A főherczeg tanácsa most is megtermette szokott gyümölcsét; a RR. oly bizodalommal viseltettek szava iránt, hogy a kir. kívánatot azonnal teljesítették.

Az országgyűlés ezután még több ideig tartott, s csak az 1827-diki aug. 18-án záratott be. A nemzet, bár mindent, mit ohajtott, nem nyert is meg általa, — néhány főbb kívánatait némileg mégis teljesedve látta; a veszélyben forgott alkotmányos jogok, újabb biztosítást nyervén, gyarapultak; a nemzeti nyelv tárgyában alkotott törvény pedig a nemzetiséget erősítette. És az indulatok oly heves forrongásában kivívott siker új érdemkoszorút font a szeretett nádor halántékai körül, ki az országgyűlés vezérletében, az előzmények pontos ismerete, s

ha kellett, nyájas közlése, a fiatalabb tagok fölvilágosítása, az ellenkező vélemények iránt mutatott kimeríthetlen türelme s a szólásszabadság fenntartása által alkotmányos életünket fejlődni, szilárdítani kiváltképen segítette. De valamint a nemzetnek ohajtása és igyekezete nem egyedül alkotmányos jogainak s életének erősítésére irányzott, hanem e mellett az önfiai könnyelmű hanyagsága s hűtlensége miatt majdnem az enyészetig meggyöngült nemzetiséget is új életre sovárgott ébresztetni; úgy József nádor is őszintén igyekezett a nyelvet illető törvény kivívása által gyámolítani a nemzetet oly annyira méltányos kívánatában. Neveli érdemét ebben az, hogy meggyőződván, miképen e magas célta törvényalkotás egyedül nem képes megvalósítani, a társasélet terén is kitelhetőleg elősegítette a szent ügyet, példája által ébresztvén a hazafiak buzgalmát és szégyenítvén meg a nemzeti érzelműtől nem hevülő hanyagokat. Tudván, miképen a nemzeti nyelv gyarapodásának s terjedésének a nőnem adhat legsükezes lökést: hogy azt a nővilág körében példa által is terjeszse, felséges neje az 1826-ki újév-apon a hódolatukat nyilvánító országos rendeknek nemzeti nyelvünkön válaszolt. S egyébiránt nem csak szaporodó családja tagjait szorgalmasan taníttatá a magyar nyelvre, hanem azt maga is tanulta.

Ezen országgyűlésen alapíttatott meg a halhatatlan érdemű gróf Széchenyi István dicső példáját követő némely nagylelkű hazafiak által a honi

nyelv művelésére irányzó magyar-tudós-társaság. És a nádor az elsők közt vala itt is, 10-czer ezüst forintnyi tetemes összeggel nagyobbítván a pénz-alapot. Mi pedig ennél az intézet életbelépését, hitelét, működéseinek megindulását és szilárdulását illetőleg még nagyobb fontosságu volt : a többi alapítók kérelmére az intézet pártfogását is elvállalván, annak fejevé lett.

XXXIII.

Nemzetünk, polgári életének két utolsó századában, különösen két főczélt tartott szüntelen szeme előtt : alkotmányának fenntartását és elszigetelt nemzetiségének megőrzését. Ezekért küzdötte ő e hosszú korszak alatt az ellenkező hatalmakkal s az idegen elemekkel élethalál-harczait. E két magas czél volt az 1825-diki országgyűlésnek is feladata; s miként a fennebbi vázlatban előadatott, egynémileg sikerült is a nemzet képviselőinek azokat megközeleltetni. E czélok maradtak ugyan még azután is a sarkpontok, melyek körül forgott nemzetünk politikája a törvényalkotásban; de miután a nemzet az említett évtől kezdve minden harmadik esztendőben rendszeren megtartott országgyűlésein állhatatos küzdelme által azokat mind teljesebben és dicsőbben kivívta; miszerint a következő négy országgyűlés után már egyaránt biztosítottnak lehetett tartani az alkotmányt és nemzetiséget : a miként több és több

részleteit sikerült kivívni e két föelvnek, s a miként ezekre nézve mind bizonyosabb lön a teljes diadal, szint'azon fokokban egyebekre is kiterjeszteni kezdé nemzetünk a maga törekvéseit. Mert bár biztosítva lett az alkotmány, de miután rajta a megmentésért folytatott küzdelmek alatt korszerű javítások századok óta nem tétethettek, az előrehaladt kor kívánalmait az nem volt többé képes kielégíteni. A nemzetiség sem félhetett ugyan többé dísztelen enyészettől; de a nemzet, anyagi érdekeit tekintve, a köz elszegényedés örvénye felé sodortatott. Nemzetünk tehát, mintegy felizgatva a hátramaradás szegyenérzetétől, az elvekért folytatott harcok mellett, a százados előítéletek zsibbasztó béklyóit is széttörni, minden irányban fejlődni sovárgott, s egy általános átalakulásról kezdett gondolkodni, tanácskozni. Ezóta mindinkább oda lön irányozva törekvése, hogy egyrészt az alkotmány jótéteményei, a jogok és terhek a nemzet minden osztályára, sőt minden tagjára aránylag egyenlően kiterjedjenek; másrészt az értelmiség nevelése s anyagi javítások által a minden oldalu pangást jobblét, a szegénységet és nyomort a természet áldásaival eléggé dicsekhető hazának felvirulása, gazdagsága váltsa fel.

Mig a nemzet figyelmét s törekvéseit ama két föelv, alkotmány és nemzetiség, csaknem kizárólag foglalta el, addig hazánk története is, inkább csak néhány egyesek cselekvéseinek, vagy egyes eseményeknek lévén eredménye, jobbára személyek, vagy egyes tények körül forgott. Ez oka, hogy

József nádor azon korbeli hatásának története is tisztábban állhat szemünk előtt; minden cselekvésének világosabban láthatjuk körvonalait s eredményét. De ezen újabb korszakban végetlenül megsokasodtak a tényezők, melyek hazánk jobblétének hajnalát derengetni igyekeztek; s a közönséges mozgalomban, hol a nemzetboldogság templomának fölépítésében ezer kéz működött, az eredményben nehezebb meghatározni egyesek hatását. Ehhez járul, hogy a kút-fők épen fontosabb, érdekesebb része, a titkosabb oklevelek, még zár alatt rejlenek; mi miatt újabb országgyűléseinknek is csak, ugyszólván, külső történetét ismerjük, és sok nagyfontosságú oklevél, számos tények oka és rugonya, nem látott világot.

Ez oka, hogy dicső nádorunk e korszakbeli életrajzát csak főbb vonásaiban vázolhatjuk. Kimerítőben csak akkor lehetend azt megírni, ha majd ama titkosabb irományok mélyebb pillantást engednek vetni működéseibe, szándékaiba, terveibe s egyes cselekvéseinek okaiba.

XXXIV.

Ama küzdelmekben, melyeket újabb országgyűléseinkben a nemzet képviselőinek nagyobb része a fentebb érintett irányban annyi hazafiui lelkesedéssel folytatott, József főherczeg nádor is nevezetes részt vön, nem csak mint elnöke a főrendek táblájának, hanem meggyőzésénél fogva is, mint őszinte

*

barátja az alkotmányos jogoknak és nemzetiségünknek. A szerep, mely neki e téren jutott, nem volt ugyan mindig fényes; de, bár gyakran láttatlanul, mindig kezében tartotta ő a vezéri zászlót. A nagy tűz, a gyakran túlaradó lelkesedés, melylyel a viták folytak, nem egyszer arra készítetvé a főherceget, hogy az indulatokat mérsékelje, az ügyek kellő kifejlésre s megérlelésére időt engedjen; mi aztán néha ellenzés színében tűnhetett föl a halasztás miatt türhetetlenek előtt. Nem ritkán az összes birodalmi viszonyok vagy egyéb, kívülről jött akadályok vetettek gátat az ügyek kedvező, gyors bevégzésének. Mily buzgón munkálkodott ő ilyenkor az akadályok elmozdításában, tanuskodhatnak azok, kik országgyűléseink titkosabb történetébe beavatvák; de bizonyítják ama számos kedvező eredménnyel jutalmazott közbenjárások is, melyeket ő részint a nemzet kérelmére vállalt el, részint önszántából is tett, kivált midőn az ügyek, élökre állittatván, a nemzet és kormány közti egyesség veszélyben forgott. Sőt nem egyszer történt az is, hogy midőn a kölcsönös viszonyok ily feszült állapotában közbenjárása által a nemzet céljainak elérésében építőleg nem hathatott, legalább akadályozó hatása által segítette a nemzet ügyét. Aligha volt országgyűlés, melyről ő több oly királyi leiratot kihirdettetlenül ne vitt volna haza tárczájában, melyek a nemzet jogait vagy érdekeit különféleképen sértvén, lázas ingerültségre gerjeszthették volna a nemzet képviselőit. És hasztalan érkeztek hozzá Bécsből ama

leiratok kihirdetését sürgető újabb kormányrendeletek. Ő ezeket szintoly szilárd elhatározottsággal tette félre, mint 1846-ban a védegyelet eltiltására vonatkozó kormányparancsot. És hogy végre az alkotmányos jogok annyi évi küzdelmek után némi megállapodást és biztosítást nyertek, nagyrészen a főherceg nádor ernyedetlen buzgalmának s kitűrő állhatatosságának lehetett köszönni.

XXXV.

A számos részletekből csak egyet, a legérdekesebbek egyikét említjük. Az alkotmányos jogokért vívott küzdelmekben két párt támadt, melyek az utolsó országgyűléseken mind élesebben fejlettek ki egymás ellenében. Hibáktól, hiányoktól egyik párt sem volt ment. A nemzet nagy része nem elégedvén meg a sokban elavult, sokban hiányos, sokban szűkkeblű intézményekkel, s általában az igen szűk alapra fektetett alkotmányos formákkal, azokat újjáalakítani ohajtotta. Az egyik párt ezt fokonzint a történeti jog lehető kiméletével akarta elérni. A másik azonban, melyhez az ifjabb nemzedék majdnem egészen hozzácsatlakozott, jóakarátának, szent szándokának érzetében, türelmetlen volt várni a lassu kifejlést, sebesebben kívánt haladni, s itt-ott rohant is az újításokban. De e két párton kívül voltak olyanok is, kik nem minden önzéstől, szűkkeblüségtől vagy előítélettől

ment félelmökben minden módon, ha lehet, egészen megakadályozni akarták az újjáalakulás kifejlését, s gyakran még a törvényszerű haladásnak természetes mozgásában is alkotmányveszélyeztető mozgalmat láttak és hatalommal, sőt annak törvénytelen eszközeivel is gátolni igyekeztek az újításokat. S így lön, hogy a szólás törvényes szabadságán s a nyilvánoságon némely polgárok személyében sérelem ejtetett, mely a törvényhozás függetlenségét, a köztanácskozások szabadságát s a személyes biztosságot veszélylyel fenyegette. Az 1840-diki országgyűlésen e miatt oly heves ingerültség fejlett ki, hogy abból könnyen újabb bonyodalnak támadhattak volna, ha a feszült viszonyokat a nádornak egyrésztől mérséklő befolyása, másról engesztelő közbenjárása ki nem egyenlíti. Ő eszközlött szabadon bocsáttatást az elfogott s büntetés alá vetett hazafiaknak; az ő közbenjárása következtében szüntettek meg a még folyamatban levő perek, s biztosított a nemzet, hogy ilyféle tények politikai vétségeknek ezentul nem bélyegeztetvén, a szólás törvényes szabadsága meg nem korlátoztatik. Nagyrészt neki köszönhető a nemzet azt is, hogy a sajtó, a nemzeti kifejlésnek e leghatalmasabb eszköze, ezen országgyűlés után kissé tágasabb tért nyert, s azzal együtt újjáalakulásunk szebb hajnala is földerült hazánk egén.

XXXVI.

A másik fölvet, nemzetiségünk ügyét illetőleg, még fényesebb volt a főherczeg nádor befolyásának eredménye. A teljes diadalt, melyet a nemzet, nyelvének közigazgatási használatában az idegen nyelvek fölött kivívott, ő könnyítette meg. Már fönnebb említettük a főherczeg ez ügybeni befolyását az 1825-diki országgyűlésen. Hogy aztán a nemzet 1840-ben századok óta először üdvözölhette királyát a maga nyelvén, s hogy az 1844-ki országgyűlésen törvénynyé lett, miszerint jövőben a király is magyarul szóljon a nemzethez, s minden közügy e nyelven tárgyalassék, egyenesen József nádor közbenjárásának köszönhetni.

A nemzet képviselői, midőn a honi nyelv teljes diadalát biztosító törvényt alkották, azon kegyeletnél fogva, melylyel érdemdús nádoruk iránt viseltettek, őt, ki e nyelvet csak meglelt korában tehette sajátjává, s azt tökéletesen értette ugyan, de beszélni kevésbé volt alkalma, önként föl akarták menteni a törvény kötelezése alól. A főherczeg azonban nem fogadta el a gyöngéd kiméletből származó ajánlatot, s magát szintugy, mint bármely más polgárt, alávetetni akarta a törvény kötelezésének.

XXXVII.

Az alkotmányosság és nemzetiség fennforgott életkérdéseinek fontossága a szenvedélyeket hatalmasan fölzigatta, a kormányt s a nemzetet, a conservativ s ellenzéki pártot sokszor élesen egymás ellenébe állította. Ezenfölül a szönyegre hozott reformok szükségessé tették, hogy a vezér mind ama politikai, jogi és statusgazdasági kérdéseknek, melyek az indítványok s vitatkozások tengerén fölmerültek, kimerítő ismeretével birjon. E körülmények az országgyűlések vezérletét az újabb korban igen megnehezítették; megnehezítették kivált egy főherczegnek, az uralkodó fejedelem rokonának, ki a fennforgó tárgyak természete szerint gyakran azon kellemetlen helyzetbe jöhetett, hogy még akkor is, midőn a kormányt meggyőződésből pártolá, a nemzettől igen udvari, midőn pedig a nemzet kívánatai mellett küzdött, a kormánytól igen magyar színezetűnek tartassék. József főherczeg mindazáltal e súlyos körülmények közt is mindenkit tiszteletre, sőt gyakran bámulatra ragadott elnöklete által. A tiz országgyűlésen, melyet vezérlett, noha többször tetőpontjáig emelkedett a pártszenvedély s ingerültség, soha senki nem látta, hogy őt csak pillanatra is elragadta volna a szenvedély, kivéve talán, midőn a 20-éves háborúban amaz óriási harcok által fenyegetett királyi szék és haza iránti szeretettől, hűségtől

s buzgalmától meghatva, önlelkességét azok védelmében a honfiak szívébe is átönteni óhajtotta. Különb a leghevesebb viták közt is mindig megtartván csöndes nyugalmát, a túlaradó ifju hevet mérsékelve, a felháborodott szenvedélyeket csilapítva, engesztelve, s ha a szükség ugy kívánta, meg is róva, s általában nyugalmának méltóságával a zajongó pártok fölébe emelkedve, uralkodott a gyülekezeten.

E nyugalom pedig nem pangó, hideg vérmérsékletből, még kevésbbé könnyelmű gondatlanságból, hanem megtörhetlen akaraterőből s a vér hevületén, a szív indulatán uralkodni tudó, tulsúlyu szellemi hatalomból származott. Kik családi körében körülötte forogtak, nem ritkán látták őt, kivált az utolsó országgyűlés zajosabb ülései után, némán, mély gondolatokba merülve ülni még étkezése közben is. Nem egyszer történt, hogy ilyenkor annyira elmerült gondolataiba, miszerint önmagával halk beszédet váltott s e közben kezeiben tartott étszereivel különféle jeleket, mozgalmakat, lejtéseket csinált. Legtöbbször jobbjában felfelé tartott villájával jelezte gondolatainak hullámain; majd ismét azt keresztbe tette késével, mintegy jelképeül az egymásba ütköző véleményeknek melyek tőle várják a kiegyenlítést. Hasonló, bár kevésbbé bélyegzett csöndesebb mozgalomjátékban lehetett látni gyakran egy tollat is kezében a gyűlések alatt. Ezen s ehhez hasonló jelenetek eléggé bizonyítják, mily erőfeszítésébe s önmeggyőzésébe került neki azon szenvedélytelen

bölcsészi léleknyugalom, mely a gyülekezetekben sima magas homlokáról, éles, de mégis szelíd kifejezésü szemeiből visszatükrözött. Legtöbbször szemeit a kezében tartott s különfélekép forgatott író tollra függesztve, különben órákig is mozdulatlanul látta őt az országgyűlési közönség. Ha szólt is, csak fejét emelte kissé fölebb és szemeit függeszté arra, kihez szólt vagy jártatta néha a gyülekezeten, midőn az egész közönséget illették szavai. E háboríttatlan nyugalom ült az ő arcán s ömlött el egész viseletén a pártok leghevesebb harczában is. És csak néha, midőn valamely szónoknak fontosabb tárgyban tett túlságos vagy igazságtalan, méltánytalan, vagy ferde s mégis makacs nyilatkozata hangzott a teremben, vonult el ajkain egy gyöngye mosoly, melynek azonban majd gúnyos, majd keserü kifejezése csak a figyelmesebb szemlélő előtt árulta el belső fölgerjedését. E sajtóságos mosolyt rendszeren nyilatkozat követte, mely, bár talán feddő, bár gáncsoló, bár néha kissé élesebb, de mindig oly komoly méltósággal, a kifejezésekben annyi kimélet-, mérséklet- és szelidséggel hangzott le ajkairól, hogy a leghevesebb szenvedélyt is képes volt lefegyverzeni, illő korlátok közé szorítani s hódoló tiszteletre gerjeszteni.

E külső viselet mellett, hol a fölmerült kérdések megfejtéséhez tudomány, hol a vélemények elágazása által támadt bonyodalom kiegyenlítéséhez irány, hol az érdekek összeütközéséből származott nehézség megoldásához elmeél kivántatott, József nádor ott páratlan volt elnöki székében. A történeten már

gyermekkorában is kedvencz tanulmánya levén, honunk történetét s közjogát, s ezek által a fölmerült kérdések alapjait, előzményeit kimerítőleg ismerte; miben őt rendkívüli emlékező tehetsége híven gyámoltá. Meglettebb korában a szakismerők őt az ország legnagyobb jogtudósának tartották. Nem egyszer történt, hogy az előzményeket, az ezek nem ismerése miatt hibába tévedt ifjabb tagoknak jóakarólag fejtegette. Csöndes, értelmes, világos előadása, mely tiszta, classicaí latinsággal, könnyedén folyt ajkairól, a legbonyolodottabb ügyben is határozottan kijelölte a követendő irányt. Valamint pedig kimeríthetlen türelme az ellenkező vélemények meghallgatásában, kitartása s időzni szeretése, — mely jellemvonásokat benne csaknem minden gyűlés alatt föl lehetett fedezni, az ügyek minden oldalu meghányását s kifejtését elősegítette : ugy ama ritka emlékező- s ítélőerő, melylyel a tanácskozások végén a fölmerült véleményeket világosan egymás mellé állította, azoknak különböző irányát, ha ez lényeges volt, kimutatta, ha csak látszólagos, egymással kiegyenlítettte, egyiknek a másik fölötti helyességét vagy kivihetőségét kiemelte, végre azon éles tapintat, melylyel minden ügyet tövén ragadott meg, s a kellő modort is mindig eltalálta, őt páratlan elnökké avatta. Ezen ritka sajátságok minden pártbelinek, volt legyen az bármily színezetű, osztatlan, őszinte tetszését, tiszteletét s hódolatát vívták ki számára.

*

XXXVIII.

Egyébiránt, mint törvényhozó, József nádor nem csak az alkotmányosság és nemzetiség szilárdítására fordította gondjait : lelkesedéssel ragadta ő meg mindazt is, mi a nemzet alsóbb, az alkotmány által kevésbé kegyelt osztályok állapotját javíthatá; vagy az ország jólétét iparának s kereskedelmének fejleménye által előmozdíthatá. Az alsóbb osztályok javát önzetlenül pártolta ő még akkor is, midőn a tervezett újítás tőle, mint magyar földesurtól, áldozatot kívánt. Még emlékezetében lehet az 183²/₆-ki országgyűlés tagjainak, mily ernyedetlen buzgalommal igyekezett ő szerencsés eredményre vezetni a jobbágyok állapotát s terheit szabályozó urbéri törvény feletti hosszas tanácskozlatokat. Valaminthogy az 1840-ki országgyűlésen is lehetetlen volt le nem olvasni arczairól a belső örömet, midőn a jobbágyi tartozások örök megváltásáról szóló törvény által valahára lerontatott ama választófal, melyet a hajdankor előitélete s önző szükkeblúsége emelt a nép és a szabadság közt, és a szabadság és tulajdon varázsereje által ezen alsó néposztály is erősebb kapcsolatokkal köttetett a hazához. A birtok- és hivatalképesség törvényét pedig, mely a nem nemesnek is megadta a lehetőséget, hogy a földön, mely tán őseinek a harcmezőn kiontott véréből ázott és poraikat takará, szorgalma által szabad birtokot sze-

rezhessen, s ha keblét istenszakra melegíti, a haza szolgálatában felsőbb hivatalokra is vergődhessék, — ezen igazságos törvényeket szintén a főherczeg nádor buzgó pártolása következtében sikerült megalakotni a nemzet képviselőinek. — És ilyen volt József nádor, mint törvényalkotó, s tiz országgyűlésen vezére, elnöke a törvényalkotó testületnek.

XXXIX.

A közigazgatás terén sem kisebb a főherczeg ötven éves tisztviselésének dicsősége, nem csekélyebb érdeme. Mint kormányozó s biró, mint a végrehajtó hatalom első rugonya, egyiránt használt, egyiránt fénylett ő magas helyzetében. Az önkénynek ellensége, szorosán a törvényhez tartá magát, s ezt kívánta az alája rendeltéktől is. Példánya az ernyedetlen tiszti szorgalomnak, egymaga annyit dolgozott, mint egy egész hivatal személyzete; s hol kormány szerkezet vagy körülmények meg nem kötötték, elhatározásait szintoly higgadtság, mint gyorsaság jellemzé.

A hazát hosszú hivataloskodása alatt minden irányban beutazván, ezen utazásain vidám, nyájas, népszerű, de mégis komoly viselete mellett tökéletesen megismerte e hont s annak lakosait; mely ismeret tiszti helyzetében nyert számos évi tapasztalatai által támogattatván, oly magas fokra

emelkedett, hogy e tulajdonsága mindenkit, a kinek azt megismerni alkalma volt, egyszersmind csodálatra is ragadott; neki magának pedig felette megkönnyítette kormányzói tisztének pontos teljesítését. Azért szokta volt ő enyelegve mondani, „hogy egy uralkodónak vagy kormányzó herczegnek oly jól kell országát ismerni, mint saját dolmánya zsebét.“ És valóban, nagyrészből ezen ország-, nép- és körülményismeret szerezte neki ama csodálandó könnyűséget, melylyel a közigazgatás ügyeiben a szükséges rendszabályokat alkotta.

Meggyőződve levén, hogy egy művelt, szép és nagyszerű főváros, mely keblében minden tudományt s művészetet egyesít, melyben a hazai ipar s kereskedelem összpontosul, mely lakosainak s látogatóinak a biztosság, egészség és kényelem minden kivánalmaival kínálkozik, az egész ország virágzatra emelkedését kiváltképen elősegítheti, az izlést, ismereteket, műveltséget s jólétet a távolabb vidékekre is, mint szív a vért a test egyéb tagjaiba, elterjesztvén. Ez okból igazgatási gondjainak egyik legkedvesebb tárgya volt Pestnek virágzatra emelése, miszerint szép, nagy, gazdag, európai hírű legyen. Midőn ő 1796-ban először jött Pestre, ezt akkor még sem terjedelmére, sem díszére nézve nem lehetett fővárosnak tartani. Lakosainak száma 20—30-ezer; disztelen utcáiban gyéren emelkedett egy-egy csinosabb, izletesebb épület, mely még csak feltünőbbé tette az egésznek kisszerűségét. Ő tehát egy szépítő biztosságot alkotott. De ennek ezer akadá-

lyokkal kellett eleinte vívnia : itt a szűk látkörű városi tanács, amott egy felsőbb kormányzék, a kir. kamara, vetett neki korlátokat. József tehát e bizottmányt mind a két befolyás alól kivevén, független királyi hivatallá tette, magának tartván fel abban az elnökletet s vezérletet. Nem volt az összes közigazgatásnak ága, mely iránt József nagyobb ügyszeretetet tanusított volna. Ha egyebekben buzgalmat, ebben ő szenvedélyt fejtett ki. A városnak új építési rendszert adott; szabályozását maga intézte; a bizottmány tárgyalásait, irományait még utazásai közben is maga után küldette, sőt még betegsége idején sem bizta azokat más kézre. Mennyi szeretettel csüggött szíve e városon, mely ápolása alatt Európában talán páratlan s csak Amerikában ismert sebességgel emelkedett szép és nagy várossá, fájdalmas tanuságát adta 1838-ban, midőn a rendkívül megnőtt Dunának romboló árjai a várost elöntvén, azt félig rommá pusztították. Mondják, a vész e rémítő napjaiban órákig fájdalomba merülve állott József vára ablakaiban, alig fordíthatván el szemeit kedvelt művének elpusztult képétől. A fájdalomtól azonban nem hagyta magát a tétlenségig leveretni, sőt a rontó elem csilapodta után kétszerezett buzgalommal igyekezett a különben fiatal erejű várost romjaiból még szebbé emelni. A kárvallottak s építkezők segedelmére kétmillió ftnyi kölcsönt eszközlött a lehető legkedvezőbb föltételek alatt; a számtalan épületterveket önmaga vizsgálta meg; s az inség napjai után folyvást három kezet fárasztott

tollba mondott végzései leírásával. Az építkezés körül becsuszott régi hibákat, mennyire a romboló veszedelem lehetővé tette, megigazította; a közlekedés, biztosság, kényelem előmozdítására utcákat vágatott, egyebeket szélesített, négy új tért nyitott, a vályogépítést tökéletesen eltörülte. Szóval : ernyedetlen buzgalmának sikerült, hogy fővárosunk pár év múlva nem csak nyomait nem mutatta többé a rajta átvonult iszonyu pusztításnak, hanem oly széppé és nagyszerűvé emelkedett, hogy még az ő életében méltó joggal soroztaték Európa főbb s legszebb városai közé, a honfi keblét pedig a jövő nemzeti fölvirulás édes reményeinek andalgásaiba ringathatá.

XL.

Ama díszes épületek közt, melyek József főherceg buzgalmának köszönik lételöket, kiváltképen két épület s azokba foglalt két intézet dicsekedhetik a nagy férfit gondoskodásával : a Ludoviceum és a nemzeti muzeum.

Mi az elsöt illeti, miután az 1811-diki finantz-munkálat e hadi akademiának másfél millió forintra menő pénzalapját felette leolvasztotta, a főherceg kénytelen lön felhagyni a Vácson megkezdett építéssel, s minden igyekezetét a pénzalap növelésére fordította. Sikerült is buzgalmának, újabb áldozat-

tokra birni számos hazafit, miszerint az 1811-ben 670-ezerre csökkent pénzalap 1825-ben ismét 1,240,000 frtra emelkedett. Ezen évi gyűlésen meggyőző okokkal ajánlá az ország rendeinek, hogy az intézet székhelyét Pestre határozzák áttétetni; miben miután mind a RR. mind a kormány meg-egyezett s a pénzalap is új adományokkal szaporodott, a b. Orczy-család pedig roppant pesti kertjének egy részét az intézet számára átengedte: a főherczeg oly buzgalommal kezdett az építéshez, hogy a nagyszerű mű kevés év alatt elkészült. Fájdalom! azon nehézségeket, melyek az intézet nyelve miatt keletkeztek, a főherczeg mind halálaig sem bírta kiegyenlíteni; utóbb pedig, a beállott mostoha körülmények következtében a roppant épület mind máiglan nem fordítottatott rendeltetésére.

Mind természeti hajlam, mind a reáfordított munka biztosabb sikere még kedvencebb tárgyává tette József nádornak a magyar nemzeti muzeumot. Miután a herczeg Grassalkovich Antaltól átadott fűvészkert egy nagyobb szerű nemzeti intézet föllállítására kicsinynek találtatott, a főherczeg azt eladatván, az intézet mostani nagy telkét vétette meg; s minthogy új épület emelésére elegendő pénze az intézetnek még nem volt, a gyűjteményeket az újdovett házban, a mint annak szűk léte engedte, azonnal föl is állttatá. Hogy e gyűjteményekben rejló tudományos kincset mennél használhatóbbá tegye, az intézet igazgatóságának rendeletet adott, miszerint az intézet története s a gyűjtemények leírása

lehető legrövidebb idő alatt készíttetnék el s adatnék ki, melynek első kötete „Acta musei stb.“ cím alatt 1818-ban valóban napvilágra is jött. Parancsára hasonlóképp több nevezetes kézirat is ki nyomtattatott. Másrésztől gondoskodott arról is, hogy az intézet gyűjteményei folyton gyarapodjanak, s e végre nem csak azt rendelte, hogy a hazai nyomdákban kiadandó munkáknak egy-egy kötete az intézetnek megküldessék, s a talált régi pénzek megvásároltassanak; hanem maga is számos nagybecsű munkákat, ritkaságokat és régiségeket szerzett. Nagyobb örömmel alig látta őt valaki, bármi fontos ügy sikerültében is, mint mikor ekként nevelhette kedvencz intézetének gyűjteményeit.

Azonban, ily gyarapodás következtében hamar szűk lett a különben is csekély, czélszerűtlen épület; miért is aztán József az 1825-ki országgyűlésen egy új, a nemzet méltóságának is megfelelő palota építését sürgette; s mihelyt a nemzet az 183²/₆. országgyűlésen e végre 500-ezer ftot ajánlott, a nádor azonnal nagy buzgón megkezdte az építést, mely aztán szerencsésen be is fejeztetett. De nemcsak az építkezésre terjedt ki figyelme. Azon gondoskodást, melylyel a gyűjteményeket eleitől fogva gyarapította, azután is folytatván, ő süregtte leginkább, hogy a nemzet a Jankovics Miklós-féle gazdag s igen nagybecsű gyűjteményeket megvegye; egyes ritkább darabokat pedig maga is nagy gonddal szerzett. Felállván az új épület, a külön gyűjtemények őrzésére s rendezésére szükséges személyzettel is ellátta az intézetet.

XLI.

De a ki őt mint kormányzót, sőt mint embert is közelebbről ohajtá ismerni, annak a közkihallgatás teremében kellett őt látnia, hallgatnia. E közkihallgatások leghívebb tükrei valának az ő magas igazgatói tulajdonainak, széles ismereteinek, mély belátásának, emberszerető szívének és türelmének. Ily alkalommal ő az elébe adott ügyeknek minden részleteibe be szokott ereszkedni. Ha az ügy előtte már ismeretes volt, s különben szükségét látta, azt sajátos szabatosságával maga fejtegette; ha pedig még új volt a dolog, mindaddig meg nem szünt kérdezősködni, míg az tökéletesen kifejtve nem lett. Ama jellemvonása, mely az országgyűlési tanácskozásokban is nyilatkozott, az időzni szeretés, nehogy az ügy hirtelenkedés által szenvedjen, benne minden kihallgatásnál szemlélhető vala. Gyakran bámulatra ragadta ő ezen alkalmakkor az előadót ama mély belátása által, melylyel oly biztosan behatott a dolog lényegébe; mindig tiszteletet, hódolatot gerjesztett maga iránt ama kedélyes szivessége által, melylyel, ha lehetett, s méltán tehette, segített is a folyamodón. Egyébiránt reményt ő sohasem nyujtott, mely valósúlható nem volt; s e tekintetben el lehet róla mondani, hogy rendesen többet adott, mint ígért. S mi szívének különösen becsületére válik, arca az örömtől szinte sugározott, midőn sike-

rült az akadályokat elhárítani, s a már-már reményevesztett folyamodót kérelmének, vagy tán csak félig nyilvánított ohajtásának valósulásával meglepni. Ha a kérelmet teljesítenie épen nem lehetett, s a folyamodó földműves vagy más műveletlen volt, kimeríthetlen türelemmel igyekezett őt annak okairól felvilágosítani s megnyugtítani; s mondhatni, ritkán történt, hogy ez neki annyira nem sikerült volna, miszerint egynémely folyamodó szájából lehetett hallani, hogy bár kérelme nem teljesedett, de miután most már annak okát is tudja, megnyugszik sorsában. Midőn azonban nagyobb műveltségű vagy magasabb állású jelent meg előtte oly kérelemmel, melyet nem teljesíthetett, akkor ő hallgatással enyhítette a megtagadás keserűségét. Nála, a hallgatást tekintve, nem állott ama törvénykezési szabály: a ki hallgat, megegyezni látszik; — hanem ellenkezőleg, a hallgatás nála tagadás jele volt, mely kedélygyöngédségből származott, miszerint egyenesen még sem akarta elutasítani a folyamodót. Ilyenkor rövid hallgatás után nagy ügyességgel oly tárgyra szokta ő terelni a beszédet, melynél aztán sikerült a hallgatva elutasítottnak egy teljesülhetőbb kérelmet adni ajkaira, vagy őt jó tanácsosul gyámolítani, vagy neki más valamely kedves dolgot tenni. Midőn valami kellemetlent kénytelenített mondani, azt rendesen nagy gyöngédségével tette türethetőbbé. Ki nem kérőleg, hanem tisztelgés végett, vagy hivatalos ügyben ment hozzá, ha oly órában találta őt, midőn sürgetős dolog által idejének kimérésére nem

kényszerítettett, egyelőre kellemes, sőt tanulságos időtöltésre számolhatott. Társalgása, kivált tudományos dolgok felett, ritka élvezetet nyújtott nemcsak ismereteinek nagy bősége s a tudomány sok ágában jártassága, hanem azon szabatos, világos, jellemzetes előadás által is, mely gondolatainak s eszméinek világosságát, ismereteinek alaposságát bizonyította.

Azon részvét következtében, melylyel ő minden közhasznú ügyet oly buzgón karolt föl, a folyamodókön vagy szorosan hivatalbeli ügyben járókon kívül számosan látogatták őt mindennemű közhasznú ügy miatt. Nyájassága s társalgása kellemei minden műveltebbet vonzó erővel ragadtak őhozzá. Ilyenkor gyakran bámulatra gerjeszté a látogatót ügyismerete, s legapróbb részletekig leható jártassága oly dolgokban is, melyekben azt nála gyanítani is alig lehetett. Egyéb esetekben, midőn oly tárgy hozatott elébe, melyben kevesebb ügyismerettel bírt, a dolgot illető számos helyes kérdések, s a választ meghallgató figyelem meggyőzhették a szólót, hogy nem részvétlen, nem unatkozó előtt beszél. „Sokszor történt, — mond egy szónok, felette tartott emlékbeszédében — hogy a tudós megnyugodva, a lángész hevülve, minden más elégedve vált el tőle;“ mert nem volt ügy, szellemi vagy anyagi, bármi csekély, ha közhasznú, mely iránt ő érdekeltséggel nem viseltetett, melyre az ő figyelme szívesen ne szállt volna.

XLII.

Az emberiség s az álladalmak legújabbkori óriási haladásának a műveltség és jólétben leghatalmasabb eszközei közé tartoznak kétségkívül azon egyesületek, melyek a legkülönműbb anyagi, szellemi és erkölcsi célok valósitására keletkeztek. Az egyesülési szellem, mely az élet szükségének, kellemeinek s kényelmeinek könnyebb megszerzése végett, mindenféle ezer karokkal kezde működni, az utolsó két tizedben nálunk is gyorsan terjedt. A nagy férfiu az újabbkor ezen áldását megértette s ápolása alá fogadta az országban. Alig volt közhasznu egyesület e hazában, mely nem dicsekedhetett volna az ő pártoló kegyeivel; sőt egy némelyik létrejöttét is neki köszönheti. Ilyen, például, az emberi nyomor enyhítését célzó nőegylet, mely az ő eszközlésére állott föl Budapesten, s pedig elébb, mint magában Bécsben. Ezen egyesület által a nemesszivü férfiu nem csak az egyenesen kitüzött cél, a nyomor enyhítését, kívánta elérni; egy más, szintoly nemes, mellékgondolat is forgott előtte az eszmében, s ez nem egyéb, mint jó irányt adni, hasznos, szent cél, tüzni ki a magasabb vagy csak gazdagabb, nagyrészbzen pusztá hiúságokkal bíbelődő hölgyvilág foglalkodásának, s ezáltal kétszeresen nemesbíteni a csáboknak kitett, gyöngé nőszíveket. E mellékcziel oly annyira fontos, hogy méltán kérdezhetni: melyik

a kettő közül fő-, melyik másod-czélja az egyesületnek? — Hasonló érdeme van a főherczegnek a kisdedóvó-intézetek körül is : Brunszvik Teréz grófnő indítványára ő állította föl Budán az első ilyféle óvodát, a gyermekeiket kellőleg nevelni vagy reá nem érő, vagy nem képes szegény szülők segélyére. Mert ő visszaélésnek tekintette azt, ha tisztviselők, vagy más jobbmóduak gyermekei foglalták el a helyet a valóságos szegények előtt, e tárgyban azt tartván elvül, hogy az álladalomnak vagy a közönségnek nem szabad, nem kell a természetes kötelességeket átvenni a szülöktől, míg azt maguk képesek teljesíteni.

Az egyesületek közül, melyek hazánk, nemzetünk jobblétének eszközzésére keletkeztek, a már említett magy. tud. társaságon kívül még a Kisfaludy-társaság, a magy. gazdasági egyesület, a természettudományi társulat s a kisdedóvó-intézeteket Magyarországon terjesztő egyesület dicsekedhetett azzal, hogy őt pártfogójának nevezheté. Egyébiránt ő egy közhasznu egyesülettől sem vonta meg pártolását. Az egyetlen védegyelet volt, melyet állásánál fogva nyiltan nem pártolhatott. Érdeme mindazáltal ez iránt is nagy vala, minthogy az egyesületet eltiltó kormányparancsot ki nem hirdettette. Az akadémiát, kisdedóvó és gazdasági egyesületet erkölcsi pártfogáson felül még tetemes alapítványokkal is segítette. A gazdasági egyesületnek korszerű alapszabályai részben az ő szellemétől nyerték irányukat; ő sürgette leginkább a példány-gazdaság, a képző

intézet s a fiókegyesületek létesítését; ő ajánlá a köztelek ügyét a fejedelem figyelmébe; az ő buzdítására és segélyével alkottatott az országos szőlőiskola; még végső életszakában is élénken foglalkozott az egyesület ügyeivel, és azt egyebek közt az uralkodott burgonyavész elhárításának, vagy gyógy módjának nyomozására ismételve fölszólította.

XLIII.

Mig azonban ő a gazdaszat ügyét az egyesület által ekként igyekezett előmozdítani, másrésről fényes példájával is utmutatója lett ő az okszerű gazdának, Alcsút és Kisjenő uralmaiban követésre méltó példányt állítván föl a gazdaszat terén. Kisjenő, midőn azt József a század elején adományul nyerte, nagyrészen posványos sivatag volt, kitéve a Körös folyam pusztító kiöntéseinek. Czelomtól messze térnék, ha részletesen akarnám leírni ama javításokat, melyek által a főherczeg e jószágát a vidék legszebbikévé változtatta. Csak egyet említek, azon 16 mérföldnyi nagyszerű malomcsatornát, melyet a nádor buzdítására a szomszéd birtokosok vele egyesült erővel készítették, s mely által nem csak birtokukat megmentették a pusztító vizártól, hanem a csatornán számos újabb szerkezetű malmot építtetvén, a vidéknek lisztszükségletét is kielégítik. Nagyszerűbb még Kisjenőnél, s miveltségére nézve

hazánkban az elsők egyike Alcsút, mely 1819-ben kir. adományozás által lett a főherczeg tulajdonává. E birtok azelőtt az egyházi alap javaihoz tartozván, Acsai uradalom nevet viselt. Midőn az a főherczeg kezére került, részint igen hanyag kezelés, részint a földek roszasága miatt a szó teljes értelmében pusztá homokbuczkákból állott; a tizenegyezer holdat meghaladó majorsági földekből alig mivelletett 600 hold, a többi egy megromlott, eltörpült tölgyerdőn kívül bitang sivatag volt. De még a szántóföldek is, melyeket a jobbágyság felében mívelt, annyira el voltak hanyagolva, hogy három-négy magnál többet soha sem aratott a rosz munka.

A főherczeg e sivatagból néhány év alatt paradicsomot alkotott. Az uradalom, kezei alatt egy viruló kertet, a szorgalmas, okszerű gazdasátnak gyönyörű példányává, s egyszersmind a fenséges férfiú türelmének, ernyedetlen kitartásának s fűvészi ismereteinek legszebb emlékévé varázsoltatott. Menél kopárabb, természetlenebb volt a földeg, annál szebbé lett diadala azon többször nyilvánított, s a physical és erkölcsi világban egyaránt alkalmazott elvének : „mindaddig kell ültetni, veteményezni, míg a megjavított föld a magot valahára elfogadja.“ És csakis e megtörhetlen türelemnek s alapos mezőgazdasági ismereteinek sikerült legyőzni a roppant nehézségeket, s olyanná változtatni a kopár pusztát, hogy tekintve a birtok terjedelmét, vele akár elrendezésére, akár izlésre, akár a pénzforrások józan felhasználására kevés gazdaság mérközhetik. Diada-

lát ünnepli itt az ész, munka, izlés, rend és tapintat. Posványt és homokot buján virító rétek s termékeny szántóföld váltották föl; a jószág külön tagjait országutainkat megpirítható utvonalok kötik össze, melyeket viruló fasorok szegélyeznek; az állattenyésztés külön ágai, a ló-, juh- és szarvasmarhagazdászat bőven megtérítik a rájuk fordított gondot és takarmányt. Kormányzói tapintat, tudomány, akarat, szorgalom e gazdaságnak nem csak pontos menetet, hanem értelmi kifejezést is kölcsönöztek, minden lépten elárulván a magas szellemet, mely e birtokot gyönyörű virágzás és folytonos előrehaladás szárnyaira emelte.

Azon építményekben, melyeket részint maga és családja számára, részint gazdasági célokra készítettett, szintugy mint a Pesten emelt középületeknél is, föelre volt a jövő szaporodásról gondoskodni. S ezen elv alkalmazása okozta, hogy mindig nagyobb szerűen építettett, mint épen a pillanat szükségé kívánta.

XLIV.

Ha súlyos kormánygondjai közt kifáradván, pihenést, szórakozást, élvét ohajtott, azt leginkább Alesúton kereste a főherczeg. Ez nyújtott neki legtöbb örömet : ez egyedül az ő teremtménye volt. Megható vala látni, midőn a fenséges ur a legegyszerűbb polgári öltözetben, ásóval, kapával, vagy

kertészkéssel kezében kertjét bevándorolta, az ujdun ültetendő fasorok vagy csoportozatok helyeit kijelölte, növényeit ápolgatta; midőn aklait vagy a munkásokat megtekintette : itt ösztönzött vagy atyailag feddett, amott dicsért vagy oktatott. Ilyenkor, ültetvényei közt jártában, gyakran lehetett látni ajkain ama jellemző szives mosolyt, melyet az általa ültetett fa vagy virág vidám tenyészet, marháinak gyarapodása, s általában teremtményeinek díszlete idézett azokra, s mely a boszúságát rejtő gúnyos mosolytól oly igen különbözött.

Gyakran lement falujába is, hol jobbagyai őt valóságos atyjokként tisztelték; mert alacsony körükbe szívesen leereszkedvén, velők állapotjuk felől beszélgetett; őket ösztönözte, tanácsával, vigasztalásával s hol kellett, segélyével gyámolította. Kitűnő gondja volt jószágain az iskolára. Hol tanoda már állott, azt tökéletesíté, hol hiányzott, megalapította. De ezzel meg nem elégedvén, a tanító szorgalmát, a tanulók haladását is figyelemmel kísérte. A próbatételeken, hacsak lehetett, mindig megjelent; sőt máskor is váratlanul meglepte a tanítót; s mind ebben, mind a tanulóknak jutalmakkal is serkentette, buzdította a szorgalmat.

Ezen ártatlan, test- és lélekerősítő mezei örömeken kívül a tudományokban keresett s talált mulatságot s éldeletet ama kevés órákban, melyeket bokros kormányfoglalkozásai közt meggazdálkodhattott. Meglettebb korában nem volt ugyan már ága az emberi tudásnak, melyben ő magát legalább

némileg nem volt volna képes tájékozni; a szaktudományok mellett azonban, melyek gyakorlatát hivatala s állása naponkint szükségessé tette, az ország és jogtudományok mellett, a történet-, régiség-, s természettudományok és az utleírások maradtak ötven éves statuséletének minden zivatarai közt is mindvégiglen legkedvesebb olvasmányai. Sőt mondhatni, hogy szelleme ezen két főirányának eredményeként tekinthető maga a nemzeti muzeum s az alsúti virány előteremtése is.

Olvasni ő, kivált kedvencz tanulmányaiban, s mindenek közt az utleírásokban rendkívül sebesen tudott. Egynémely 30—40 íves történeti vagy utazási munkát gyakran 3-4 óra alatt képes volt átolvasni, a nélkül, hogy olvasása felületes volt, s azt, mi a könyvben legjobb, legtanulságosabb s reánézve ujdonság vala, ki nem szedte volna. Nagy emlékezőtehetsége lévén, gyorsan átsiklott azon részleteken, melyek előtte már ismereteseek voltak; s gyakorlott, éles szeme ritka ügyességgel ki tudta szemelni a könyvből, mi benne jó vagy új volt. Az utleírások olvasása által, miben kárpótlást akart magának szerezni, a terhes hivatala mellett gyéren ízlelhető utazás élvezéért, oly bő ismereteket szerzett a világ állapotjáról, hogy ebben akármely gyakorlati utazóval is vetélkedhetett.

Nagy kedvelője volt ő a szép művészetnek is, kivált a festészet és szobrászatnak, s a nélkül, hogy a világ tudta volna, nem egy műnövendéket segített ő magánerszényéből, hogy kiképeztetési

pályáját bevégezhesse. A színészetnek azonban nem volt barátja; színházba, kivált élemedettebb éveiben, sohasem járt.

XLV.

A bevett társasági formákban, udvariasságban, leereszkedésben, sőt még a kedélyállapot nyilatkozataiban : vidámságban, s a körülmények úgy kívánván, az öntudatos komolyságban is, mindig az igazi közép mértéket tartotta meg a fenséges férfi, mi aztán külső viseletén, magatartásán, bókjain, járásán is előmlött. E mellett rangjának méltóságát, születésének magasságát, a nélkül, hogy az kevélységre vagy csak büszkeségre is fajult volna, soha, még mezei egyszerűségében s meghittei előtt sem vesztette el szeme elől, kivált fiatalabb életkorában. A császári háznak, melynek tagja volt, fenségét soha sem feledte el : testvérét, Ferencz császárt, beszéd közben soha másképp nem nevezte, mint : „Ő felsége a bátyám.“ Ezen kimért, de mégis fesztelen, s mintegy természetéből folyó látszó közepszer nyilatkozott minden cselekvéseiben.

Megtartá ő e közepszert még kegyosztásaiban, jutalmazásaiban is. Elvei közé tartozott : az illő mérték meghaladása által senki erejét meg nem bémítani; még kegyeltebbjeit sem halmozta el kedvezéseivel annyira, hogy azoknak igyekezetét, munkásságát meglankasztja. De, ha ennél fogva nem

lehetett várni körében hirtelen, gyors emelkedést : váratlan bukástól sem kelle félni közelében. Kegeit, bizalmát megnyerni, nem volt könnyü; de ki azt egyszer megnyerni szerencsés volt, annak elvesztésétül nem igen félhetett. Állandóság, szilárd-ság, még erre nézve is jellemsajátságai közé tartozott. Szeszélyes változékonyság oly kevésbé volt hibája, hogy ha már e tekintetben hibát kellene kijelölni, inkább azon állhatatosságot kellene annak mondani, melylyel azt, kit egyszer bizodalmára méltatott, még akkor sem szüint meg egykönnyen pártolni, ha kegeire magát talán méltatlanná tette.

XLVI.

Családi életében nem maradt ugyan ment némely fájdalmas sorscsapástól : két szeretett nő s három kedves gyermek kora halála hozott időnkint gyászt magas házába, bánatos szivébe. De ezekért bő kárpótlást nyujtott neki a végzet harmadik nejének, Mária Dorottyá, Lajos württembergi fejedelem leányának, erényteljes jámbor szivében, s életben maradt két fi- s két leánygyermekében, kiket saját magas erényei példájára sikerült fölnevelnie. Hajlamát a történet-, régiség- és természettudományokra fiaiba is igyekezett átönteni, őket egész muzeumtól környezve nevelvén. Gyermekai nevelését ő maga szokta igazgatni, s őket egyébkor is gyakran, de

kivált próbatételeken szigorúan megvizsgálta. Gyermekai bensőséggel ragaszkodtak hozzá; s egyrészt komoly, de fesztelen méltósággal párosult nyugalma, másról vidámsága és szivjósága korán megnyitotta neki azoknak szivét s igen jótékonyan hatott jellemök fejlődésére. A legszivesb részvét övéinek jóléte iránt, s az önfeledésig emelkedő önzetlenség két fővonása volt családi életében. Semmit sem tartott ő igen súlyosnak magára nézve, mi családját illette; semmit igen csekélynek vagy érdektelennek, mi övéinek állapotjára, gyermekeinek nevelésére befolyással lehetett. Este nyolcz órától kilenczig rendszeren családja körében mulatott; s midőn a városban tartózkodott, ezen óra volt egyetlen megnyugvása folytonos dolgai között. Az asztalnál rendszeren keveset, de fűszerrel s vidámsággal beszélt; midőn azonban a családtagok valamelyike beteg volt, némán, az aggodalom látható jeleivel arczain, ült az ebédnél. Egyébiránt gyermekeinek betegségében igen élénk gondoskodást fejtett ki irántok; minden órát, melyet halmozott foglalkodásai közt meggazdálkodhatott, a beteg ágyánál tölte, résztvéve, vigasztalva, vidítva, atyai szivéből eredt beszélgetései által. Midőn Sándor fiát, és Hermine leányát, István főherczeg ikertestvérét, vitte el a halál, több ideig nem jelent meg a közös asztalnál.

XLVII.

Különös hajlandósággal viseltetett József főherceg, a jász-kun nép iránt, melynek ő hivatala szerint grófja és főbirája volt. E nép 1845-diki majus 20-kán ülte szabadságváltásának százados ünnepét. A főherceg, ki szintén ez évben, bár néhány hónappal később, töltötte be a jász-kun nép főkormányzói tisztének félszázadát, bár az utolsó országgyűlés óta egészsége igen meggyöngült : az öt gyermeki kegyelettel tisztelő nép nagy ünnepén, fiának József főhercegnek kíséretében, mégis megjelent, s a népnek ezáltal határtalan örömet szerzett.

Nevezetessé, sőt országos érdeküvé tette ezen ünnepélyt még az is, hogy a főherceg az öt üdvözlő tisztikar beszédére a magyar nyelvet diplomatiai méltóságra emelő törvény megalkotása óta először szólott nyilvánosan magyarul, e szigorú ragaszkodása által a törvényhez tanuságot tevén a nemzeti-ség fényes diadaláról. Emelte az ünnep diszét az, hogy a főherceg a királyi kegy és megalégedés jeléül, egyszersmind pedig a hű hivataloskodás jutalmul öt érdemtéljes tisztviselőt arany érdempénzzel diszesített. Az emlékpénz, melyet a jász-kun nép ezen ünnepélyre veretett, egyik oldalán ő fensége arczképét ábrázolja e körirattal : „József cs. kir. örökös főherceg Magyarország nádorispánja, jászok és kunok grófja s birája.“ A túllapon pedig e körirat

áll : „A jász-kun hármass kerület váltsága százados ünnepeán félsszázados grófja s birája hálás tiszteletere 1845.“

Ezen ünnepeály a főherczegnek, miként maga is bizonyítá, mondhatlan örömeire szolgált. A nép szives szeretete s annak s az egész ünnepeálynek egyszerűsége s népies kedélyessége igen érzékenyen hatott a főherczeg egyszerű, nemes kedélyére.

XLVIII.

József főherczeg kir. helytartói tisztének ugyanazon 1845-ki sept. 22-én telt meg félsszázada. Ő felsége V. Ferdinánd király e napot megelőzve, még jul. 20-kán sz. István rendének gyémántékü nagy keresztjével ajándékozta meg trónjának e legelső, legerősebb oszlopát. Sept. 22-kén a kir. helytartótanács ünnepelte meg bölcs elnökének félsszázados vezérletét. Utóbb Pestmegye is hasonló ünnepet ült félsszázados főispánjának tiszteletere.

De a fenséges férriu nem egyedül a helytartótanácsé és Pest vármegyéé volt; az 1796-ki nov. 12-ke, midön a nemzet osztatlan bizodalma őt a királyi helybenhagyás hozzájárultával a nádorispáni székbe emelte, az egész hazáévá tette a főherczegget. Azóta egy hosszú viszontagságteljes félsszázad forgott le az idő kerekén, melynek csaknem minden éve új és új korszakot, borúsat váltva reménydússal

hozott Európa egére; mely alatt — miként e vázlatból is eléggé kitűnik — e nagy férfiú vezérlete s áldásdús hatása következtében édes hazánkban is fontosabb események tüntek föl, mint hajdan több század hosszu során. És a nemzet most e félszázad után nagyszerűleg, nemzetileg kívánta megülni dicső nádorának félszázados tisztviselése ünnepét, s őszinte hála és tisztelet nyilvánítása által jutalmazni őt, ki az országot félszázadon át ernyedetlen buzgalommal, nagy szellemi tehetségeinek s kitartó akaratának minden erejével igyekezett a közműveltség, jólét és boldogság magasabb fokára emelni.

XLIX.

De a nemzet forró ohajtása nem teljesedhetett. A közöröm napja közaggodalom és bánat napjává lett. A főherczeg, ki pár hónap óta mind sűrűbben gyöngélkedett, october elején veszélyes betegségbe esett, mely életét már az első napokban is komolyan fenyegette. Pár hét a legszorongatóbb aggály közt folyt le. Az orvosi jelentések octob. 20-ig majdnem minden reményt elöltek a közönségben, mely azokat naponkint remény és félelem közt várta. E naptól kezdve azonban jobbulás állt be, mely oct. 25-kén oly megnyugtató lön, hogy e napon túl az orvosi jelentések is megszűntek, és Károly s István főherczegek is, kik a szeretett testvér és atya ölelésére

siettek, megnyugtatta s tökéletes fölépülést remélve, távoztak Budáról. Testvérével, Károly főherczeggel József nádor, ez alkalommal, mint mondják, jövődöbeli utóda iránt is tartott tanácskozást; és ennek lett volna aztán eredménye, hogy a főherczeg nádor elhunytá után fia, a különben más tisztségre szánt István főherczeg neveztetett ki kir. helytartóvá.

November 12-dike József nádori méltóságának félszázados napja feltűnt. A nagyszerű ünnepély azonban, melylyel a nemzet nagy nádora iránt háláját kitünőleg vágyott tanusítani, a főherczeg tökéletes felgyógyultáig elhalasztatott, s az ország hatóságai csak föliiratokban voltak kénytelenek kinyilatkoztatni szívök érzelmeit.

A remények azonban, melyeket a nemzet szeretett nádorának felüdülése iránt annyi sovár kívánattal, oly szives részvéttel ápolta, nem sokáig tartottak. Az altesti bajok, melyek nov. és december hónapok alatt bár igen lassan, de övéinek s a nemzetnek mégis kifejezhetlen öröme, javulni látszottak, 1847-ki január 7-kén rövid előzmények után a legveszélyesb kórjelekkel tértek vissza, most már annál fenyegetőbben, minthogy erejét a huzamos szenvedés meggyengítette. A fenséges beteg életerejé ezóta napról napra fogyott, minek következtében január 11-kén saját kívánata szerint a végső szentségekkel is elláttatott. Nemsokára ezután megérkezett szeretett fia, a várvavárt István főherczeg; s a hír, melyet hozott, miszerint a házasság József idős leánya, Erzsébet főherczeghölgy s Ferdinánd főher-

*

czeg közt végkép s egész bizonyossággal meg van határozva, örömfényt derített a szenvedő arczára. „Én őt (Ferdinándot) — ugymond — oly férfinak tartom, ki leányomat boldogítandja.“ Istvánnal ezután mind családja, mind az ország állapota s a maga jövőbeli helyzete felől sokáig beszélgetett, s mennyire gyöngesége engedte, részletes utasításokat adott neki. Midőn pedig életerejét mindinkább tűnni érezé, miszerint már a szólás is nagy eröködésébe került, e szavakkal fejezte be atyai intéseit s tanácsait : „Tudom, hogy meghalok; még egy némit kívánnék az országban és családomban; de mit az én kezem már nem tehet, azt tedd meg te, István! Aggódnám gyermekeim kiskoruságán is; — de, István, te atyjok léssz!“

A január 12-kén esti öt órakor kibocsátott orvosi jelentés nem váratlanul ugyan, de mégis a legnagyobb fájdalommal lepte meg a fővárosi közönséget, hírülván, miszerint „a vésteljes kórjelek halmaza nem engedi, hogy a következő éjszakára nézve bármi vigasztaló jelentés tétethessék.“ És az éj, az utolsó, bekövetkezett. A fenséges betegnek, ki lelki erejének ruganyosságát mindeddig épségben megtartá; agya mind elfogultabb lön; szava már nehezen vala érthető. Midőn azonban fenséges neje a gyógyszeres kisdéd kalánban nyujtá neki, ő azt szelíd mosolylyal megköszömvén, mondá : „nyujtsd a csészét, még lehet a szokott módon is.“

A nagy férfiú még egyszer rendre megáldá viruló gyermekeit, s a földerült nap reggelén,

9 órakor örök nyugalomra szenderült. Tetemei január 18-dikán tétettek le a budavári főhercegi sírboltba.

I.

A nemzet, melynek nem juthatott azon szerencse, hogy nagy nádora iránti őszinte hálóját tisztviselése félszázados ünnepén bebizonyítsa, a dicső férfi nevét s az általa e hazára félszázadon át árasztott áldások emlékezetét elhunytá után többféleképp igyekezett megörökíteni. Egy részvényes társaság a végre alakult, hogy neki ércszobor-emléket emeljen; egy másik a nemzeti muzeumban, melyet ő annyi szeretettel pártolt, egy „József nádor“ címet viselő külön nemzeti képgyűjteményt kezdett szerezni. A nemzeti törvényalkotó testület, miután egy, magas érdemeit kifejező törvénycikket alkotott, még más módon is, minek elvéül kimondatott, hogy a szobornál állandóbb, s élete, hatása jótékonyására világosabban emlékeztető közintézet legyen, kívánta emlékét megörökíteni, azon kívánat által indittatván, hogy mi-ként ezen, a nemzet szárnyai alatt virágzandó intézet az általa félszázadig ápolt közjólét előhaladásának egy tényezője leszen : ugy az ő neve is nagy, dicső, áldott maradjon az unokák emlékezetében végetlen időkre.

PÁLYA-KÉPEK

FŐHERCZEG

JÓZSEF NÁDOR

ÉLETÉBŐL.

IRTA

GARAY JÁNOS.

VEZÉRHANG.

Megoldd sarúdat illő tisztelettel,
Ki e csarnokhoz járulsz, idegen!
Szent, melyre léptünk mind a ketten, e hely;
E lomb alatt egy férfiú pihen,
Ki éke volt királya trónusának,
Szerelme volt a nemzet- és hazának.

A kép nem oly kép, melyet egy vonással
Festhetne a legjobb, leghübb ecset;
Lesznek, kik azt megírják fényirással,
Tetteivel írván a történetet;
Mások szobort emelnek nagy nevének;
Másutt megőrzi emlékét az ének.

Én a dicső tölgy lombátrába mentem,
Alatta lelkem kéjjel töltözék;
A zöld galyakból ágakat szeldeltem,
S szerény kezekkel koszorút köték;
S midőn e zöld füzért a képre füzöm :
Reá a polgár s honfi gyászát tűzöm.

S ha, mint szívemben élt a szent hevület,
Erőm nem érte föl kívánatom;
Ha gyenge, vagy halvány a színvegyület,
Melylyel a nagy képet kiállítom :
A képre nézz! van, melyet egy virágra,
Van, mit le nem festhetsz egy láthatárra.

A tölgy magasb volt, s mi közelb a töben,
Mint azt egészen áttekinthetők;
Minél tovább állsz tőlük tér- s időben,
Annál dicsőbbek mindig a dicsők, —
S ha mi hiány van pálya-képeinkben,
Megírja egykor Klío fényesebben.

I.

A KÜLDETÉS.

(1795.)

Vérfelleg ül az égen, vészjósló és sötét,
A sors nehéz csapásra emelte föl kezét;
A kép rémesen-ékes : az új magyar király
Életre és halálra sorsával harczban áll.

A franczia kakasnak szárny-csattogásira
Rengésbe jött a fél föld, a vésznek zápora
Népet sodor magával, országok hullanak,
Az Alpesek s Karpátok töben meginganak.

De még ez a viharnak, csak vészhozó szele,
Mely a magyar királynak fejére fölkele ;
A francziák, országain végig vérengzenek ;
Honn cselszövény és ármány trónját rendíti meg.

*

S hogy a nehéz idő még súlyosb, nehéz legyen :
A zürnek közepette, váratlan, hirtelen
Elveszti testvérét is, egyetlen támaszát,
A nagy magyar hazában az *ország nádorát*.

És föltekint az égre, a földön szertenéz,
Hol van, megosztani terhét, hatalmas és hü kéz ?
Hol, mely hozzá s honához, mint kell, egyképen hív,
A jó és bal napokban megálló sziklaszív ?

S királyi pillantása egy ifiún megáll;
A karra és a szívre *Józsefben* rátalál,
S megírja önkezével királyi levelét ;
Mint jócsillag függ rajta a függő nagy pecsét . . . .

Közben az ifju herczeg virági közt időz
A nagy királyi kertben, hol nyár, tavasz s az ősz
Egy szebb virágvilágot idéz körötte fel,
Hol ifju kedvtelésben nemesb gyönyörre lel.

Hol a dicső természet anyányi kebelén,
Szívében megnemesbül a nemes érzemény;
Üdv neki! mert vonzalma oly körbe vonta őt,
Hol csak nagyot találni, csak szépet és dicsőt!

Itt éri őt a bátya királyi levele;
Olvassa s elszorúl rá, s föllángol kebele.
„Megholt öcsénk helyébe — így szól az iromány —
Királyi helytartónkká légy a magyar hazán!“

Mint a hajós, ki eddig kis völgye csend-taván
Virághimes partok közt lejtett el csolnakán,
Egyszerre a honalmas partok magányibúl
A nagy világtengerre kiér váratlanúl, —

Ott végigláthatatlan, mérhetlen térre lel,
Egy új világ, egy új ég gördül előtte fel:
Úgy áll az ifju herczeg az új világ előtt,
Hová királya, sorsa tettekre híja őt.

Tündérvilágban úszik előtte láthatár,
Egén a hír füzére, az érdem, s diccsugár;
De látja a vihart is sötét felhők megett,
Mely majd el-elborítja a tündöklő eget.

De karjaiban érzi a fejedelmi vért,
Lelkében láng lobog fel a magasért, nagyért,
S midőn végiglen méri a vésznek szárnyait,
Hő küzdelemre érzi feszülni izmait.

Igen! — kiált — e pálya, ez a világ enyém!
Csilláma nem kápráztat, *vészét* nem félem én!
Nagy és nehéz az ösvény, de meglábolható :
Egy *nemzetnek szerelme* lesz rajt' aratható!

Szolt s búcsut int szerelmes ifjúi álminak,
A nagy királyi kertben bájos viráginak ;
Az új hazába vágyik, körötte más az ég,
Az ifjuban a *férfi* tetszomjas lángja ég.

Igy ér Bécsből Budáig ; szép útja diadal,
A merre jö, öröm lejt előtte, zeng a dal ;
Előfogatja, a hir, szellőként röpteti,
Sándor méltó testvérét harsogva hirdeti.

Budán fehérlő sátrak állják az utat el,
Egy ékes hattyutábor, mely tóparton legel ;
A sátraknak alatta nemes, magyar sereg
Gyült a királyhelytartót szívből köszöntni meg.

Ott a királyi ifju, mint sasfiú kiszáll,
Az üdvözlő karéjnak nemes körébe áll.
Igy lép az ifju hajnal, ha éjét elüzé,
Egy ősi rengetegnek ős tölgyei közé!

S mint a kelő hajnalnak rózsás sugárira
Arany szegélyben fénylik a vén fák sudara :
Úgy a királyi hercege, mint köztök szerte néz,
A magyarok arczára örömsugárt idéz.

S fenn élteti háromszor az összes összeség,
Megzendül éljenektől és rámosolyg az ég, —
Az ifju kebelében egy láng az érzélem .
E nép között kész élni, meghalni kész leszen.

S elmondja szent-szilárdan nemes tökéletét :
E hon közös javának szentelni életét.
Nyilt ég alatt fogadta, azért hallá az ég ;
Az eskü ötven éven át hűn teljesedék.

II.

NÁDORVÁLASZTÁS.

(1796.)

Pozsonynak városában sürr, forr a sokaság,
Vélnéd, együve gyülni készül a félvilág;
Van kardok csattogása, sarkantyú-pengetés,
Gyémántban és skárlátban pazar vetélkedés.

Országgyűlésre jött fel a honvédő magyar;
Nyugat felől honára megtorladt a vihar,
Mely vészterhes méhéből kiküldte már szelét,
Hogy egy világba vesse lángzó szövétnekét.

És mintha mind fejenként sziklák volnának ök,
A hon körül bástyául fölállnak a dicsők;
És mintha száz ajaknak egy hangja volna csak,
Szent egyetérézésben egy ígét zúganak :

„Sem a hazából adni egy talpalatnyi tért,
Mit a dicső elődök szerettek vérökért ;
Sem a királyt nem hagyni, míg a magyar hűség
Fenlángoló oltárán a végláng el nem ég.

S ha volna még, ki kétli, hogy kö ez akarat,
Az nézze meg szemökben e hősi lángokat,
Az mérje meg karával e sok vitézi kart,
Melynek kemény markában egy-egy villám a kard.

Az tudja meg, ha még nem tudá, hogy a magyar
Gazdag ruházatával gazdag szivet takar,
S nemes gyémántkövei közt gyémánt a sziklaszív,
Király- és honához jó s rossz napokban hív. —

És a király jól tudja, hogy eme gazdag ér,
A szív aranybányája aranyból többet ér ;
S trónjának védletére, aggván a vész felett,
Pozsonyba összegyűjti a hős, hű nemzetet.

De ím a koronának, mely védendő leve,
Előre is hiányzik s még nincs egy főköve,
Hiányzik trón s hazának sarkalló támasza,
Sándor halála óta nincs ország nádora!

És míg a koronából kitörve áll e kincs,
Mig trónnak és hazának e főalapja nincs :
Az a király fejről csak fél fénynyel ragyog,
Ez mindkettő inogni vagy összerogni fog.

S nádort kíván honának a nemzetösszeség.
Fejet kíván magának az egyértelműség,
Ki által trón és ország kapocsba forrjanak,
Az oszlopok a kúpba együvé fússanak.

S „válaszszunk!“ zúg a többség! de kit választni meg?
Hol *egy* van, ott *kettő* közt választni nem lehet!
S pillantatig se késnek . . . *József* főherczeg az,
Kiben központosúlnak, a fejedelmi sas. —

A csendes égi bolton sok szép csillag ragyog,
A szív meleg vágyakkal feljök feldobog ;
A szem gyönyörgve kémli, melyik ragyog neki . . .
S ezer közül se tudna kettőt jelelni ki!

De a napot azonnal meglátja mindenik,
Nem kell soká keresni, ha egyszer feltűnik ;
Világít és melenget, — két oly tulajdonság,
Melyért hű hódolattal uralja a világ.

És egyben a gyűlésből, lángolva, lelkesen,
Mint olyanokhoz illő, kik voltak tüzhelyen,
Király elébe fényes követsereg siet :
Az ország nádorául kikérni Józsefet !

Elöl a tisztas éresek, az ősz Batthyány jár,
Válláról földig úszik a bibornok-talár ;
Utána díszruhában választott férfiak,
Az egyház kebeléből s fényes világiak.

„Egy ország óhajtását hozzuk, uram király !
— Kiált a szónokéresek s hajolt fővel megáll —
Egy láng az országgyűlés ott a teremben túl ;
Főherczeg *Józsefünket* kívánja nádorúl.

Tedd, mintha már *megvolna* a nádorjelölés ;
Mi *történtnek* tekintjük, s így szent az egyezés !
Páratlan áll a herczeg köztünk erényivel ;
Verseny nélkül kívánjuk hát őt választni el !“

És a király szemébe örömkönyű tolúl,
Testvéri kebeléből a szív majd kiszorúl . . .
Szívének óhajtása a nemzetével egy ;
Ha kell egy szebb jövőre több bizodalmi jegy ?

*

„Igen, legyen!“ török föl kebléből válasza ;
De a követseregnek két gyöngy e két szava!
S az érsek meg nem állja : „Parancsolj most velünk!
Uram, király! most érted a tűzbe is megyünk!“

A fejdelem termébe tér; a követsereg
Az áradó gyűlésnek a választ viszi meg;
S van kardok csattogása, sarkantyupengetés,
Órákig nem szűnik meg a nádoréltetés!

Háromszor összekásként magasra emelik;
Ő nemzet és királynak hűséget esküszik;
A vár faláról ágyúk mennydörgik tétova:
Hogy meg legyen választva az ország nádora!

III.

AZ ORSZÁG KAPITÁNYA.

„Föl, hazádnak hősi védletére,
Föl, királyod ótalmára föl!
A dicsőség régi pályatére
Im előtted újra tündököl!
Föl, magyar nép, föl a nagy csatára,
Hír s dicsőség leszen harcrod ára!“

Igy kiált a magyarok királya,
S kél a hü nép, kél a hős magyar;
Fölkelése ellenség halála,
Hadszedése rettentő vihar.
Ily leventék álltak hajdanában
A vitézlő Mátyás táborában.

Ott idöznek ékes összeségben
A kies *Szombathely* sikjain ;
Mint a csillagtábor fénylik égen,
Ég a harcztüz hősök arczain ;
Köztük ott áll a nemzet bálványa :
Magyarország ifju kapitánya.

Karcsu testét kék dolmány szorítja,
Leng hasonló mente vállain ;
Mind a kettőt bő ezüst borítja,
Ez a szín van szintén szárain ;
Kalpagáról kócsag tolla csillog,
Mint a villám, kardja harcra villog . . .

Im azonban a harc vezetői '
Künn a békét rögtön megkötik,
S a király és hon nemes védői
A borostyánt nem szeldelhetik ;
Hír s dicsőség nélkül múl a pálya,
Úgy akarván a sorsok királya.

De mikép a nyári nap hevében
A derüs regg délig elborúl :
Úgy a frigynek, háborus időben,
Lánca vajmi könnyen szertehull !
S kurta béke csendes hajnalára
Újra harc és vész kel a hazára.

S újra ismét a király nevére
Hadba száll a hű, a hős magyar;
Újra ismét *József* a vezére,
Újra tüzláng minden honfíkar.
S négyszer annyit lát *Sopron* vidéke,
Mint a mennyi Szombathelytt kilépe.

És ha számra volt erős e tábor,
Szívre, tűzre még hatalmasabb;
Mint orozlán, harcza menni bátor,
Külsejére fényes, mint a nap;
Büszke rá, s föllángol hősi vére,
Hogy meg újra *József* a vezére . . .

Im de újra a hon áldozatja
Hír s dicsőség nélkül ellobog :
A babért nem a magyar aratja,
Szíve érte bármi hön dobog ;
Mielőtt csatára szállhatának,
Új békéje áll be Ausztriának!

S mit használ a fényes hadgyakorlás,
Melylyel elbocsáttatik a had ?
Ennyi tűznek e hideg tűzoltás ?
Ilyen végért ennyi áldozat ?
A gyakorlat fényesen mutatja,
Mire volt e hősi had hivatva ! —

Egy vagyon csak, a ki a magyarnak
Tudja lelkét, tudja erejét :
József ő, vezére e hadaknak,
Mert közöttük tölté életét ;
József ő, a nemzetnek bálványa,
Magyarország ifju kapitánya.

És azért, midőn a fergegnek
Harmadízben is dördül szava,
És a Rajnától Bécsig remegnek
A királynak népe, trónusa :
E seregbe helyzi végbizalmát,
Tőle várván harcza diadalmát.

S harmadízben a zászlók lobognak,
A magyar nemesség lóra kel ;
Paripái indulót dobognak,
Harcz tüzétől ég ezer kebel :
Bécsig ért a francziák császára ,
Egy lépés s átlép magyar határra! . . .

Im de mintha régi sok dicséért,
A hadaknak véres angyala
Megirígyelendé a magyar vért,
A sorompra újra zárt tola ;
Auszterlicznak véres alkonyára
Újra béke lesz a vérnek ára !

S harmadízben oszlik szét a tábor
Tűzhelyéhez vissza dicstelen ;
S odahagyja a mezőt a nádor,
Mely babért számára nem terem ;
Oldaláról a kardot lefűzi,
S föl a béke oltárára tüzi.

„Függjön — így szól — e vezéracél itt !
Melylyel hont s királyt védő valék ;
S melyre hogy harc s győzelem babérit
Nem fűzhettem, ellenzé az ég ;
De azért emléke szent előttem,
Mert hazám- s királyomért emeltem !

Kard helyett a kormánypálcza légyen :
S lesz ezentúl tettim eszköze ;
Vérbabér helyett polgárhüségem
Tölgyfűzére vágyim czélköve ;
És ha élek a küzdök sorában :
Lesz helyem még *a hír templomában !*“

Szólt nyugodtan és határozatja
Mint a szikla, oly szilárd kemény ;
És azóta minden gondolatja
A hazáé, minden érzemény ;
És a mit tesz, minden téteménye
A magyar hazának üdve, fénye.

IV.

A KÖZBENJÁRÓ.

(1811.)

Nehéz napok borognak a Karpátok fölött,
A nemzet és királya egymásba ütközött;
Mint két magas part néha egymástól elszakad,
Közéjük meghasonlás, egy mély üreg hasad.

Az elvek nagy tusája, melyért a csata áll,
De érdek s elv egymással káros párbajra száll,
S mélyebb lesz, egyre mélyebb a tátongó üreg,
Szétválnak, egyre szétebb az ellenérdekek.

A baj nem új; sok év mult a véres harc után,
Mindenfelé áldás nyílt a béke szent nyomán;
A vérrel áztatott föld szebb virulásra lelt,
Népeknek és hazáknak szebb kor koránya kelt.

Csak a magyar hazának fölötte nem akar
Megszünni évről évre a felleg, a vihar;
A hosszú háborúnak nehéz csapásiból
Még a közös hazáknak mindegyre vére foly.

És újra egybegyülnek kebledben, ős Pozsony !
A nemzet és királya, segíteni a bajon ;
Közöttük a közszükség, mint óriási fal,
Elválasztó határt von kemény szikláival.

S mélyebb lesz, egyre mélyebb a tátongó üreg,
Szétválnak, egyre szétebb az ellenérdekek ;
Vagy zátonyon feneklik, vagy elvesz a hajó —
Mert kétfelé elágzott körötte a folyó !

Ki fogja áthidazni e mély üreg ködét ?
Ki *egy* mederbe vonni e *két* folyó vizét ?
Ha van, ki végrehajtja az óriás-művet,
Csak egy van a hazában, — s ez a *nádor lehet!*

Őt a királyi székhez testvéri kötelék,
Nemzethez és hazához csatolja szent hűség ;
S hogy helyreüsse köztük a bízalom frigyét,
Kettészakitja — s túsúl odadja önszívét.

*

Igy lép föl a viharban két felhő közepett
A nap arany golyója: *nem gyűjtni* felleget,
De *oszlató* sugára malasztos fényivel
A torladó vész árját fényben deríteni fel!

Itt scylla, ott charybdis tátongának felé,
Hont és királyt két ellenár sodrában lelé;
Két ellenár sodrában bukdácsol a naszád,
Két ellenszél tusája szaggatván árboczát.

Hegyekké tornyosúlnak előtte a habok,
Más perczben óriási mélységbe tántorog . . .
Kicsinyszivük! mit félték? a vész csak próbakö!
József nádor kezében a kormányvezető!

Egyik kezét kinyújtja a *trónt* segíteni fel,
Mert szeretet s hűséggel felé ver a kebel;
De tartja másikat is *az alkotmány* fölött,
Mert a magyar hazának védelmet esküdött.

S midőn a küzdelemből végtére partot ér,
Csak egy kicsinyke lombot sem vesztett a *fűzér*,
Mely a *király* hívének repkényes homlokát
Zöldellő tölgylevéllel ölelve fonta át;

Csak egy parányi szikra sem oltatott ki még
A *nemzet* kebeléből, mely érte lánggal ég ;
A küzdelem cseppjében, mely homlokán csorog,
Az érdem diccsugára, mint glória ragyog.

V.

A L C S Ú T H.

Mi bájvirány borítja itt
E nem rég puszta tért,
Hol a mező sárgán aszott,
A gabna félig ért?
Hol mint az árva, mostohán,
Mosdatlan, éktelen
Terült az istenadta föld
El völgyön, el hegyen?

Most e sivány homok fölött
Im egy kis Éden áll ;
A szem, hová csak eltekint,
Mindütt gyönyört talál :
Arany kalászszal dús a föld,
Zölden mosolyg a rét ;
Gazdag juhok, hizott gulyák
Járván virág-terét.

Igaz valóság tükre-e,
Melyből e kép ragyog?
Vagy játszi délibáb csak e
Tündérkáprázatok?
A délibáb itt nem honos,
Keresd azt a Tiszán;
Mit a szem itt lát, mind való:
Alesáth e hájmagány!

Ki az, ki ott kertészkedik?
Ás, ültet, irt, tenyész?
A nép csudál, suttogva szól:
Ki látta ily kertészt?
Fenkölt nemes vonásain
Oly úri szín ragyog,
S mégis kegy és szelid szivély,
Mi ajkin mosolyog.

Ki volna más, mint a vidék
Jó és szelíd ura?
Nem mondaná, ki látja így,
Hogy ország nádora; —
Nem mondaná, hogy a ki itt
Virágít öntözi:
Magas lakából egy haza
Kormányügyét viszi.

Mint ifjut Bécsben egykoron
Virági közt lelé
Őt a király parancsa, mely
Kormányra lépteté;
Az ifju kedvtelésihez
A férfi visszaszáll :
A szent természet kebelén
Új élvezet talál.

„A vész kitombolá magát,
Hüvelybe szállt a kard;
A béke szent pálmája — szól —
Árnyazza a magyart ;
Klio kezében tétlenül
A jegyzőtábla áll, —
De tettmezőt azért a bölcs
Békében is talál!

Ekéje mellől hitta meg
Numát a római ;
Ellenkező példát adok!“
Igy szólnak ajkai —
S ellenkező példát mutat
Magyarhon nádora ;
Leszáll kormánya székiből
S ekét vezet kara.

S minden hasításnak nyomán,
Melyet ekéje vág :
Egy-egy nemesb gyümölcs fakad,
Egy *példa* a virág, —
Mely szépnek, jónak hazaszét
Elhinti magvait,
Nemesb versenyre híva föl
A haza fiait.

S minden javítás, mit teszen,
Áldáshozó malaszt,
Mely itt a földnek hantiból
Új életet fakaszt;
Ott a szelíd s jótékony úr
Jobbágyin ömlik el,
Kiket példája ösztönöz,
Jósága fölemel.

S ott áll *a föld* — nem régiben
Még puszta, éktelen,
Mint egy kies tündéri kert,
Áldása fényiben ;
Ott áll *a nép*, még év előtt
Oly parlag, mint a föld,
Mindennap új eszmét tanul,
Vagy új erkölcsöt ölt.

S közöttök a jótékony úr
Mint éltető sugár,
A hangyamunkás nép között
Áldást terjesztve jár.
S szebben virúl a rózsza fel,
A rét kétszerte szép;
A földdel együtt s egyaránt
Diszlésben áll a nép!

VI.

A HAZA S ALKOTMÁNY ŐRE.

(1825.)

Elhangzott a csatáknak rettentő vihara,
Féket vetett a vészre istenek szent kara ;
A Karpátok hosszában véres babér helyett
A béke zöld pálmája ver gazdag gyökeret.

Minő időköz fekszik mult és jelen között !
Tizennégy hosszú év áll a nagy fátyol mögött ;
Ki az, ki följegyezte a törtétek sorát ?
Egy századnak tölthetnék be bőségszaruját !

Az ellen fegyverétől csonkított biralom
Áll régi terjedékben, mint állott egykoron ;
A magyar koronának ős tartományait
A régi kapcsok tartják, de nem a régi hit !

Konkolyt vetett király s hon közé a régi vész —
A konkoly fattyusarja ujonta széttenyész ;
Tizennégy hosszú évnék sarjadt burjánja fel,
Mely a hon alkotmányát árként borítja el.

S Pozsonyba gyűlnek újra a nemzet és király —
Mint rég, közöttük újra hidúl a nádor áll ;
Meggötni hon s király közt a bizalom frigyét,
Az újjászületésnek szent és nagy ünnepét.

És a szent frigykötésből egy új lét reggele,
A nemzet életének egy új korszak kele ;
S mindkettő őt üdvözli, az ország nádorát,
Mint a kivitt egyesség békítő angyalát.

A hold ezüst sugára tündéres éjen át
Ábrándfényben mutatja az égnek sátorát ;
Büvös varázshetükkel kihímzi köpenyét,
De fénye — fény ; ki érzé e fénynek melegét?

Nem így a nap! magasban fenjár ő egymaga ;
Nincsen kíséretében egyetlen csillaga,
Az égnek kék ivére nem rajzol képeket —
De, merre mégyen, áldást s malasztot hinteget.

Hatalma felleget oszt, és felleget derít,
Sugára, mint a szívé, világokat hevít,
Szent fénye a virágnak színt és zománczot ad,
Gyümölcsözövé tévén a föld ezer magát.

Ekkép magas pályáján az ország nádora,
Hová hat, felleget oszt malasztos két kara;
Hová szívének lángja szent melegével ér,
Körötte felvirágzik a cselekvési tér.

A nemzet és a kormány a földnek két fele;
Ő mind a két földrésznek egyenlően kele, —
Mert egyaránt keblében mindegyikéhez hív,
Remény és szeretetben, a rényedzette szív.

S a haladás kérdési meg- s felszólamlanak,
A régi tétlenség helytt tettért kiáltanak;
A tudomány s műveltség eszméje, mint madár,
Karpáttól Ádriáig szárnyát csattogva jár.

Mert a hol érczökélllet és hő szív egyesül,
Hol a király és nemzet egymással frígyesül:
Ott jéghegyek lapúlnak, termővé lesz a kő;
S a tett dicső mezőjén siker virága nő.

S az ősi alkotmánynak oltára Rákoson
Áll sérthetlenségben, mint hajdan, egykoron ;
Fölötte sustorogva, lángolva két tűz ég :
A szent szabadság lángja s a szent nemzetiség !

Körötte lelkesedve a haza fiai,
A lángoló oltárnak hűséges papjai —
Az ország nádorával karéjban állanak,
S a haza nemtőjének zsolosmát mondanak.

VII.

A Z Á R V I Z.

(1838.)

Ős Budának vára ellenében,
A Dunának téres partjain,
Áll a város, régi köntösében,
Új virulás dajkakarjain.

Rajta még a sokszoros romoknak,
Melybe omlott, százados pora ;
Rajta már szemedbe mosolyognak
A kelő regg hajnalbíhora.

Munkakész nép méhi szorgalommal
Úz ipart itt és kereskedést ;
Harczba száll a pangó nyugalommal,
Köre köt hord, jobbítésre rést.

S minden új nap kunyhók temetője,
Minden új nap egy diszlakra néz ;
S mindannyiszor minden új tetőre
Tetszést int egy fejedelmi kéz.

József ő, a nádor ős Budában,
E teremtő élet szelleme ;
Hosszu éven át a nagy munkában
A kies Pest lelke, őrszeme.

Mint szerény nőt, egyszerűn, kietlen
Látta őt várából hajdanán,
Egyszerű ruhája volt himetlen,
Fürte símán folyt le hónyakán.

A Dunának szöke ragyogása
Csak azért volt s arra tüköre :
Hogy naponként epekedve lássa,
Mennyivel szebb Buda nénike.

Most azonban, mint a büszke páva,
Áll a zúgó víztükör fölött ;
Szép nyakára, ragyogó hajába
Fejedelmi gyémántsort fűzött.

Palotái minden ablakával
Kihívólag néz Budára át;
Kellemével, gazdag birtokával
El-betöltvén az egész hazát.

S büszkeséggel néz reá hazája,
És *szívének* vallja a dicsőt —
Vajh, mi nagyság várand még reája,
Hogyha így ragadja sorsa öt? . . .

Im, de terhes vész kavarg felette,
Mely irígyen látja fényleni;
Már a sárkány a tojást letette,
Melyből a vést maga költse ki.

A Dunának fenekére tette,
S forr, dagad, zúg tőle a nagy ár;
A jeges pánczél reped felette,
Csordulásig áll a telt pohár.

S egy sötét éj szörnyü éjszakáján,
Mint fenékül fordul a Duna,
S végig nyargal zúgó paripáján
Pest utczáin a rom angyala!

S felsívít a tornyok örharangja,
Vész jajong szét kongatásiból . . . ,
Ah, mi rémre kelti tompa hangja
A viruló hölgyet álmiból! . . .

Mint oroslán óriáskigyóval,
A nagy árral Pest tusában áll;
Minden ütközés egy roskadó fal,
Minden egyes seb egy házhalál.

S bármi hősen ví a hős oroslán,
A kigyónak győzni fog csele :
Hosszu testét lánczczá százszorozván,
Átszorítja ellenét vele.

S el-kihallik a rémöleléstől
Ropogása fájó csontinak ;
Összeroskad kínos szenvedéstől,
Sziklatagjai szertehullanak.

S a vivódás rémes-ékes harczát
Egy magas úr nézi szörnyükép ;
Róla el szemét nem fordíthatja,
Bár iszonynyal tölti el a kép.

József nádor áll, mint megkövülve,
Budavára egyik ablakán;
Órahosszig áll, kínban merülve, . . .
S nem segíthet kedves városán!

És szeméből a könnyű kicsordúl.
„Itt segély nincs!“ szól fájdalmasan, —
És fiához, mintha kérne, fordul :
„De részvétben vigasz üdve van!“

És fiát, legfőbb kincsét szívének
Önszivétől elszakasztani kész,
Hogy sebére a kétségbesésnek
Nyújtson írt, vigaszt a drága kéz.

S ím alig lép Istvánnal a csolnak
A dühöngő árra : béke van!
A zajongás torladási mulnak,
Szelidülni kezd a bösz folyam!

A vihart derünek fénye váltja,
Új remény hasítja a borút;
És a város hálaadva áldja
A dicső apát s dicső fiút!

VIII.

A NEMZETI NYELV DIADALA.

(1844.)

Van egy ország nagy hegyek tövében,
Mint az őskor tündér Édenét,
Vig zugással, változó cserében,
Négy folyóvíz lejt szép terét.
S van arany kalásza, van borága,
Zöld az erdő benne s rét virága.

Nyájas és szelid az ég orczája,
Mely fölötte áldásúl dereng;
Mindenütt malaszt mosolyg le rája,
Berkein ezer madárka zeng;
Bércze közt ezer patakcsa serken,
Ha tavasz virúl a rózsaberken.

S Édenének mondhatná a szép hont,
Mely hazául választá, a nép ;
De egére a sors felleget vont,
És a népen romlás átka tép :
Elfajulván ősi törzsökétül,
Végenyészet örvényébe szédül.

Mint az indus, tarka cifraságért
Bécsérelte Peru aranyát :
Odaadta kába csillogásért
A magyar, legdrágább vagyonát ;
És midőn föleszmél mámorára :
Ősi nyelve lett az alku ára !

És mikép a hervadó virág áll,
Melyre mérges pók foná magát,
Szára hervad, nedve, lelke elszáll,
Vesztve szirmát, vesztve illatát —
Áll a nemzet ; a dics-ősi szellem
Hervad, hervad a vitézi mellben !

Hervad, hervad a magyar hazája,
Lassu romlás férgé örli meg ;
Égbe nem hat esdeklő imája,
Mert a népet Isten verte meg —
Szörnyü karját elsujtván felette :
Mert apái nyelvét megvetette.

A nagyoknak tobzó udvarában
Nincs számára menedéki hely;
Tanodák és törvény csarnokában
Idegen hang s szellem ünnepel, —
S a magyar szó, mint katang korója,
Lészen ország és világ futója.

Számkiüzve, vándorbot kezében,
Önhonában bujdosó leszen;
Mint a koldus, házról házra mégyen,
S ha pihen, csak kunyhóban pihen, —
Vagy, ha néha, mint tündérregében,
Megzendül a költő énekében . . .

S évre év jő, - minden új tavasszal
Egy pacsirta sír az égre fel;
Minden nyáron a dörgő viharral,
Szent haragját a vész dörgi el, —
A magyar szó a siró madárka;
A viharban ő az Isten átka!

S mig az Isten dörgő riadója
A pangó hon álmát üzi szét :
Évről évre a kunyhók lakója
Sarjadásba hozza ligetét;
Zöld erdővé leszen puszta fája,
Zengő élet lombos koronája.

Ernyejebe lép a honfiszónok,
Tölgyfüzérét már itt tüzi fel;
Lantja fáját innen hozza dalnok,
Melyen Istent és hont énekel;
S lesz a szó, és lesz a honfiének
Megváltója Árpád nemzetének

A nagyoknak fényes udvarában
Újra régi fényben ünnepel,
Tanodák és törvény csarnokában,
Mint nem eddig, kormányt ő visel;
Diadalma a királyig ér el,
Mert a trónon a királylyal székel.

Igy biborban, győzelempálmával
Lép keresztül a magyar hazán,
Mindenütt az üdv hozsannajával,
Mindenütt áldással nyomdokán,
De elérvén végre ős Budába,
El-beszáll a nádor csarnokába!

Ott az ősz úr, mint egy ős cser állván,
A belépőn kegygyel eltekint;
Hetven évnek hava hajaszálán,
De szeméből még ifjú tűz int, —
Ötven éve, hogy találkoznak . . .
Akkor és most! mily idők valának!

Ez, megvetve önnön nemzetétől,
Számüzetve kunyhóban lakék;
Ő hevülve szíve szent tüzetől,
Védletére esküt esküvék;
Egy félszázad folyt el a tusában:
De tusájok győzelem fokán van!

„Bő kegyed szállt a kunyhólakóra
— Szól emez most — és megáldtalak;
Most a trónnak biboros lakója,
Törvényem alól feloldalak!
A ki, mint te, úgy emelt föl engem:
Azt örökké hálaadva zengem.“

És a hetven éves ősz szeméből
Az örömnök könye kicsorog;
Ifjusága régi szent tüzetől
Keble, mint a csillag, fellobog.
„Tisztelem — kiált fel — de megéred,
Hogy betölti a nádor törvényed!“

És a költő, lantjával kezében,
Itten áll a nagy, szent kép előtt!
Hangja elhal gyenge énekében,
Melylyel éig vinné a dicsőt! . . .
Sokszor a legmélyebb hallgatásban
A kebelben legtöbb áradás van!

IX.

A J Á S Z - K Ú N Ü N N E P .

(1845.)

I. A KÚNOK GROFJA.

Mi fényes ünnep áll itt a Zagyva mentiben,
A jászok és kunoktól megszállott téreken?
Mikéntha ős Bojtának látnám ős seregét,
Avvagy László királyát várná a régi nép?

Sem Bojta nem támadt föl sírjából sergivel,
Sem a vitéz László itt többé nem ünnepel;
Az ős után utódja tüzé föl zászlaját,
A *váltság* ünnepének megülni századát.

Száz éve, hogy kiváltá magát a nemzedék,
Melylyel jog és igazság ellen nyugözteték,
A szolgaság jármából; nem élhet az rabul,
Kit elvesztett szabadság riaszt föl álmibul.

El voltak adva bérbe, zálogba adva el;
De a nyomottak mellett az ország szót emel, —
Az ország kérelmére hajlik Terézia,
S szabaddá leszen újra a kún szabad fia.

Áldott az oly apának emléke, s az legyen,
Kinek vetése árnyán utódja megpihen;
Áldott a jó királyné s a tisztos ősz apák,
Kik századév előtt ezt a kúnnak megadák.

De még a drága szent nap másból is szent neki;
A váltság ünnepével együve fűzheti
Az ország nádorának nem ritkább ünnepét,
Mint jász-kunok grófjának félszázas emleket.

Mint csillagos menny íve tündöklök Jászberény,
A nép, mint kasza a méh, tolongva ki- s bemén;
Mint tengernek fővénye számban a sokaság,
Ruhában és arczában, mint újan nyílt virág.

Egyszerre a kőhídon, Cseróhalom felül,
Port ver föl a lovasság, zaj és öröm vegyül;
„A nádor! a nádor jö!“ ezer torok riad,
S reá ezernyi „éljen“ örömvizshangot ad.

Mint hajnal fellegéből a nap szép reggelen,
A nádor a népségnek közöttte megjelen;
Körötte jász-kunokból tizenhárom fiú,
A szeretet- s hűségéből font lovagkoszorú.

Mint a mosolygó égnek, ruhájok tiszta kék,
Ezüstből gazdagon van elöntve rajt az ég;
Délczeg toborzót járnak alattok a lovak,
Miként ha tűz és szellő szülötti voltak.

És újra, és meg újra megreng a levegő :
„A kúnok grófja éljen, a nádor, a dicső !“
Az ősz *fiával* látják a diszes fogaton, —
A multat a jövővel egymásba font karon.

Elötte és körötte ezernyi néptömeg,
Közöttük ősi mezben a jász és kún sereg ;
Fényes, vitéz dandára áll, mint a sziklavár,
Zászlójok a szellőben, mint hírvtorla jár.

A *kún* sötétkék dolmányt sötét arczához ölt,
Ezüstből a fehér gomb rajt messze tündökölt,
Fején délczeg-kevélyen kis túri süveg ül,
Rajt hófehér kócsagtoll a szellőben repül.

*

A *jász* az ösapáknak mezét öltötte fel,
A régi rókatorkos mentében ünnepel,
Mely természetes vállára félszakra vettetett,
Zöld ágakat viselvén a kúnsüveg megett.

E fényes ember-utczán ér a közlakhoz el,
Hol új sereg fogadja új ünneplésivel;
A lépcsőzet hosszában az üdvözlő sereg
A *hajdan* és *jelennek* képében diszeleg :

Alant a két nemzetnek legéltesb öszei,
Fölül galambfehéren legifjabb szüzei,
A multnak és jelennek egyképen nagy fiát
Bocsátják soraik közt a nagy terembe át.

Hol szent, komoly voltában a fényes ünnep áll;
A régi szolgaságra felejtés leple száll, —
A visszanyert szabadság s jobblétnek érzete
A kebleket magasztos szent kéjjel tölti be.

Ott a hon gondjaiban öszült kormányozó
Az ünnepet üdvözli, s szent lesz ajkán a szó :
„Üdvözve tölem — így szól — e napnak ünnepe,
Mert a szabadságé az, s jobblét emlékköve!

Félszázados kormányom mindkettőt érlelé;
Azért szívem szivéből vonattatom felé!
De ím a szent szavak nem a régismert szavak;
A nádor ajakáról — magyarul hangzanak! . . .

Ki fogja visszaadni a nagy hangösszeget,
Melylyel villám és orkán megrázza az eget,
Midőn a felkorbácsolt tenger hullámival,
Mint óriás zsolosma, az égre felrival?

A jász-kun összesége így riadott fel itt,
Hallván a hetven éves ősz magyar szavait,
Miket, mert ifjusága más hangokhoz szokott,
Most honja szent szerelme emlőjéből szívott. —

Igy oldja meg halála előtt a végezet,
Hogy elzengesse véle a legszebb éneket,
A hattyu néma nyelvét; s a földöntúli dal
Betölti a vidéket bűbájos hangival.

S a jász-kun ünnepély már nemcsak a jászkuné,
Az e tünemény által — az összes magyaré!
A haza szent nemtője nyujt diadalfüzért
Az ország nádorának a hallott hangokért.

II. AZ ÁLDOMÁS.

És a nagy ünnepélyre, követvén összokást,
Tartottak nyomban ők is nagy, fényes áldomást;
Ős és magyar szokás ez, oly régi, mint a vér,
Melyet magyar hazánkért ontott a hét vezér.

S ha tegnap csillagos *menny* volt fényben Jászberény,
Ma a *föld* minden élve halmozva kebelén;
A konyha fűszerétől száz asztal görbedez,
Tölt serlegekben Ménes- s Tokaj-bor ömledez.

Künn a mezőn ölekre tüzmáglya sustorog,
Fölötte óriási karón ökör ropog;
A nép vidám karéjban körötte táboroz,
Lejt és vidám danát füz vidám tréfáihoz.

S hogy „ki viradtig“ tartson, mint kell, a vigalom,
Szól a cigány vonója, zendül a czimbalom;
Magas, nyílt állomásról, mint bércz forrásiból,
A csapra vert hordóknak derítő vére foly.

Azonban a teremben nemesb az ünnepély,
Ott az öröm derűje magasztos szint cserél,
Ott a nemes nádorral az ünneplő sereg
Poharát a királyért s hazáért tölti meg.

Ott áll Lehelnek kúrte, a régi jász-vagyon,
A tisztos szent ereklye, a fényes asztalon ;
Öblében vert ezüsből a serleg látható,
Melyből az áldomások zenéje hallható.

Isznak király urunkért, a tisztos nádorért,
A drága, szent hazáért, s minden hű honfiért ;
A visszanyert szabadság, mint éltető malaszt,
Mindenkinek szeméből örömkönyüt fakaszt.

Mi az, mi megszakasztja az áldomás sorát ?
Új tünemény deríti a nádor asztalát ;
A nép ragaszkodása- s hűségű zálogúl
Birája asztalához adójával tolúl.

Földének termékéből hoz *hószín kenyeret*,
Gazdászatából *sajtot*, mint a föld, kereket,
Marháiból egy *bárányt*, mint holló, feketét,
A ritkaság becsébe helyezvén érdemét.

A szép adó hozója huszonnégy ifju nő,
Dús kontyukat takarja aranyzott főkötő;
A karcsu, könnyü termet magyar szabást visel,
Magyar szivet takarván a domború kebel.

S az úr kegygyel fogadja a szép küldötteket,
Az adomány jelében a hű s igaz szivet;
Kezét Lehel kürtére kinyújtja azután,
S ily szó szakad szivének szivéből ajakán :

„Az összekást tisztelve, szivemből követem,
Midőn e szent ereklyét ajkamhoz emelem;
A váltság ünnepére! a régi jogokért!
Fejenként s összevéve a jász-kún nemzetért!“

Szólt — és az ős ereklyét ajkához emeli;
Szeméből egy örömcsepp borát megszenteli, --
Az ezredéves kürtből miként ha hangzanék :
A nádor áldomását meghallgatá az ég!

X.

A. N Á D O R.

Budának várlakában naponként búcsu áll,
Sereggel ott szegény és gazdag ki- és beszáll;
Mi szent ereklyét rejtnek e régi csarnokok?
Vagy csodatévő forrás, mi bennük felbuzog?

Nincs ott ereklye, nincsen gyógyító csodakút,
A nádor tereméhez vezérel itt az út, —
S ha van ereklye benne, a nádor szíve ez;
Ha csodakút, a forrás *kegyéből* serkedez.

Mint gazdag és szegénynek az Isten temploma,
Nyílt egyaránt mindennek a nádor csarnoka,
Nevet nem kér az Isten, hozzá akárki fér;
Elég az a nádornak, hogy *ember* a ki kér.

S ott áll a nyílt teremben órák s órákon át,
Hallgatja a nyomott ügy s szegények panaszát;
Törvényt, igazságot kér az egyik, más kegyet, —
S mindegyik megtalálja, mit nála keresett.

S ha mindegyik sebére nem nyujthatott is írt,
De mindegyik szívébe vigaszt önthetni bírt;
Mert mint a nap tűzével az élető meleg :
Az ember és bíró a nádorban mindig egy.

És mint ki meredek bércz magas ormára hág,
Midőn a csúcsot érvén, előtte új világ,
Egy szebb, dicsőbb vidék áll nem sejtett bájiban,
Felejtí, a magasnak mi terhes útja van :

Úgy a ki a nádornak átlépi kegylakát,
Nem érzi, melyen feljött, a lépcső magasát;
Mert ép a legmagasbján legmelegebb a fény,
Melynek malasztját érzi a dús, mint a szegény.

Azért vagyon naponként, szünnélkül, untalan
A népes búcsujárás a vár szobáiban;
Mint egy ereklyét, a nép a nádort tiszteli,
Mint csodakút erénél, enyhülését leli.

S ki tán magas lakában fény s csillogás helyett
Nem várta egyszerűen a fényes *herceget* :
Mehajlik — az erénynek mezében látva őt —
Lelkében és szívében a tisztas *ősz* előtt.

Lakát fényes fegyverben őrtábor őrizi,
Várát az ősz időből védbástya környezi;
De egyre sem szorult még az ország nádora —
Szívének tisztasága volt leghűbb pásztora.

Legbiztosabb bástyáját, mely megkönyékezé,
Körötte a magyarnak szeretete füzé;
S a nap, mely, ötven évvel, áldás között kele,
Az ötven év teltével megáldva tüne le!

XI.

AZ UTÓSÓ ALKONY.

Kórágyon fekszik, néma szenvedésben,
Remény s kétség közt a hon nádora;
Miként az égből vígasz hirdetője,
Ágyára hull az alkony bíbora.

Körötte tompa fájdalom könyével
Szerettiből egy kiseded koszorú;
Kívül a nép, a város mély aggályban:
Ha ér-e véget e nehéz ború?

S mikéntha minden más gondját feledné,
Az összes ország, távol és közel,
Arczúl Budára néz ezer szemével,
A szenvedőért agg ezer kebel.

Megirva van mindegyiknek szívében
A haldokló áldásos élete,
Melyet dicsőn, félszázadon keresztül
E honnak és e népnek szentele.

S az összes részvét enyhítő könyűje,
Az égből intő alkony bibora
Újabb rugalmat ad a roskadónak,
Életre pezsdül lankadó kara.

„Vezessetek még egyszer ablakomhoz,
Még egyszer lássam, a világ mi szép!
Hadd lássam a hont, szívem városával.“
Mond, és a várnak ablakába lép.

Itt áll a egykor, ötven év előtt is,
Innen tekintett át a nagy Dunán;
Akkor s ma! milyen két különböző kép!
Mind önmagán, mind szíve városán!

A kép, mit akkor láta, és a melyet
Kebeldagadva most előtte lát:
Pestet mutatja s órjás fejlődését,
Mutatja együtt a *magyar hazát . . .*

Mindkettejét az első szürkületben
Látá borongni fátyol s köd alatt;
Látá ködét mindinkább bomladozni,
Ködéből a *hajnal* miként hasadt.

Látá a hajnal rózsabiborából
Kilépni fényben fénynyel a *napot*,
Mely mind a kettőn most arany zománczczal
Fényes világban széjjeláradott . . .

S feldobban szíve szent önérzetében,
Kicsordul könyje a gyönyör felett;
Mert mind a kettő részt köszön szívének,
Mert mind, a mit lát, karján fejedett.

Bimbóban állt mindkettő, zöld burokban,
Virággá nyílt most a bimbó köre;
Szép szirmain, kelyhének illatában
Egy új tavasznak rejlik gyönyöre.

S a szép virág körül mint méh zibongnak
Művészet és polgári szorgalom,
S mely, mint királyi sas, terjeszti szárnyát
Szabad terén — az eszme s íralom.

S feszül a szív a beteg ősz keblében,
Önérzet és kék üli homlokát;
Mert mindez élet részt köszön karának,
Mert mind, a mit lát, áldja nyomdokát.

És most, miként a nap, midőn futását
Elvégezé, nyugodni elmegyén,
Ágyhoz kísérik — de még nyugta nincsen;
A *nádor* végzett, még az apa nem!

Aggódva kémli az ajtó nyilását,
Ez egy vágyát még Isten töltse be!
S az ajtó megnyíl . . . ő, ki még hiányzott,
István repül be, szíve gyermeke.

S egymás karába hullnak elszorúlva,
Az apa és a zokogó fiú;
Köröttök a család gyászösszeségben
Egy könnybenázó cypruskoszorú.

„István! fiam! — susogja most az ősz úr —
Nem sok hián, és későn érkezel . . .
De hála, itt vagy . . . vágyaim betelvék,
Sírjába szállhat már e tört kebel! . . .

Sokat hagyék még végezetlenül itt,
De jó lélekkel s nyugton távozom;
A mit be nem végzék, te végezed be;
Kövesd, és célra elvisz nyomdokom.

Aggályom volna árváim fölött is,
De mindegyiknek testvér-apja léssz . . .
Áldásom és e végcsók most bucsúra!
Szól és szemének fénye éjbe vész.

Mint szent, nagy ünnep, mint a sír biralma,
Oly csendes a lak és oly nesztelen . . .
Csak a családnak zokogása hallik, —
Halál lön urrá egy nagy életen!

XII.

T E M E T É S.

(1847.)

Készült a nemzet ülni nagy, fényes ünnepet,
Országvilágra szólót, mint a nap, fényeset;
Egy hetven éves ur — az ország nádora —
A fényes ünnepélynek kitűzött csillaga.

Félszázadot megérni magán is tisztelet, —
A nádor egy *nemzetnek* élé ez életet;
Mi méltóbb, mint hogy együtt a nemzetösszeség
Nyujtson habért a hősnek, ki érte küzködék?

De ím a sorsintéző kéz láthatatlanúl
A gördülő időnek nagy kerekébe nyúl . . .
Egy perczig áll az óra, a percz oly iszonyú!
A síri csendre jajgó halál szellője fú.

A szörnyü perczenetben megreng Budán a föld . . .
Az ország nádorának nagy pályája betölt!
Az idő tovább indítja gördülő kerekét,
A szél, halála hírét elhordja hazaszét.

S a nemzet, mely pálmából készíte már füzért,
Megkoszorúzni hősét félszázas érdemért :
Cziprust tép s rozsmaringot, a gyász sötét galyát,
S szeméből ráhullatja keserve harmatát.

A vígalom s örömháng elhallgat hazaszét,
Táncz s színterem zavarná a bánat érzetét,
Pest legmagasb tornyáról el, messze látható
Éjféli sötét színében a gyászos lobogó!

S egyszerre, mint egy síró cherubnak gyászdala,
Harminez zugó toronynak megzendül szózata ;
A tompa, gyászenének nehéz zugásiból
Kilenczvenhét harangnak nyögő fájdalma szól.

S a nép tömör seregben, gyászszal mezén, szivén,
Budának várlakába némán tódulva mén ;
Még egyszer megtekintni holtágyán a dicsőt,
Kivel nagy ötven éven át szíve összenőtt.

Ott áll a vártemplomban a fényes ravatal,
Körötte gyászposztóval bevonva mind a fal;
A ravatal tetőjén a szeretett halott,
Ott fekszik, egy hazának könyébe áztatott.

Hármas koporsó zárja porlandó tetemét,
Érc- és ezüstszelencze belrészeit, szivét;
Mint ötven év előtt a nádorság ünnepén,
A kék-ezüst magyar mez foly végig termetén.

Arczúl a főoltárra, István királyra lát,
Lábtól papok térdelnek s rebegnek hő imát,
Körül ezernyi gyertya, mint síri mécs lobog, —
Ilyen, ha csillagoktól az égi bolt ragyog.

S most, mint midőn estenden a nap leszenderül,
Utána bíborában az alkony fölmerül,
Hogy a leáldozónak megáldva nyomdokát,
Sírjára ráhullassa könyének harmatát :

Feltűn bíbor-talárban az ország áldora,
Megáldja a halottat, hogy nyugodjék pora!
A nép utána mondja a buzgó, szent imát :
Isten nyugaszsa s áldja meg a nádor porát!

És lassan a koporsó alább, alábbra száll,
Míg a sötét üregben örök nyugtot talál;
A haza szent nemtóje rá gyászfátyolt takar —
Ki írja meg, mit érez sírján a bús magyar?

02867052

DB 80.8
• J6 H6

7 MAIN ENTRY

UNIVERSITY OF TORONTO

DATE DUE

DATE DUE

INSERT

BOOK CARD

PLEASE DO NOT REMOVE.
A TWO DOLLAR FINE WILL
BE CHARGED FOR THE LOSS
OR MISUSE OF THIS CARD.

24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80
PRINTED IN U.S.A.

